

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Никифорак М. В., Максимюк О. Д.

Історія європейського права

Практикум

Чернівці
Чернівецький національний університет
2021

УДК: 34 (4/9)(09)(073)

ББК: 67.2(4/8)я7

Н-627

Рецензенти:

Макарчук В. С., доктор юридичних наук, професор;

Шевченко А. Є., доктор юридичних наук, професор.

Никифорак М. В., Максимюк О. Д.

Н-627 Історія європейського права. Практикум. Чернівці:
Черн. нац. ун-т, 2021. 348 с.
ISBN 978-966-423-510-2

У практикумі розкривається генезис європейського права за часів Античності і до нашого часу. Аналізується значення римського права, права у середньовічній Європі, європейського права Нового та Новітнього часів.

Для студентів, аспірантів, викладачів, а також усіх тих, хто цікавиться проблемами історії європейського права.

УДК: 34 (4/9)(09)(073)

ББК: 67.2(4/8)я7

ISBN 978-966-423-510-2

© Никифорак М. В.,
Максимюк О. Д., 2021

© Чернівецький нац. ун-т, 2021

Зміст

1. Закони XII таблиць.....	4
2. Салічна правда.....	29
3. Середньовічна держава і право Франції.....	48
4. Велика Хартія Вільностей.....	89
5. Держава і право Німеччини в Середні віки.....	106
6. Формування конституційної монархії в Англії.....	153
7. Французький цивільний кодекс 1804р.....	179
8. Держава і право Німеччини в Новий час.....	216
9. Державний лад і право Великобританії у XX ст.....	248
10. Державний лад П'ятої республіки у Франції.....	266
11. Держава і право Німеччини у XX ст.....	300

ЗАКОНИ XII ТАБЛИЦЬ

2.1. План семінару

1. Історичні умови та джерела створення "Законів XII таблиць".
2. Право власності.
3. Зобов'язання.
4. Правове регулювання сімейно-шлюбних відносин.
5. Злочин і покарання.
6. Судовий процес.

2.2. Література до семінару

1. Історія держави і права зарубіжних країн. Хрестоматія: Навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / За ред. В. Д. Гончаренка. К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2002. С.75-105.
2. История государства и права зарубежных стран. Часть I. Учебник для вузов / Под. ред. проф. Крашенинниковой Н. А. и проф. Жидкова О. А. М.: Изд-во НОРМА, 1996. С. 123-146, 151-186.
3. Страхов М. М. Історія держави і права зарубіжних країн: Підручник. Харків: Право, 1999. С. 37-40, 43-44, 51-58, 60-71.
4. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: Навч. посібник. Львів: Світ, 2001. С. 328-335.
5. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн. Навч. посіб. для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Олан, 2001. С. 56-67.

2.3. Теми рефератів

1. Судова система Римської республіки.
2. Норми публічного права в Законах XII таблиць.
3. Правове становище основних соціальних груп Римської республіки за Законами XII таблиць.

2.4. Література до рефератів

История государства и права зарубежных стран. Учебно-методическое пособие / Отв. ред. проф. Н. А. Крашенинникова. М.: Изд-во НОРМА, 2003. С. 41-45.

Покровский И.А. История римского права / И. А. Покровский. СПб.: Изд-во Торговый дом “Летний Сад”, Журнал “Нева”, 1999. С. 118-122.

Тишик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: Навч. посібник. Львів: Світ, 2001. С. 259-262.

2.5. Контрольні завдання до семінару

1. Визначте форми правління в основні періоди історії давньоримської держави:

- 1) 753-509 рр. до н.е. – _____
- 2) 509-27 рр. до н.е. – _____
- 3) 27 р. до н.е. - 476 р. – _____

2. Визначте основні державні інститути Римської республіки.

3. Вкажіть види народних зборів у Римі. Визначте відмінності між ними.

4. Визначте дату створення Законів XII таблиць.

5. Вкажіть джерела створення Законів XII таблиць.

6. Розкрийте зміст поняття манципація.

7. Поясніть різницю між речами манципованими і неманципованими.

8. В чому проявлявся юридичний формалізм Законів XII таблиць.

9. Визначте форми власності на землю в Римській республіці.

10. Визначте види договорів за Законами XII таблиць.

11. Визначте зміст понять “агнати” і “когнати”.

12. Поясніть суть шлюбу без формальностей (“сіне ману”).

13. Проаналізуйте види спадкування за Законами XII таблиць.

14. Види злочинів за Законами XII таблиць.

15. Види покарань за Законами XII таблиць.

16. **Вирішіть казус:**

Один знатний і багатий римлянин любляв ходити вечірніми вулицями Риму і роздавати перехожим ляпаси. За ним йшов раб з мішком грошей і тут же виплачував потерпілому певну суму асів. Якою мала бути ця сума за Законами XII таблиць?

17. **Вирішіть казус:**

У римлянина А. була вкрадена цінна срібна чаша. Через кілька років він випадково виявив вкрадену річ у В. Останній пояснив, що купив чашу в ювелірній лавці, не знаючи, що вона крадена, і відмовився повернути чашу, пославшись на трирічне добросовісне володіння. А. звернувся до суду. Яким могло бути судове рішення за Законами XII Таблиць?

18. Визначте порядок судового процесу за Законами XII таблиць.

19. Яким було юридичне мислення римлян в епоху XII таблиць? Залишалось воно казуїстичним чи вже ставало понятійним, хоча б частково?

20. Чи можна говорити про систему викладення норм Законів XII таблиць. Якщо ні, то чому? Якщо так, то в чому ця система виражається?

21. Які сфери суспільного життя Риму регулювали Закони XII таблиць?

22. Які суспільні відносини Риму залишалися поза правовим регулюванням Законів XII таблиць? З якої причини?

2.6. Термінологічний словник

Агнати – всі особи, що проживали під владою глави сім'ї, родичі по закону.

Децемвіри – колегія з 10 осіб, створена для написання Законів XII таблиць.

Домінат – відкрита форма необмеженої рабовласницької монархії в Римі. Управління державою зосереджується в руках імператора – домінуса (володаря).

Когнати – кровні родичі по жіночій лінії.

Коміції – народні збори у Римі (куріатні, трибутні, центуріатні).

Курії – адміністративно-територіальні одиниці Римської держави. До сер. VI ст. до н.е. в Римі було 3 триби (племені), кожна з яких поділялася на 10 курій по 10 родів у кожній.

Патриції – родова аристократія Риму.

Плебеї – вся маса римського народу, протипоставлена патриціям.

Претор – судовий магістрат Римської республіки.

Принципат – політична система, що була проміжною ланкою між республікою та необмеженою монархією у Римі (прихована форма рабовласницької монархії).

Центурія – військово-політична одиниця в Римі (сотня).

Вербальний – усний договір у римському праві.

Консул – один із вищих магістратів у період республіки. Щорічно обиралися 2 консули.

Манципація – угода в римському праві, яка застосовувалася для набуття права на речі.

2.7. Хронологія

753-509 рр. до н.е. – царський період історії Стародавнього Риму.

509-27 рр. до н.е. – період республіки в Стародавньому Римі.

451-450 рр. до н.е. – створення Законів XII таблиць.

27 р. до н.е. – 284 р. – період принципату в Стародавньому Римі.

284-476 рр. – період доміну в Стародавньому Римі.

395 р. – поділ Римської імперії на Західну і Східну.

476 р. – падіння Західної Римської імперії.

2.8. Закони XII таблиць (451-450 рр. до н. е.)

(Витяги)

ТАБЛИЦЯ I

1. Якщо викликають [кого-небудь] на судовоговірня, нехай [викликаний] іде. Якщо [він] не іде, нехай [той, хто викликав], підтвердить [свій виклик] при свідках, а потім веде його насильно.
2. Якщо [викликаний] вигадує відмовки [для неявки] або намагається сховатись, нехай [той, хто його викликав] накладе на нього руку.
3. Якщо перешкодою [для явки викликаного на судовоговірня] буде його хвороба або старість, нехай [той, хто зробив виклик] дасть йому в'ючну тварину *jumentum*. Повозки [*agrega*], якщо не схоче, давати не повинен¹.
4. Нехай поручителем [на судовоговірні] за того, хто живе своїм господарством, буде [тільки] той, хто має своє господарство. За безхазяйного громадянина поручителем буде той, хто захоче.
6. На чому домовляться, про те нехай [позивач] і просить [на судовоговірні]³.
7. Якщо [сторони] не дійдуть згоди, нехай [вони] до полудня зійдуться для судовоговірня на форумі або на коміції⁴. Нехай обидві присутні сторони по черзі захищають [свою справу].
8. Після полудня [магістрат] затвердить вимогу тієї сторони, яка присутня [на судовоговірні].
9. Якщо [на судовоговірні] присутні обидві сторони, нехай захід сонця буде крайнім строком [судовоговірня].

ТАБЛИЦЯ II

1. (Гай, Інституції, IV, 14: по позовах в 1000 і більше асів брали [в касу понтифіків] судову заставу [в сумі 500 асів], по позовах на меншу суму — 50 асів, так було встановлено законом XII таблиць. Якщо сперечалися про свободу якоїсь людини, то хоч би її ціна була найвища, однак, тим же

законом встановлювалось, щоб позов вчиняли про заставу [за людину, свобода якої оспорювалась] [всього лише] в розмірі 50 асів).

2. Якщо одна з таких причин, як... тяжка хвороба, або [збіг дня судового розгляду] з днем, призначеним для обвинувачення [кого-небудь] у зраді⁵ [буде перешкоджати] судді, третейському посередникові або якійсь стороні [з'явитися на судовий розгляд], то [його] треба перенести на другий день.

3. Нехай [позовник], якому бракує показань свідків, іде до воріт дому [свідка, що не з'явився на розгляд] і протягом трьох днів голосно викликає [його].

ТАБЛИЦЯ ІІІ

1. Нехай буде [дано боржникові] 30 пільгових днів після визнання [ним] боргу або після ухвали [проти нього] судового рішення.

2. [Коли мине зазначений строк] нехай [позивач] накладе руку [на боржника]. Нехай веде його на судовоговірня [для виконання рішення].

3. Якщо [боржник] не виконав [добровільно] судового рішення і ніхто не звільнив його від відповідальності на судовоговірні, нехай [позивач] поведе його до себе і накладе на нього колодки або кайдани вагою не менше, а коли захоче, то й більше ніж 15 фунтів.

4. [Під час перебування в ув'язненні боржник], коли хоче, нехай харчується своїм власним коштом. Коли ж він не на своєму утриманні, то нехай [той, хто тримає його ув'язненим], видає йому по фунту борошна на день, а як захоче, може давати й більше.

5. (Авл Геллій, Аттичні ночі, XX, 1,46: Тим часом [поки боржник був в ув'язненні] він мав право помиритися [з позивачем], але коли [сторони] не мирилися, то [такі боржники] залишались в ув'язненні 60 днів. Протягом цього часу їх три рази підряд в базарні дні приводили до претора на коміції і [при цьому] оголошувалась присуджена з них сума грошей. На третій базарний день їх страчували або відправляли на продаж за кордон, за Тібр⁶).

6. На третій базарний день нехай розрубують боржника на шматки. Якщо відітнуть більше чи менше, то хай це не буде поставлено їм [в провину]⁷.

7. Нехай зберігає [свою] силу навіки позов проти зрадника.

ТАБЛИЦЯ ІV

1. (Ціцерон, Про закони, ІІІ, 8, 19: ...Так само легко позбавили життя, як, за ХІІ таблицями, немовля, [що було] надто потворне).

2. Якщо батько тричі продасть сина, то нехай син буде вільний [від влади] батька.

3. (Ціцерон, Філіппіки, ІІ, 28, 69: [Користуючись] постановою ХІІ таблиць, наказав своїй дружині взяти належні їй речі і, віднявши [в неї] ключ, вигнав [її]).

4. (Авл Геллій, Аттичні ночі, ІІІ, 16,12: Мені відомо, що [коли] жінка... родила на одинадцятому місяці після смерті чоловіка, то [з цього] виникла справа, начебто вона зачала після того, як умер її чоловік, бо децемвіри написали, що людина народжується на десятому, а не на одинадцятому місяці).

ТАБЛИЦЯ V

1. (Гай, Інституції, 1,144-145: Предки [наші] твердили, що навіть повнолітні жінки внаслідок властивої їм легковажності мають бути під опікою... Винятки допускались тільки для дів-весталок, яких стародавні римляни з поваги до їх жрецького сану звільняли від опіки. Так було встановлено законом ХІІ таблиць).

2. (Гай, Інституції, ІІ, 47: Законом ХІІ таблиць було визначено, що *res mancipii*⁸, які належали жінці, що була під опікою агнатів⁹, не підлягали давності, крім того випадку, коли сама жінка передавала ці речі за згодою опікуна).

3. Як хто розпорядиться на випадок своєї смерті відносно свого домашнього майна або відносно опіки [над підвладними йому особами], так нехай те і буде не порушене.

4. Якщо хто-небудь, у кого немає підвладних йому осіб, умре, не залишивши розпоряджень про спадкоємця, то нехай його господарство візьме собі [його] найближчий агнат.

5. Якщо [у померлого] немає агнатів, нехай господарство [що лишилось після нього] візьмуть [його] родичі.

6. (Гай, Інституції, I, 155: За законом XII таблиць, опікунами над особами, яким не було призначено опікуна заповітом, є їх агнати).

7а. Якщо людина збожеволіла, то нехай владу над нею самою і над її майном візьмуть її агнати або її родичі.

7б. (Ульпіан, I, 1, рг. D., XXVII, 10: За законом XII таблиць, марнотратнику заборонялось розпоряджатися майном, що йому належало). (Ульпіан, Lib. sing. regularum XII 2: Закон XII таблиць велить божевільному і марнотратникові, на майно яких накладено заборону, бути під опікою їх агнатів).

8а. (Ульпіан, Lib. sing. regularum, XXX, 1: Закон XII таблиць передавав патронові спадщину після римського громадянина з вільновідпущеників в тому разі, коли останній, не маючи підвладних йому осіб, умирає, не залишивши заповіту).

8б. (Ульпіан, 1,195, § 1, D., L. 16: Говорячи [про відносини між патроном і вільновідпущеником], закон [XII таблиць] вказує, що майно вільновідпущеника переходить з тієї сім'ї в цю сім'ю, [причому в даному разі] закон говорить [про сім'ю, як сукупність] окремих осіб¹⁰).

9а. (Гордіан, I, 6, с. III, 36: За законом XII таблиць, майно, що містилось в боргових вимогах [померлого до інших осіб], безпосередньо [тобто без виконання якихось юридичних формальностей] розподіляється між спадкоємцями відповідно до їх спадкових частин).

9б. (Діоклетіан, I, 26, с. II, 3: За законом XII таблиць, борги померлого безпосередньо розділяються [між його спадкоємцями] відповідно до одержаних [ними] частин спадщини).

10. (Гай, I, 1, рг. D., X, 2: Позов [про поділ спадщини] ґрунтується на постанові закону XII таблиць).

ТАБЛИЦЯ VI

1. Якщо хто укладає угоду про самозаставляння¹¹ або відчуження речі [в присутності 5 свідків і вагаря], то нехай

слова, що вимовляються при цьому, вважаються непорушними.

2. (Ціцерон, Про обов'язки, III, 16: За XII таблицями, вважалось достатнім подати докази того, що було сказано [при укладанні угоди], і той, хто відрікався від своїх слів, платив подвійний штраф).

3. (Ціцерон, Тор., IV, 23: Давність володіння щодо земельної ділянки [встановлювалась] у два роки, щодо всіх інших речей — в один рік).

4. (Гай, Інституції, I, 3: Законом XII таблиць визначалося, що жінка, яка не бажала встановлення над собою влади чоловіка (фактом давнісного з нею співжиття), повинна була щороку залишати свій дім на три ночі і таким чином переривати річне давнісне володіння [нею]).

5а. (Авл Геллій, Аттичні ночі, XX, 17, 7, 8: Власноручно відстояти [свою річ] на судовоговірні... це означає накласти руку на ту річ, про яку іде спір на судовоговірні, [тобто інакше кажучи] змагаючись з противником, ухопитися рукою за спірну річ і в урочистих висловах відстоювати право на неї. Накладення руки на річ відбувалося в певному місці в присутності претора на основі XII таблиць, де було написано: «Якщо хто-небудь власноручно відстоює свою річ на судовоговірні»).

5б. (Павел, Fragm. Vat., 50: Закон XII таблиць затвердив [відчуження речі] шляхом угоди, яка укладалася в присутності 5 свідків і вагаря, а також шляхом відмовлення від права власності на цю річ під час судовоговірня перед претором).

6. (Тіт Лівій, III, 44: Захисники [Вергінії] вимагають, щоб [Аппій Клавдій], у згоді з законом, ним же самим проведеним, дав попереднє розпорядження відносно дівчини, сприятливе для її свободи).

7. Нехай [власник] не займає і не відбирає [належної йому] колоди [або жердин], використаних [іншою людиною] на спорудження будинку чи для посадки виноградинка.

8. (Ульпіан, I, 1, рг. D., XLVII, 3: Закон XII таблиць не дозволяв ні відбирати, ні вимагати як свою власність украдені колоди й жердини, вжиті на будівлю чи для посадки

виноградинка, а визначав при цьому позов у подвійному розмірі [вартості цих матеріалів] проти того, кого обвинувачували у використанні їх).

9. Коли ж виноград буде зрізаний, поки [жердини] не прибрані¹²...

ТАБЛИЦЯ VII

1. (Фест, *De verborum significatu*, 4: Обхід, [тобто незабудоване місце] навколо будинку, має бути шириною в два з половиною фути).

2. (Гай, I, 13, D., X., 1; Слід зазначити, що при позові про розмежування землі необхідно додержувати вказівки закону [XII таблиць], встановленої немовби за прикладом такого законодавчого розпорядження, яке, як кажуть, було проведене в Афінах Солоном: коли вздовж сусідньої ділянки викопувався рів, то не можна було переступати межі, коли [ставити] огорожу, то треба відступати [від сусідньої ділянки] на один фут, коли — дім для проживання, то відступити на два фути, коли копають яму чи могилу, відступити настільки, наскільки глибоко викопано яму, коли колодязь — відступити на 6 футів, коли садять маслину або смоковницю, відступити від сусідньої ділянки на дев'ять футів, а інші дерева — на 5 футів).

3. (Пліній, *Природознавство*, 19, 4, 50: У XII таблицях не вживалося зовсім слово «хутір» [villa], а для позначення його [користувались] часто словом hortus [відгороджене місце], [надаючи цьому значення] батьківського майна).

4. (Ціцерон, *Про закони*, I, 21, 55: XII таблиць забороняли придбання за давністю межі шириною в 5 футів).

5. (Ціцерон, *Про закони*, I, 21, 55: Згідно з постановою XII таблиць, коли виникає спір за межу, то ми провадимо розмежування за участю 3 посередників).

6. (Гай, I, 8, D., VIII, 3: За законом XII таблиць, ширина дороги в прямому напрямі визначалась у 8 футів, а на поворотах — в 16 футів).

7. Нехай [власники придорожніх ділянок] огороджують дорогу, якщо вони не забруковують її, нехай їде на в'ючній тварині, де захоче.

- 8а. Якщо дощова вода заподіює шкоду...
- 8б. (Павел, I, 5, D., XLIII, 8: Якщо струмок або водопровід, розташований на громадській землі, завдавав шкоди приватному володінню, то власникові [останнього] давався позов на основі закону XII таблиць про відшкодування збитків).
- 9а. (Ульпіан, I, 1, § 8, D., XLIII, 27: Закон XII таблиць наказував вживати заходів, щоб дерева на висоті 15 футів кругом підрізувались для того, щоб їх тінь не заподіювала шкоди сусідній ділянці).
- 9б. (Помпоній, I, 2, D., XLIII, 27: Якщо дерево з сусідньої ділянки вітер схилив на твою ділянку, ти на основі закону XII таблиць можеш вчинити позов про те, щоб його забрали).
10. (Пліній, Природознавство, XVI, 5, 15: Законом XII таблиць дозволялося збирати жолуді, що падають з сусідньої ділянки).
11. (Юстиніан, I, 41; I, II, 1: Продані і передані речі стають власністю покупця лише в тому разі, коли він сплатить продавцеві купівельну ціну чи забезпечить йому будь-яким способом задоволення [його вимоги], наприклад, поставить поручителя або дасть що-небудь як заставу. Так було встановлено законом XII таблиць).
12. (Ульпіан, LiB. sing. regilarum, II, 4: Якщо [спадкодавець] робив таке розпорядження: [відпускаю раба на волю з умовою], що він заплатить моєму спадкоємцеві 10 000 сестерціїв, то хоч би цей раб був відчужений від спадкоємця, він все-таки має дістати волю, сплативши покупцеві зазначену суму. Так було встановлено законом XII таблиць).

ТАБЛИЦЯ VIII

- 1а. Хто лиху пісню співає¹³.
- 1б. (Ціцерон, Про республіку, IV, 10, 12: XII таблиць встановили смертну кару за невелике число злочинних діянь і в тому числі вважали необхідним застосування її в тому разі, коли хто-небудь складе або співатиме пісню, яка містить в собі наклепи чи зганыблення іншого).
2. Якщо заподіє каліцтво і не помириться з [потерпілим], то нехай і йому самому буде заподіяне те саме.

3. Якщо рукою або палицею переламає кістку вільній людині, хай заплатить штраф у 300 асів, якщо рабу — 150 асів.
4. Якщо образить, нехай штраф буде 25.
5. ...Зламає, хай відшкодує.
6. (Ульпіан, I, 1, рг. D., IX, 1: Якщо хто поскаржиться, що домашня тварина зробила шкоду, то закон XII таблиць велів або видати [потерпілому] тварину, яка зробила шкоду, або відшкодувати завдані збитки).
7. (Ульпіан, I, 14, § 3, D., XIX, 5: Якщо жолуді з твого дерева впадуть на мою ділянку, а я, вигнавши худобу, згодою їх їй, то за законом XII таблиць ти не міг вчинити позов ні про потраву, бо не на твоїй ділянці паслась худоба, ні про шкоду, зроблену твариною, ні про збитки, завдані неправомірним діянням).
- 8а. Хто заворожить посіви...
- 8б. Хай не переманює [на свою ділянку] чужого врожаю.
9. (Пліній, Природознавство, 18, 3, 12: За XII таблицями, смертним гріхом для дорослого було отруїти або зжати вночі урожай з обробленого плугом поля. [XII таблиць] наказували [таку] приречену [богині] Церері людину стратити. Неповнолітнього [винного в такому злочині] на розсуд претора або бичували, або присуджували до відшкодування завданих збитків у подвійному розмірі).
10. (Гай, Інституції, I, 9, Б., XLVII, 9: [Закони XII таблиць] веліли закувати в кайдани і після бичування стратити того, хто підпалював будівлі або складені коло дому скирти хліба, якщо [винний] зробив це навмисне. [Якщо пожежа сталася] випадково, тобто через необережність, то закон велів, [щоб винний] відшкодував збитки, а коли він неспроможний, хай зазнає легшої кари).
11. (Пліній, Природознавство, 17, 1, 7: В XII таблицях було наказано, щоб за зловмисну порубку чужих дерев винний сплачував по 25 асів за кожне дерево).
12. Якщо той, хто крав у нічний час, убитий [на місці], то нехай убивство [його] буде вважатися правомірним.
13. При денному світлі... якщо чинить опір із зброєю [в руках], скликай народ.

14. (Авл Геллій, Аттичні ночі, XI, 18, 8: Децемвіри наказували вільних людей, спійманих на крадіжці, піддавати тілесній карі і видавати [головою] тому, в кого вчинено крадіжку, а рабів карати батоном і скидати з скелі; але і щодо неповнолітніх] було постановлено або піддавати їх на розсуд претора тілесній карі, або вимагати з них відшкодування збитків).

15а. (Гай, III, 191: За законом XII таблиць, був встановлений штраф у розмірі потрійної вартості речей в тому разі, коли річ була знайдена у кого-небудь при формальному обшуку або коли вона була принесена до переховувача і знайдена в нього).

15б. (Гай, Інституції, III, 192: Закон XII таблиць велить, щоб при проведенні обшуку [обшукуючий] не мав ніякого одягу, крім полотняної пов'язки, і тримав в руках чашу).

16. Коли вчинявся позов про крадіжку, [якщо злодій не був спійманий з краденим], нехай [суд] вирішує спір [присудженням] подвійної вартості речі.

17. (Гай, Інституції, II, 45: Законом XII таблиць забороняється придбання краденої речі за давністю).

18а. (Тацит, Анналі, VI, 16: Вперше XII таблицями було встановлено, щоб ніхто не брав більше одного процента [на місяць], тоді як до цього брали, як заманеться багатим).

18б. (Катон, Про землеробство, Передмова, 1: Предки наші мали [звичай] і постановили в законах присуджувати злодія до сплати подвійної вартості [украденої речі], лихваря до [сплати] в чотирикратному розмірі [одержаних процентів]).

19. (Павел, Libri V sentiarum, II, 12, 11: За законом XII таблиць, за річ, віддану на схов, дається позов у подвійному розмірі вартості цієї речі).

20а. (Ульпіан, I, I, § 2, D., XXVI, 10: Слід зазначити, що обвинувачення [опікуна в несумлінному виконанні своїх обов'язків] впливає з закону XII таблиць).

20б. (Тріфоніан, I, I, 1, § 55, D., XXVI, 7: В разі розкрадення опікунами майна їх підопічного, слід встановити, чи не допустимий щодо кожного з цих опікунів окремо той позов у подвійному розмірі, який було встановлено в XII таблицях проти опікунів).

21. Нехай буде відданий богам підземним [тобто проклятий] той патрон, який завдає шкоди [своєму] клієнтові.
22. Якщо [хто-небудь] брав участь [при укладанні угоди] як свідок або вагар, [а потім] відмовляється це засвідчити, то нехай [він буде визнаний] безчесним і втратить право бути свідком.
23. (Авл Геллій, Аттичні ночі, XX, 1, 53: За XII таблицями викритого на лжесвідченні скидали з Гарпейської скелі).
- 24а. Якщо кинутий рукою спис полетить далі, ніж цілив, нехай принесе [в жертву] барана.
- 24б. (Пліній, Природознавство, XVIII, 3, 12; 8-9: За XII таблицями, за таємне знищення врожаю [призначалась] смертна кара... тяжча, ніж за убивство людини).
25. (Гай, 1, 236, рг. D., L, 16: Якщо хто-небудь говорить про отруту, то повинен додати, чи шкідлива вона, чи корисна для здоров'я, бо і ліки є отрутою).
26. (Порцій, Lampo. Decl. in Catil, 19: Як ми знаємо, в XII таблицях наказувалось, щоб ніхто не влаштовував у місті нічних зборищ).
27. (Гай, I, 4, D., XLVII, 22: Закон XII таблиць надавав членам колегій [спілок] право укладати між собою будь-які угоди, аби тільки вони цим не порушували якої-небудь постанови щодо громадського ладу. Закон цей, як видно, був запозичений з законодавства Солона).

ТАБЛИЦЯ ІХ

- 1-2. (Ціцерон. Про закони, III, 4, 11, 19, 44: Привілеїв, [тобто відступів від закону на свою користь], нехай не просять. Вироків про страту римського громадянина нехай не ухвалюють інакше як в центуріатних коміціях... Преславні закони XII таблиць мали в собі дві постанови, з яких одна знищувала всякі відступи від закону на користь окремих осіб, а друга забороняла ухвалювати вирокі про страту римського громадянина інакше як в центуріатних коміціях).
3. (Авл Геллій, Аттичні ночі, XX, 17: Невже ти вважатимеш суворою постанову закону, що карає смертю того суддю або посередника, які були призначені при судовоговінні [для

розгляду справи] і були викриті на тому, що взяли хабара у [цій] справі?).

4. (Помпоній, 1, 2, § 23, D., 1, 2: Квестори, присутні при виконанні смертних вироків, називались карними квесторами, про них згадувалось навіть в законі XII таблиць).

5. (Марціан, I, 3, D., XLVIII, 4: Закон XII таблиць велить страчувати того, хто підмовляє ворога [римського народу напасти на римську державу] або того, хто видає ворогові римського громадянина).

6. (Сальвіан, Про правління боже, VIII, 5: Постанови XII таблиць забороняли позбавляти життя без суду будь-яку людину).

ТАБЛИЦЯ X

1. Нехай мерця не ховають і не спляють в місті.

2. Більше за це хай не роблять. Дров для [похоронного вогнища] хай сокирою не обтісують.

3. (Ціцерон, Про закони, II, 23, 59: обмеживши видатки [на поховання] трьома саванами, однією пурпуровою тунікою і десятьма флейтистами, закон XII таблиць заборонив також і голосіння [за померлими]).

4. Нехай [на похороні] жінки щік не дряпають і за померлими не голосять.

5. Нехай кісток мерця не збирають, щоб потім зробити поховання (Ціцерон, Про закони, II, 23, 59: крім того випадку, коли смерть спіткала на полі битви або на чужині).

6а. (Ціцерон, Про закони, II, 23, 59: Крім того, в законах встановлюються ще такі [правила]: скасовується бальзамування [умашування] рабів і пиття кругової чаші. «Без пишного скроплення, без довгих гірлянд, без курільниць»).

6б. (Фест, De verb. signif., 154: В XII таблицях постановлено не ставити перед померлими напоїв з міррою).

7. (Якщо хто-небудь був нагороджений вінком чи сам особисто, чи за своїх коней і рабів, [що виступали на іграх], або якщо вінок був даний йому за його доблесть, то при його смерті не заборонялось покласти вінок на померлого як у

нього дома, так і на форумі, так само його рідним дозволялось бути на похороні у вінках).

8. А також золота з покійником хай не кладуть. Але якщо у померлого зуби були скріплені золотом, то не забороняється поховати або спалити його з цим золотом.

9. (Ціцерон, Про закони, II, 24, 61: Закон забороняє без згоди власника робити похоронне вогнище або могилу на відстані ближче ніж 60 футів від його будинку).

10. (Ціцерон, Про закони, II, 24, 61: Закон забороняє придбання за давністю місця поховання, а також і місця спалення трупа).

ТАБЛИЦЯ XI

1. (Ціцерон, Про республіку, II, 36, 36: [Децемвіри другого призову], додавши дві таблиці несправедливих законів, [між іншим] санкціонували найжорстокішим законом заборону шлюбів між плебеями і патриціями).

2. (Макробій, Sat, I, 13, 21: Децемвіри, які додали дві таблиці, пропонували народові затвердити виправлення календаря).

ТАБЛИЦЯ XII

1. (Гай, Інституції, IV, 28: Законом був запроваджений захват речі з метою забезпечення боргу, і за законом XII таблиць це було допущено проти того, хто, придбавши тварину для принесення жертви, не сплатив за неї купівельної ціни, а також і проти того, хто не дасть плати за віддану йому в найми в'ючну тварину, з тією умовою, щоб плата за користування була вжита ним на жертвний бенкет).

2а. Якщо раб вчинить крадіжку або заподіє шкоду.

2б. (Гай, Інституції, IV, 75, 76: Злочини, вчинені підвладними особами чи рабами, породжували позови про збитки; за цими позовами домовладика або хазяїн раба повинен був або відшкодувати заподіяні збитки, або видати головою винного... [Ці] позови встановлені або законами, або едиктом претора. До позовів, встановлених законами, [належить], наприклад, позов про крадіжку, створений законом XII таблиць).

3. (Фест, *De verb. signif.*, 174: Якщо приносить [на судовоговірння] підроблену річ або заперечує [самий факт] судовоговірння, нехай претор призначить трьох посередників і за їх рішенням нехай відшкодує збитки в розмірі подвійного прибутку [від спірної речі]).

Примітки

¹ Пор. А. Геллій, *Аттічні ночі*. «Може, ти думаєш, що під словом *jumentum* слід розуміти в'ючну тварину, і тому вважаєш жорстоким тягти в суд на тварині хвору людину, що лежала у себе дома в ліжку. Але це зовсім не так... *Jumentum* мало не тільки те значення, якого надають йому в наші часи, [воно] вживалось як назва воза, що рухався з допомогою запряжених у нього тварин. Агсега ж називали міцну сільську повозку, яка була з усіх боків закрита і вистелена підстилкою і якою звичайно користувались для перевезення тяжко хворих і старих людей» (XVI, 26, 28, 29).

² Джерела не мають даних для відновлення змісту уривка.

³ Як вказував Гай у своєму коментарії до XII таблиць, викликаний на суд мав бути звільнений, якщо по дорозі до магістрату укладав мирову з тим, хто вчиняв на нього позов (1, 22, 1. D., П. 4).

⁴ *Коміцій* — місце на форумі, де відбувались народні збори, здійснювалось правосуддя і виконувались вироки.

⁵ *Status dies cum hoste* — ця фраза, на думку дослідників і перекладачів XII таблиць, вказує, що, за XII таблицями, законним приводом для відкладення розгляду позовної вимоги був збіг дня, призначеного для судовоговірння, з днем, встановленим для суду над чужоземцем. Справді, у Ціцерона можна прочитати вказівку про те, що *hostis* вживається стародавніми римлянами для позначення чужоземця (*peregrinus*) (Ціцерон, *Про обов'язки*, I, 12, 37). Переглядаючи інші джерела, легко помітити, що в цей термін римляни вносили відтінок ворожості у відношенні до даного чужоземця. Отже, *hostis* був не тільки чужоземець, а й ворог, з яким Рим вів боротьбу. Через те даний термін вживався для позначення не тільки зовнішнього, але також і внутрішнього ворога. За вказівкою юриста Павла, «до ворогів залічувались

ті, кого сенат або закон визнавав такими» (1, 5, § 1; D. IV, 5). Крім того, важко припустити, щоб в епоху XII таблиць в Римі існувало судове регулювання відносин громадян з чужоземцями, і тому правильніше було б, здавалось, надати наведеній вище фразі XII таблиць значення більш грізної й інтенсивної охорони спокою всієї общини, всього її пануючого класу. Коли йшлося про суд над зрадником, говорить, за нашим розумінням, дана вказівка XII таблиць, припинялось діяння правил, що захищали інтереси окремого громадянина.

⁶ Це повідомлення Авла Геллія про страчування боржників не відповідає показанням інших джерел, які цілком певно зазначають, що боргове право використовувалось у стародавньому Римі з метою експлуатації кредиторами боржників і обернення останніх в рабство. Пор. Діонісій Галікарнаський: «Де ж ті, — питав Валерій, — кого за їх борги обертаю в рабство?» (Аттічні ночі, VI, 59. Пор. також Лівій, VI, 34).

⁷ Пор. А. Геллій, Аттічні ночі, XX, 1, 48: «Якщо суд віддавав боржника кільком кредиторам, то децемвіри дозволяли їм, коли того захочуть, порубати й поділити на шматки тіло даної їм людини. [Проте] я не читав і не чув, щоб за старих часів хто-небудь був порубаний на шматки».

⁸ Під *res mancipi* джерела розуміли майнові об'єкти — земля на території Італії, раби, в'ючні і запряжні тварини (бики, коні, осли та мули) і так звані сільські сервітути, тобто права на чужу річ, пов'язані з власністю на земельну ділянку (право проходу, прогону худоби і т. д.).

⁹ Агнатами в Римі називались особи, що вважались родичами, через що вони були (чи могли бути) під владою одного домовладки. Через те, наприклад, жінка була агнаткою братів свого чоловіка, бо всі вони корилися б владі батька останнього (тобто її свекра), коли б він був живий.

¹⁰ Фохт висловлює припущення, що відповідна постанова XII таблиць говорила ось що: «Коли вільновідпущеник, який не мав підвладних йому осіб, умирав без заповіту, то рухоме майно з його господарства переходило в господарство його патрона».

¹¹ На думку Варрона, “*nexus* називалась вільна людина, яка віддавала себе в рабство за гроші, що їх вона була винна, до того часу, поки не сплатить цього боргу”.

¹² Доповнюючи цей уривок так: «Після збирання винограду, поки жердини не вийняті, їх не можна брати насильно», Фохт вважав, що зміст даної постанови полягає в тому, що коли після збирання винограду жердини були витягнуті з землі, власник міг заявити на них своє право власності.

¹³ В законі XII таблиць було постановлено карати палицями за привселюдну лайку. Сенека говорить: «І у нас в XII таблицях наказувалось не заклинати чужих плодів (тобто врожаю на деревах)».

Див. : Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія: навч. посібник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / За ред. В. Д. Гончаренка. [кол. упорядників: В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький, М. М. Страхов, С. І. Пирогова]. К.: Видавничий дім Ін Юре, 2002. С. 77-87.

2.9. Опорний конспект

1. Історичні умови та джерела створення “Законів XII таблиць”

На початку республіканського періоду 450 р. до н.е. в Римі відбулася надзвичайно важлива для всього наступного розвитку римського права подія – були видані перші писані закони, кодекси, відомі під назвою Законів XII таблиць (*Leges XII tabularum*). До VI ст., тобто протягом цілого тисячоліття, ці закони займали виняткове становище в римській юриспруденції. Значна частина всіх творів класичних римських юристів представляла собою коментар перш за все до Законів XII таблиць. Оригінал до тексту Законів не зберігся (за повір'ям він загинув під час галльського нашестя 390 р. до н.е.). Він частково відтворений зусиллями західних юристів XVI-XVII ст. за цитатами різних античних авторів.

Традиційна історія пов'язує створення Законів XII таблиць із загостренням протистояння в Римі між патриціями та плебеями. Однією із причин невдоволення плебеїв

патриціями була неясність діючого звичаєвого права, застосування якого знаходилося виключно у віданні патриціанських магістратів. Тому плебеї хотіли мати діюче право у формі ясних писаних законів.

Цю ідею ще в 462 р. до н.е. запропонував народний трибун Терентілій Арса. Але тільки в 451 р. до н.е. була створена комісія із 10 осіб (децемвірів для написання законів. Незважаючи на протести плебеїв, до складу комісії увійшли тільки патриції. На той рік їм була віддана вся влада в Римі (не обиралися ні консули, ні народні трибуни). Однак до кінця року комісія не встигла завершити роботу над законами. Вона була продовжена наступного року.

Прийняті народними зборами закони були висічені на 12 мідних дошках і були виставлені на форумі в центрі Риму до загального відома. Звідси і їх назва. На таблицях I-II знаходилися положення про цивільний процес, на III – судочинство проти неспроможного боржника, на IV – положення про батьківську владу, на V-VI – опіку, спадкування і власність, на VII і VIII – зобов'язальні відносини, на IX – відносини між громадянами і державою, X – релігію, XI і XII – різні додаткові статті. Як видно з цього переліку Закони XII таблиць стосувалися майже виключно цивільного права і процесу.

Основним джерелом Законів XII таблиць було римське звичаєве право. В невеликій мірі в них спостерігаються запозичення із грецького права, зокрема, із законодавства Солона.

2. Право власності

Воно відображене головним чином у V, VI і VII таблицях Законів, які свідчать перш за все про поступове утвердження принципів приватної власності.

Одним із способів регулювання майнових відносин (зокрема, набуття власності) була манципація. При цьому складному обряді обов'язковими учасниками були власник речі, покупець, п'ять свідків і вагар. Власник речі, торкаючись її паличкою, промовляв передбачену законом своєрідну формулу передачі права власності на річ покупцеві. Покупець приймав це право, теж торкаючись речі

і говорячи обрядові слова. На вагу продавець клав саму річ або її символ (наприклад, пригорщу землі, зерна), а покупець – символ платні (наприклад, зливok міді).

Згідно законів речі поділялися на манциповані, тобто відчужувані шляхом манципації (земля, будівлі, раби, тварини, сільські сервітути), і неманциповані, тобто ті, що відчужувалися без обряду манципації.

В той час зароджується поняття необмеженої квіритської власності. Вона могла бути лише у громадян Риму і суворо охоронялася. Той, хто жав уночі квіритське поле, оброблене плугом, засуджувався до страти в жертву підземним богам. На смерть карали і паліїв, нічних злодіїв. За крадіжку вдень накладався великий штраф.

В VI таблиці міститься норма про набуття власності за давністю володіння. Ця норма означає, що якщо римський громадянин добросовісно володів нікому не належною річчю протягом року, то набував на неї законні права власника. Законним володінням через два роки ставала і нічийна земля, якщо громадянин добровільно її обробляв. В той же час ст. 17 VIII таблиця вказує, що строк давності не поширюється на володіння чужою, краденою річчю, навіть якщо власник не знав, що річ крадена. Є в таблиці VI і правова норма, яка позбавляла іноземців права набуття власності за давністю володіння.

В VII таблиці містяться норми про римські сервітути, які забезпечували різні обмежені права невласника в чужій речі, перш за все в чужій земельній власності. Закони XII таблиць згадують, зокрема, сервітути на право проїзду, проводу води, права на сонячне світло. Особливо важлива норма про систему розмежування ділянок.

Містяться в Законах і статті про колективну власність (таблиці V, VIII).

3. Зобов'язання

Майже вся таблиця III описує відповідальність неспроможного боржника. Головною юридичною основою цієї відповідальності Закон називає порушення вірності священній клятві. Саме її порушення вело до суворої кримінальної відповідальності боржника. Найдавнішим

видом боргового зобов'язання була кабала (самозаклад). Вона оформлялася процедурою, подібною до манципації (урочисті слова або обряд “міді і ваги”). Кабала була практично головною умовою отримання землі від багатого власника в орендне користування. За цим зобов'язанням боржник, який не сплатив борг, підпадав під владу кредитора. Кредитор заволодівав усім майном боржника, а його самого, його дружину, дітей перетворював у боргових рабів (до сплочення боргу). Якщо ж кредитор не хотів брати боржника кабальним рабом, то його впродовж 60 днів тричі виводили на площу, оголошуючи суму боргу. Якщо не знаходилося бажаючих сплатити цей борг, то боржника карали смертю або продавали у рабство за кордон. В Законах обмежувалися відсотки за позику не більше 1% на місяць і 8,3% річних, а раніше брали і до 100% річних. Взагалі грошові позики не мали великого поширення, однак для заключення договору позики в XII таблицях передбачався інститут стимуляції. Це була усна форма договору, виконання якої забезпечувалося в першу чергу клятвою боржника повернути борг. Слід відзначити й такі форми забезпечення як поручительство і застава, також право деяких осіб на самовільне захоплення застави.

4. Правове регулювання сімейно-шлюбних відносин

В епоху Законів дванадцяти таблиць згода жінки на шлюб була непотрібна – вона переходила під владу чоловіка як нового для себе домоволодаря (такі традиційні шлюби називалися *cum manu* – з “накладенням руки”). Патриції оформляли шлюб у вигляді клятви. Деяку рівність надавав жінці шлюб без формальностей (шлюб без чоловічої влади, без “накладення руки”) – *sine manu*. Такий шлюб, допущений законом, встановлювався фактом простого співжиття. Майно подружжя знаходилося в роздільному володінні. Цей шлюб вимагав щорічного поновлення. Проживши протягом року в будинку чоловіка, жінка автоматично потрапляла під його владу (по давності). Щоб уникнути цього, вона не менше трьох днів на рік проводила поза домом (таким чином переривалася давність).

Спадкове право встановлювало черговість спадкування. Спадкоємцями першої черги були діти, в разі їх відсутності – внуки. Якщо не було перших двох, то спадкоємцями визнавалися брати, дядьки, племінники. За їх відсутності надавалося право спадкування всім іншим кровним родичам померлого. Крім того був введений принцип обов'язкової долі спадкування (як правило, не менше 25%).

Закони XII таблиць свідчать про патріархальний характер давньоримської сім'ї. Глава сім'ї мав над підвладними дітьми, родичами та усіма іншими, хто мешкав у його сім'ї, необмежену владу. Зокрема, в Законах містяться дві норми, які фіксують право батька на життя і смерть сина і його право продати свого сина в рабство (таблиця IV). Єдиним обмеженням була заборона продавати одруженого сина. Становище сина у майновому відношенні прирівнювалося до становища раба. Майнової самостійності підвладний син не мав і все, що він набував, поступало до батьківського майна. Щоправда, сина можна було продати в рабство тільки тричі, після третьої продажі син звільнявся від батька.

Дружина також знаходилася під владою свого чоловіка. Згідно із ст. 3 таблиці IV шлюб міг бути розірваний лише з волі чоловіка. Чоловік мав право вигнати дружину.

5. Злочин і покарання

Закони XII таблиць, по суті, започаткували систему кримінального права Стародавнього Риму як окрему галузь. В царський період покарання за злочинні дії призначалися жрецькими і магістратами. Основними повноваженнями володів цар, який головував у суді “двох мужів” із сенаторів. У республіканський період царів замінили консули. Цей суд розглядав справи про “посягання на священні інтереси римського народу”. Ще не було точного визначення поняття злочину. Ним вважалася лише умисна дія.

Про державні злочини в Законах XII таблиць говориться порівняно мало. До них відносилися державна зрада, спонукання ворога до нападу на Рим, нічні зборища

(особливо із зброєю в руках), порушення громадського порядку, наклепи і лжесвідчення, хабарництво суддів.

До майнових злочинів належали: потрава або нічний збір урожаю “з обробленого плугом поля”, підпал будівель чи хліба, крадіжка і розбій. Крадіжку чужого майна Закони XII таблиць розглядали не стільки як злочин, що зачіпав інтереси всієї держави, скільки як дію, що наносила приватну майнову шкоду.

Умисне вбивство вільної людини в Законах XII таблиць не згадувалося. Пояснюється це, очевидно, тим, що покарання за нього не викликало сумнівів (смертна кара).

Серед покарань домінували штрафи (в асах). Найтяжчі покарання передбачалися за посягання на суспільні інтереси. Смертна кара призначалася також за потраву посівів, підпал, нічну крадіжку. Існувало й тілесне покарання – бичування. За членопошкодження допускалася розправа в межах таліону (рівним за рівне).

В Законах записано (таблиця IX), що смертні вироки римським громадянам мали право виносити тільки центуріальні народні збори (коміції). Позбавляти життя без суду зазвичай заборонялося (але будь-хто міг вбити на місці злочину нічного злодія, або злодія, захопленого із зброєю в руках). Водночас ніхто з громадян не міг вимагати для себе відступу від закону, пільг чи привілеїв.

6. Судовий процес

Закони XII таблиць передбачали обов’язкову судову процедуру розгляду спірних справ. Відповідач за викликом позивача повинен був з’явитися в суд. При цьому сама влада не вживала заходів для виклику відповідача. Його явку до суду мав забезпечити сам позивач.

В Законах містяться згадки про древній цивільний процес, який називався легісакційним (цей термін означав, що справа буде розглядатися “законним чином”, без застосування насилля і свавілля. Видами легісакційного процесу були: процес шляхом внесення застави; процес накладанням руки. Перший полягав у тому, що сторони представляли суду визначені законами застави, про які і вели спір, маючи за мету відстояти право на річ або на виконання

зобов'язання. Суть другого виду процесу: позивач буквально накладав на відповідача руку перед судом, і якщо той негайно не виконував зобов'язання, забирав його у заложники.

Процес складався із двох стадій. Метою першої стадії були розгляд прав позивача і юридична оцінка представлених документів і матеріалів. На другій стадії відбувався розгляд судової справи по суті.

Процес протікав у формі боротьби за спірну річ. Спочатку позивач, а потім відповідач накладали на неї (чи її частину, наприклад, шматок дерну, якщо мова йшла про землю) паличку – віндикту. При цьому вони промовляли встановлені звичаєм формули (кожна для даного випадку). Той, хто збився або помилився, автоматично програвав справу. Від назви цієї палички походить термін “віндикація”, під яким розуміли витребування речі із чужого неправомірного володіння.

Після завершення цієї процедури сторони заключали своєрідне парі. Хто програвав справу – програвав і заставу, величина якої доходила до половини позову. Цим завершувалася перша стадія процесу. На другій стадії призначений претором суддя (будь-хто із римських громадян), без особливих формальностей вислуховував свідків, знайомився з документами, виносив рішення. В разі відсутності однієї із сторін (без поважної причини) рішення автоматично виносилося на користь суперника.

Рішення оголошувалося усно в присутності сторін. Воно було остаточним і оскарженню не підлягало. До його оголошення справа могла завершитися примиренням сторін.

Детальних даних про порядок судочинства з кримінальних справ в законах нема. Можна припускати, що застосовувався інквізиційний процес. Право винесення смертних вироків і присудження тілесних покарань мали вищі магістрати. Такі вирокі могли оскаржуватися в центуріальних народних зборах (якщо були винесені в межах Риму).

САЛІЧНА ПРАВДА

3.1. План семінару

1. "Салічна правда" – пам'ятка звичаєвого права франків.
2. Свобода і власність.
3. Zobов'язання.
4. Сімейно-шлюбне і спадкове право.
5. Злочин і покарання.
6. Суд і процес.

3.2. Література до семінару

1. Всеобщая история государства и права: Учебник для вузов / Под ред. проф. К. И. Батыра. М.: Былина, 1999. С. 121-130.
2. Історія держави і права зарубіжних країн. Хрестоматія: Навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / За ред. В. Д. Гончаренка. К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2002. С. 106-122.
3. История государства и права зарубежных стран. Часть I. Учебник для вузов. / Под ред. проф. Крашенинниковой Н. А. и проф. Жидкова О. А. М.: Изд-во НОРМА, 1996. С. 199-213.
4. Неусыхин А. И. Проблемы европейского феодализма. Избранные труды. М.: Наука, 1974. С. 42-71 (Гл. 1. Свобода и собственность в варварском обществе по Салической правде).
5. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн. Навч. посіб. для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Олан, 2001. С. 68-77.

3.3. Теми рефератів

1. Соціальна структура франкського суспільства.
2. Основні державні інститути держави франків.

3.4. Література до рефератів

1. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час): Навч. посібн. / За ред. проф. Б. Й. Тищика. Львів: Світ, 2006. С. 42-70.

2. Хома Н. М. Історія держави і права зарубіжних країн. Навч. посібник. К.: “Каравела”, Львів: “Новий Світ - 200”, “Магнолія плюс”, 2003. С. 204-215.

3.5. Контрольні завдання до семінару “Салічна правда”

1. Держава франків виникла на території колишньої Римської провінції _____ в _____ кінці _____ століття.
2. Основні періоди історії франкської держави:
 - а) Монархія Меровінгів – _____
 - б) Монархія Каролінгів – _____
3. Держава франків припинила своє існування згідно Верденського договору _____ року.
4. Вона розпалася на три королівства: _____, _____, _____.
5. Вищі посадові особи держави франків:
6. Органи місцевого управління очолювали:
прикордонні округи – _____
округи – _____
сотні – _____
громади (марки) _____
7. Назвіть джерела права держави франків.
8. Визначте особливості “Салічної правди”
9. Судові функції за “Салічною правдою” належали _____
10. Чому основним видом покарання за “Салічною правдою” був штраф?

11. Яка різниця між аллодом і бенефіцієм (за “Салічною правдою”)?

12. Вирішіть казус: Вільний франк **А.** грубо образив дружину свого сусіда **Н.**, а потім у бійці вбив самого **Н.**, який заступився за честь дружини. Дружина **Н.** і його родичі звернулися до суду рахінбургів. Поясніть, яке покарання очікувало **А.** за “Салічною правдою”? Як належало поступити в разі майнової неспроможності злочинця.

3.6. Термінологічний словник

Аллод – спадкова, вільно відчужувана земельна власність.

Бенефіцій – умовне землеволодіння.

Вергельд – грошовий штраф за вбивство.

Капітулярій – акт франкського короля.

Літи – напіввільне населення у франків.

Майордом – вища посадова особа при Меровінгах.

Рахінбург – член виборного суду сотні.

Тунгін – глава сотні та суду сотні.

Марка – сусідська громада у франків.

3.7. Хронологія

486 р. – початок формування держави франків.

Кінець V – початок VI ст. – створення “Салічної правди”.

VI-VII ст. – правління династії Меровінгів.

VIII – перша пол. IX ст. – правління династії Каролінгів.

843 р. – Верденський договір про розподіл імперії франків на західнофранкське, східнофранкське та середнє королівства.

3.8. Салічна Правда (Витяги)

Титул I. Про виклик на суд

§ 3. І той, хто викликає другого на суд, із свідками має прийти до його будинку, якщо другого не буде, повинен покликати його дружину або когось з його домашніх з тим, щоб вони сповістили його про виклик на суд.

Титул II. Про крадіжку свиней

§ 1. Якщо хто вкраде порося-сисунця і буде викритий, присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 4. Якщо хто вкраде однорічну свиню і буде викритий, присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування.

§ 5. Якщо хто вкраде дворічну свиню, присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування.

§ 6. Такий самий штраф належить сплачувати і за двох вкрадених свиней у відповідних умовах.

§ 11. Якщо хто вкраде кнура або свиню, яка веде стадо, присуджується до сплати 700 денаріїв, що становить 17 ½ солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування.

Титул III. Про крадіжку рогатої худоби

§ 3. Якщо хто вкраде бика або корову з телям, присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів.

§ 4. Якщо хто вкраде бугая, що веде череду і що ніколи не був під ярмом, присуджується до сплати 1800 денаріїв.

§ 5. Якщо ж бугай цей обслуговував корів трьох селищ [вілл] зразу, злодій сплачує три рази по 45 солідів.

Титул IX. Про шкоду, заподіяну ниві або якому-небудь огороженому місцю

§ 1. Якщо хто застане на своїй ниві рогату худобу або коня, або яку-небудь дрібну худобу, не повинен бити її до

скалічення. Якщо ж він зробить це і признається, зобов'язаний відшкодувати вартість, а скалічену худобу взяти собі. Якщо ж не признається і буде викритий, присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів, не враховуючи вартості худоби і відшкодування.

§ 2. Якщо хто, заставши на своїй ниві чужу худобу без пастуха, займе її і зовсім нікому не заявить про це, і якщо яка-небудь тварина здохне, відшкодує, як за крадіжку, вартість і, крім того, присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів.

§ 4. Якщо чий-небудь свині або чия-небудь худоба забіжить на чужу ниву і хазяїн тварин, незважаючи на відмову, буде викритий, присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 5. Якщо ж хто вижене худобу, яка завдала збитків, з огороженого місця, або відіб'є її, коли її вже женуть додому, присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

Додаток. Якщо хто-небудь ворогуючи чи підступно відкрив чужу загороду і пустить худобу на ниву або на луку, або на виноградник, або на яке-небудь інше оброблене місце, то тому, кому належить праця, коли буде подано останнім докази з свідками, він повинен оплатити шкоду, і, крім того, присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

Титул X. Про крадіжку рабів

§ 1. Якщо хто вкраде раба, коня або запряжну тварину, присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

§ 2. Якщо раб або рабinya вкрадуть що-небудь з речей свого дана у спілці з вільним, то злодій¹, крім того, що він повертає вкрадені речі, присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Титул XIII. Про викрадання вільних²

§ 1. Якщо три чоловіки викрадуть вільну дівчину, вони зобов'язані сплатити по 30 солідів кожний.

§ 2. Ті ж, що їх буде більше, ніж три, зобов'язані сплатити по 5 солідів кожний.

§ 3. А ті, хто мав при собі стріли, сплачує втричі більше.

§ 4.3 викрадачів же стягається 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

§ 5. Якщо вони викрадуть дівчину з-під замка або з горниці, сплачують ціну і штраф, як це вже було визначено.

§ 6. Якщо ж викрадена дівчина була під охороною короля, тоді за порушення «королівського миру» сплачується 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

§ 7. Королівський хлопець (раб) або літ³, що викрали вільну жінку, підлягають смертній карі.

§ 8. Якщо ж вільна дівчина з своєї волі піде за рабом, вона втрачає свою свободу.

§ 9. Вільний, що взяв чужу рабину, карається так само.

Титул XVI. Про підпали

§ 2. Якщо хто спалить будинок з прибудовами і буде викритий, присуджується до сплати 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

§ 3. Якщо хто спалить комору або клуню з хлібом, присуджується до сплати 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

§ 4. Якщо хто спалить хлів з свинями або стійла з тваринами, присуджується до сплати... 63 солідів, не враховуючи сплати вартості і відшкодування.

Титул XXII. Про крадіжки на млині

§ 1. Якщо яка-небудь вільна людина вкраде на млині чужий хліб і буде викрита, сплачує мельникові 600 денаріїв, що становить 15 солідів. Власникові ж хліба [злодій] платить ще 15 солідів.

Додаток 1. Якщо він украде там залізні частини, присуджується до сплати 45 солідів.

Д о д а т о к 2. Якщо хто зламає млинову загату, присуджується до сплати 15 солідів.

Титул XXVI. Про вільновідпущеників

§ 1. Якщо яка-небудь вільна людина у присутності короля за денарій відпустить на волю чужого літа без згоди його пана і буде викрита, присуджується до сплати 4000 денаріїв, що становить 100 солідів. Речі ж літа мають бути повернені його законному панові.

§ 2. Якщо хто в присутності короля за денарій відпустить на волю чужого раба і буде викритий, присуджується до сплати панові вартості раба і, крім того, 35 солідів.

Титул XXVII. Про різні крадіжки

§ 6. Якщо хто залізе в чужий сад, щоб украсти, присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів, не враховуючи вартості украденого і відшкодування.

§ 7. Якщо хто з тим, щоб украсти, зайде в поле, засаджене ріпою, бобами, горохом або сочевицею, присуджується до сплати... 3 солідів.

§ 8. Якщо хто вкраде з чужого поля льон і вивезе його на коні або возом..., присуджується до сплати 15 солідів.

§ 10. Якщо хто викосить чужу луку, втрачає свою працю.

§ 18. Якщо хто вкраде з чужого лісу чужі дрова, присуджується до сплати 3 солідів.

§ 19. Якщо хто візьме дерево, позначене понад рік тому, в цьому немає ніякої провини.

§ 20. Якщо хто вкраде з річки сіль для ловлі вугрів, присуджується до сплати 45 солідів.

§ 24. Якщо хто заоре чуже поле без дозволу хазяїна, присуджується до сплати 15 солідів.

§ 25. Якщо ж хто засіє його, присуджується до сплати 45 солідів.

Додаток. Якщо хто вивезе чужу хатину⁴ без відома її хазяїна, присуджується до сплати... 3 солідів.

Титул XXXIV. Про крадіжку огорожі

§ 2. Якщо хто проведе по чужому полю, що вже зійшло, борону, або проїде не дорогою, присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 3. Якщо хто проїде по чужій ниві, яка вже почала викидати колос, не дорогою і не стежкою, присуджується до сплати... 15 солідів.

Титул XXXV. Про вбивства або пограбування рабів

§ 1. Якщо який-небудь раб позбавить життя раба, пани хай поділять між собою вбивцю.

§ 4. Якщо яка-небудь вільна людина пограбує чужого літа і буде викрита, присуджується до сплати... 35 солідів.

§ 5. Якщо чужий раб або літ позбавить життя вільну людину, сам вбивця віддається родичам вбитої людини як половина композиції, а пан раба сплачує другу половину композиції.

§ 6. Якщо хто вкраде або позбавить життя дворового слугу, або коваля, або золотаря, або свинопаса, або виноградаря, або конюха і буде викритий, присуджується до сплати... 30 солідів.

Титул XXXVIII. Про конокрадіство

§ 1. Якщо хто вкраде запряжного коня і буде викритий, присуджується до сплати... 45 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування.

§ 3. Якщо хто вкраде племінного жеребця з його табуном з 12 кобил, присуджується до сплати... 63 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування.

§ 4. Якщо ж табун буде менший, а саме — до 7 голів, включаючи і жеребця, присуджується до сплати 63 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування.

Титул XLI. Про людиновбивство стовпищем

§ 1. Якщо хто позбавить життя вільного франка або варвара, що живе за салічним законом, і буде викритий,

присуджується до сплати 8000 денаріїв, що становить 200 солідів.

§ 3. Якщо хто позбавить життя людину, яка перебуває на королівській службі, або ж вільну жінку, присуджується до сплати 24 000 денаріїв, що становить 600 солідів.

§ 5. Якщо хто позбавить життя римлянина — королівського співтрапезника і буде викритий, присуджується до сплати 12 000 денаріїв, що становить 300 солідів.

§ 6. Якщо хто позбавить життя римлянина-землевласника і не королівського співтрапезника, присуджується до сплати 4000 денаріїв, що становить 100 солідів.

§ 7. Якщо хто позбавить життя римлянина, зобов'язаного платити податки, присуджується до сплати 63 солідів.

Титул XLV. Про переселенців

§ 1. Якщо хто захоче переселитися до вілли [селище] до іншого і якщо один або кілька з жителів вілли захочуть прийняти його, але знайдеться хоч один, який заперечить переселенню, він не матиме права там оселитися.

§ 2. Якщо ж, незважаючи на заборону одного або двох осіб, він наслідатиметься оселитись у цій віллі, тоді йому слід опротестувати, і якщо він не захоче піти звідти, той, хто опротестує, у присутності свідків має звернутися до нього з такою вимогою: «Ось я тобі кажу, що в цю найближчу ніч ти, згідно з салічним законом, можеш тут залишатися, але заявляю тобі, що протягом 10 ночей ти повинен піти з цього селища». Після цього, коли пройде 10 ночей, він знову хай прийде до нього і заявить йому вдруге, щоб він пішов протягом дальших 10 ночей. Якщо ж він і тоді не схоче піти, втретє набавляється до його строку 10 ночей, щоб, таким чином, пройшло 30 ночей. Якщо і тоді не схоче піти, хай викличе його на суд, маючи при собі свідків, які були там при оповіщенні кожного строку. Якщо той, кому заявлено протест, не схоче піти звідти і для цього не буде якої-небудь законної перешкоди і якщо йому по закону

оповіщено все сказане вище, тоді той, хто заявив протест, ручиться своїм майном і просить графа прибути на місце, щоб вигнати його звідти. І за те, що він не хотів скоритися законіві, він втрачає там наслідки [своєї] праці і, крім того, присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

§ 3. Якщо ж тому, хто переселився, протягом 12 місяців не буде заявлено ніякого протесту, він повинен залишатися недоторканим, як і інші сусіди.

Титул L. Про зобов'язання

§ 1. Якщо хто — вільний чи літ — дасть другому зобов'язання, той, кому дано зобов'язання, коли мине 40 ночей або встановлений між ними строк, має прийти до його будинку в супроводі свідків і з тим, кому належить оцінити майно. І якщо боржник не схоче виплатити за зобов'язанням, він, крім позначеного в зобов'язанні боргу, присуджується до сплати 15 солідів.

Титул LI

§ 1. Якщо хто протизаконно запросить графа виїхати для конфіскації чужого майна, а саме: без попереднього виклику боржника на суд, або якщо немає самого зобов'язання, присуджується до сплати 8000 денаріїв, що становить 200 солідів.

§ 2. Якщо ж граф, запрошений для згаданої справи, насмілиться взяти що-небудь більше за законний і справедливий борг, хай або викупиться або заплатить життям.

Титул LII. Про позику

§ 1. Якщо хто позичить другому що-небудь із своїх речей і той не схоче йому повернути, він повинен викликати його на суд так. Із свідками хай він прийде до будинку того, кому позичив свої речі, і хай скаже: «Тому що ти не схотів повернути мені моїх речей, які я тобі дав, то цієї ночі ти можеш ще тримати їх, згідно з салічним законом». І хай призначить йому строк [для повернення]. Якщо й тоді він не

схоче повернути, повинен ще призначити йому відстрочку на 7 ночей. І коли мине 7 ночей, хай так само заявить, що він може тримати речі протягом ближчої ночі, згідно з салічним законом. Якщо і тоді не захоче повернути, то, коли мине ще 7 ночей, хай так само прийде до нього з свідками і хай просить повернути те, що йому належить. Якщо ж і тоді він не схоче сплатити, хай призначить йому певний строк. Якщо він тричі призначить йому певний строк, то щоразу до боргу набавляється по 120 денаріїв, тобто по 3 соліди. Якщо він і тоді не схоче ні повернути, ні дати зобов'язання сплатити, то, крім боргу і тих 9 солідів, які наросли після трьох нагадувань, боржник присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Титул LIII. Про викуп руки від казанка

§ 1. Якщо хто буде присуджений до випробування казанком з кип'ячою водою, то сторони можуть порозумітися, щоб присуджений викупив свою руку і зобов'язався приставити соприсяжників. Якщо провина, в разі доказу, буде такою, що винний по закону повинен сплатити 600 денаріїв, що становить 15 солідів, він може викупити свою руку за 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

Титул LIV. Про вбивство графа

§ 1. Якщо хто позбавить життя графа, присуджується до сплати 24 000 денаріїв, що становить 600 солідів.

§ 2. Якщо хто вб'є сацебарона або віце-графа — королівського хлопця [раба], присуджується до сплати 12000 денаріїв, що становить 300 солідів.

§ 3. Якщо хто вб'є сацебарона — вільного, присуджується до сплати 24 000 денаріїв, що становить 600 солідів.

Титул LVII. Про рахінбургів

§ 1. Якщо які-небудь з рахінбургів, засідаючи в судовому засіданні і розглядаючи позов між двома особами, відмовляться сказати закон, слід, щоб позовник заявив їм: «Тут я закликаю вас винести постанову згідно з

салічним законом». Якщо вони [знову] відмовляться сказати закон, семеро з цих рахінбургів до заходу сонця присуджуються до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 2. Якщо ж вони і не захочуть сказати закон і не дадуть зобов'язання сплатити в призначений строк по 3 соліди, вони присуджуються до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 3. Якщо ж рахінбурги ті судитимуть не за законом, той, проти якого вони винесуть ухвалу, хай подасть на них позов, і якщо зможе довести, що вони судили не за законом, кожний з них присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Титул LVIII. Про жменю землі

§ 1. Якщо хто позбавить життя людину, і, віддавши все майно, не спроможний буде сплатити, що належить за законом, він повинен привести 12 соприсяжників [які поклялися б в тому], що ні на землі, ні під землею він не має майна більше того, що вже віддав. І потім він повинен увійти у свій будинок, зібрати в жменю з чотирьох кутків землі, стати на порозі, повернувшись лицем в самий будинок, і цю землю лівою рукою кидати через свої плечі на того, кого він вважає своїм найближчим родичем. Якщо батько і брати вже платили, тоді він повинен тією ж землею кидати на своїх, тобто на трьох найближчих родичів по матері і по батькові. Потім в [самій] сорочці, без пояса, без взуття, з києм у руці, він повинен стрибнути через тин, і ці три [родичі по матері] мають сплатити половину того, чого не вистачає для сплати потрібної за законом віри. Те саме мають проробити і три останні, які доводяться родичами по батькові. Якщо ж хто з них буде дуже бідний, щоб заплатити частку, що припадає на нього, він повинен теж кинути жменю землі на когось із заможніших, щоб він сплатив усе за законом. Якщо ж і цей не матиме чим заплатити все, тоді той, хто взяв на поруки вбивцю, повинен привести його в судове засідання, і так потім протягом чотирьох засідань має брати його на поруки. Якщо ж ніхто не поручиться у сплаті віри, тобто в поверненні

того, що він не заплатив, тоді він повинен сплатити віру своїм життям.

Титул LIX. Про алодів

§ 1. Якщо хто помре і не залишить синів, і якщо мати переживе його, нехай вона вступить у володіння спадщиною.

§ 2. Якщо немає матері і якщо він залишить брата або сестру, хай вступають у володіння спадщиною.

Додаток. Якщо не буде сестри матері, хай сестри батька вступають у володіння спадщиною.

§ 3. В тому випадку, якщо їх не буде, сестра матері хай вступить у володіння спадщиною.

§ 4. І якщо потім виявиться хто-небудь ближчий з цих поколінь, хай він вступить у володіння спадщиною.

§ 5. Земельна ж спадщина ні в якому разі не повинна дістатись жінці, але вся земля хай переходить чоловічій статі, тобто братам.

Титул LX. Про тих, хто хоче відмовитись від спорідненості

§ 1. Він має з'явитися в судове засідання перед особою тунгіна і там зламати над своєю головою три палки, мірою в лікоть. І він повинен на судовому засіданні розкидати їх на чотири сторони і сказати там, що відмовляється від соприсяжництва, від спадщини і від усяких рахунків з ними. І якщо потім хто-небудь з його родичів або буде вбитий, або помре, він зовсім не повинен брати участі в спадщині, або у сплаті віри, а спадщина його самого повинна надійти до казни.

¹Тобто вільний

²Тут мова про так зване «умикання», тобто викрадання дівчат, щоб взяти шлюб з ними.

³Літ — напіввільна людина.

⁴Тут, очевидно, йдеться про хатину, схожу на курінь, призначену для спеціальних цілей (тимчасове сховище від негоди для пастухів, сторожів тощо).

Див.: Історія держави і права зарубіжних країн. Хрестоматія: Навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / За ред. В. Д. Гончаренка. [кол. упорядників: В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький, М. М. Страхов, С. І. Пирогова]. К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2002. С. 106-113.

3.9. Опорний конспект

1. "Салічна правда" – пам'ятка звичаєвого права франків

Франки були молодим етнополітичним об'єднанням германців (перші згадки про них зустрічаються в джерелах з кінця III ст.). "Салічна правда" була створена з метою надання легітимності правлінню франків у колишній римській провінції Галлії.

Текст "Салічної правди" був написаний варваризованою латинською мовою. Звідси і латинська назва цієї правової пам'ятки – *Lex Salica*. В Римській республіці терміном *Lex* позначався закон. В раннє середньовіччя під цим терміном розуміли римське право в цілому, або звичаєве право племен, що осідали на території колишньої Західної Римської імперії. Отже, *Lex Salica* – це звичаєве салічне право, звичаєво-правові норми салічних франків, визнані державною владою, які використовувалися при вирішенні судових спорів.

Первісний варіант "Салічної правди" був створений в кінці – V на початку VI ст. (всього відомо біля 400 її списків). Він не зберігся. Пізніше збірник права неодноразово змінювався і за часів Карла Великого включав понад 100 артикулів.

Основними джерелами "Салічної правди" були: звичаєве право, королівські акти (капітуляції), судові рішення, грамоти, формули, рецепція римського права.

Характерні риси "Салічної правди":

– формалізм (всі правові дії та акти мали відбуватися відповідно до суворо встановленої форми, порушення якої позбавляло ці акти дії законної юридичної сили);

– фрагментарність і казуїстичність;

- символізм;
- персональний (а не територіальний) характер дії норм “Салічної правди”, які поширювалися на населення франкського походження, тоді як більшість населення франкського королівства складала галло-римляни;
- відсутність помітного впливу християнства і християнської церкви, збереження ролі язичництва.

2. Свобода і власність

Головні завдання “Салічної правди” – це захист вільного населення і його власності. Поряд із рядовими вільними і повноправними франками, в законі виділяються як привілейовані, так і непривілейовані верстви. Особливим захистом життя, честі і недоторканості володіли слуги і дружинники короля. Внизу соціальної драбини знаходилися раби, які прирівнювалися до майна в разі нанесення їм пошкоджень чи вбивства. В захисті життя і безпеки від рабів не відрізнялися *літти* – напіввільне населення. Соціальні градації тільки у випадку з невільним населенням були взаємопов’язані з майновим станом. Відмінності у статусі вільних залежали виключно від місця в воєнно-службовій ієрархії і особистій близькості до влади.

В “Салічній правді” відсутнє чітке поняття власності. До рухомого майна, що перебувало у приватній власності, застосовувався термін *suus* (“свій”), на відміну від *alienus* (“чужий”). Більшість приписів присвячено охороні права власності на різні рухомі речі (переважно домашню худобу).

“Салічна правда” дає уявлення про розвиток права власності на землю. Орна земля знаходилася в колективній власності марки (громади) і періодично розподілялася між її членами. Свій наділ франк не міг відчужувати. У приватну власність перейшли, очевидно, тільки присадибні ділянки. В “Салічній правді” згадуються аллоди – ділянки землі, що належали власникам, які вийшли із громади. Це було спадкове землеволодіння. Після реформи Карла Мартелла появилася нова форма землеволодіння – бенефіцій, який надавався на умовах служби.

3. Зобов'язання

Зобов'язальному праву в “Салічній правді” приділено мало уваги в силу домінування в її епоху натуральних господарських відносин. Найдавніші зобов'язання виникали з деліктів. В законі згадуються такі види угод, як купівля-продаж, позика, найм, обмін, дарування, застава. Передача права власності при угодах здійснювалася особисто шляхом простої передачі речі.

В “Салічній правді” відсутні вказівки на загальні умови дійсності угод, хоча заключення вищеназваних договорів передбачало вільне волевиявлення сторін. Для дійсності договорів потрібно було також дотримуватися різних обрядів (наприклад, при продажі лісу – передати гілку дерева, при продажі будинку – передати двері). Невиконання зобов'язання вело до майнової відповідальності. Прострочення виконання зобов'язань вело до додаткового штрафу.

4. Сімейно-шлюбне і спадкове право

Сімейно-шлюбні відносини “Салічна правда” описує в загальних рисах. В сімейних відносинах у франків зберігалися общинні традиції. Шлюб укладався тільки за згоди родичів.

Форма укладення шлюбу – купівля дружини, тобто влади над нею, в особи, яка до цього часу над нею цю владу здійснювала (батько, дядько, брат). Викрадення нареченої каралося штрафом. Перепонами до шлюбу були:

- існування законного шлюбу;
- оголошення особи поза законом;
- наявність близьких кровно-родинних зв'язків;
- невільний стан людини.

Влада батька над дітьми завершувалася після досягнення ними 12-річного віку. Становище жінки в сім'ї визначали пережитки матріархального ладу. Жінка володіла особливим майном, яке отримувала до шлюбу.

Про припинення шлюбу “Салічна правда” не згадує. Сім'я чоловіка зберігала символічне право на вдову після

смерті її чоловіка. Особа, що бажала вступити з нею в шлюб обов'язково мусила сплатити спеціальний викуп – рейпус.

“Салічна правда” передбачає спадкування за законом і за заповітом. Спадкування за законом здійснювалося по-різному залежно від рухомого і нерухомого майна. Із числа спадкоємців нерухомості жінки виключалися. Земля передавалася лише по чоловічій лінії.

Спадкування за заповітом здійснювалося шляхом дарування. Воно здійснювалося публічно на народних зборах у строго встановленій формі: майно передавалося третій особі, яка була зобов'язана не пізніше, ніж через рік після смерті дарувальника передати це майно вказаній особі.

5. Злочин і покарання

Злочинам відведена більша частина “Салічної правди”. Під злочином у франків вважалася образа, шкода, нанесена особі чи її майну, порушення королівського миру. Всі названі в збірнику злочини можна звести до наступних видів: злочинів проти особи (вбивство, членопошкодження, наклеп, образа, згвалтування), злочинів проти власності (крадіжка, грабіж, підпал), злочини проти порядку здійснення правосуддя (неявка до суду, лжесвідчення), порушення королівських указів, злочини проти релігії і моралі (чари, прелюбодіяння і т.п.).

Найбільше артикулів присвячено злочинам проти особи і майна. Їх опис відзначається казуїстичними подробицями. Покарання за злочини у франків були такі: смертна кара, тілесні покарання, позбавлення честі, вигнання із громади, штрафи, конфіскація майна, ув'язнення.

Первісний варіант “Салічної правди” не містив згадок про смертну кару.

Головним видом покарання вважався викуп (вергельд – за вбивство і пеня – за менш тяжкі злочини). Розмір вергельду залежав від тяжкості вчиненого злочину, станової належності, віку, статі. Він ділився на три частини: сім'ї вбитого, родичам з боку батька і матері, королю (казні). До виплати вергельда засуджувалися тільки повноправні франки

(неповноправне населення за вбивство каралося по-іншому – смертю і т.п.).

Величина вергельду визначалася соціальним статусом вбитого: за вільного франка – 200 солідів, вільного римлянина – 100, графа – 600, літа – 100, жінки – 600, вагітної жінки – 700.

6. Суд і процес

Різним аспектам цього питання в “Салічній правді” присвячені титули I-VII, XLIX, L, LI, LIІ, LVI, LVII, XXXVII, XLVII, XVIII. В них суду відводиться важлива роль як інституту розв’язання конфліктів. У франків існували як сотенний суд, так і королівський суд. Судова влада знаходилася в руках колегії із семи обраних народом рахінбургів. З посиленням королівської влади голова суду сотні – тунгін – уступає місце графу. На зміну рахінбургам за Карла Великого приходять призначувані властями скабіни.

Судовий процес мав змагальний характер. Його засадами були усність, гласність, спірність, формалізм. Докази збирав і подавав позивач, а суд їх оцінював і виносив вердикт.

Процес починався за позовом приватної особи у присутності свідків. Старовинний звичай вимагав, щоб судова справа порушувалася саме із заяви потерпілої сторони. Вона була зобов’язана формулювати звинувачення і представити звинувачення та докази. Такий процес отримав назву звинувачувального. Попереднього розслідування не було. Суд оцінював лише подані сторонами докази, а сам участі у збиранні судових матеріалів не брав. При цьому суддя знав, що не може покладатися на достовірність свідчень свідків: щоб не трапилося, родич не стане свідчити проти родича, а людина що належить до ворогуючого роду, виступати на користь суперника.

Основними доказами у суді були: присяга, затримання правопорушника на місці злочину, зізнання правопорушника, покази свідків, співприсяжники, ордалії або суди божі, тобто перевірка правдивості свідчень водою, вогнем чи залізом.

Сторона, що прогала справу, у письмовій формі зобов'язувалася перед судом у визначений термін здійснити виконання рішення чи вироку. Невиконання загрожувало серйозними санкціями: штрафами, конфіскацією майна і т.п.

СЕРЕДНЬОВІЧНА ДЕРЖАВА І ПРАВО ФРАНЦІЇ

4.1. План семінару

1. Утворення Французької держави.
2. Станово-представницька монархія у Франції (XIV – XV ст.).
3. Французький абсолютизм (XVI – XVIII ст.).
4. Основні джерела права.

4.2. Література до семінару

1. Історія держави і права зарубіжних країн. Хрестоматія: Навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / За ред. В.Д. Гончаренка. К.: Видавничий дім “Ін Юре“, 2002. С. 123-138.
2. История государства и права зарубежных стран. Часть I. Учебник для вузов. / Под ред. проф. Крашенинниковой Н. А. и проф. Жидкова О. А. М.: Изд-во НОРМА, 1996. С. 214-238.
3. Страхов М. М. Історія держави і права зарубіжних країн: Підручник. Харків: Право, 1999. С. 102-105, 110-113.
4. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн: Навч. посібник. К.: “Каравела“, Львів: “Новий світ - 2000“, “Магнолія плюс“, 2003. С. 216-231.
5. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн. Навч. посіб. для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Олан, 2001. С. 78-88.
6. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн: Хрестоматія для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Вентурі, 1995. С. 47-50.

4.3. Теми рефератів

1. “Кутюми Бовезі“ як джерело права середньовічної Франції.
2. Історичне значення Великого березневого ордонансу 1357 р.

4.4. Література до рефератів

- История государства и права зарубежных стран: Учебно-методическое пособие / Отв. ред. Н. А. Крашенинникова. М.: Изд-во НОРМА, 2003. С. 103-116.
- Томсинов В. А. История государства и права зарубежных стран (Древность и Средние века). Учебно-методическое пособие к семинарским занятиям. М.: Зерцало, 2001. С. 64-73.
- Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. В 2 т. / Отв. ред. д.ю.н., проф. Н. А. Крашенинникова. Т. 1. Древний мир и Средние века / Сост. О. Я. Лысенко, Е. Н. Трикоз. М.: НОРМА, 2003. С. 570-610.

4.5. Контрольні завдання до семінару

1. Коли був підписаний Верденський договір між внуками Карла Великого?
2. На території якого королівства сформувалася французька держава?
 - а) Західнофранкського;
 - б) Східнофранкського;
 - в) Середнього.
3. Поясніть походження назви “Франція”.
4. Визначте зміст поняття “сеньйоріальна монархія”.
5. Назвіть найбільші сеньйорії Франції.
6. Визначте зміст поняття “королівський домен”.
7. Визначте, коли королівська влада у Франції стала спадковою.
8. Визначте стани французького суспільства.
9. Якими привілеями володіли духовенство і дворянство.
10. Які суспільні групи входили до третього стану?
11. Коли і ким у Франції вперше були скликані Генеральні Штати?
12. Визначте повноваження Генеральних Штатів у Франції.
13. Яке значення для Генеральних Штатів мав Великий березневий ордонанс 1357 р.?
14. Коли і чому перестали скликатися Генеральні Штати?
15. Визначте зміст поняття “станово-представницька монархія”.

16. Визначте хронологічні рамки станово-представницької монархії у Франції.
17. Яку функцію виконував створений у 1260 р. Паризький парламент?
 - а) представницьку; б) управління; в) судову.
18. Визначте особливості французького абсолютизму.
19. Визначте хронологічні рамки абсолютної монархії у Франції.
20. Назвіть прізвище кардинала, який відіграв основну роль у формуванні французького абсолютизму.
21. Назвіть короля, за якого французький абсолютизм досягнув вершини свого розвитку.
22. Назвіть центральні органи управління Франції в період абсолютизму.
23. Визначте основні джерела права середньовічної Франції.

4.6. Термінологічний словник

Генеральні штати – загальнодержавний станово-представницький орган у Франції.

Васалітет – система відносин особистої залежності одних феодалів (васалів) від інших (сеньйорів).

Кутюми – правові звичаї.

Прево – королівський чиновник, який очолював адміністративний округ.

Талья – прямий податок (введений у 1439 р.) для третього стану.

Домен – сукупність спадкових земельних володінь короля.

Феод – спадкова феодальна власність.

4.7. Хронологія

843 р. – початок історії Франції.

X ст. – поява назви “Франція”.

1260р. – створений вищий судовий орган Франції – Паризький парламент.

1302р. – королем Філіпом IV скликані перші Генеральні Штати, що означало початок станово-представницької монархії.

1357 р. – прийнятий “Великий березневий ордонанс”.
Початок XVI ст. – у Франції утвердилась абсолютна монархія (до 1789 р.).

4.8. Тексти джерел права КУТЮМІ БОВЕЗІ (1283 Р.)

(Витязи)

ГЛАВА 1

ПРО ПОСАДУ БАЛЬІ

47. Жоден злочинець, якими б не були його злочини, до того часу, доки вони не доведені і не достатньо відомі, не повинен бути засуджений до смерті. Передусім необхідно запитати у балї, чи хоче він чекати на законні докази, і, якщо він цього не хоче, хай утримують його (злочинця) у тюрмі, оскільки його погана репутація свідчить проти нього.

ГЛАВА 2

ПРО ВИКЛИК У СУД

58. Якщо сеньйор хоче викликати до суду дворянина, який сидить на його ф’єфі (феоді), він повинен взяти двох людей, які є перами, рівними з тим, кого він хоче викликати... І тоді він повинен їм сказати, щоб вони пішли і викликали в суд цю людину і щоб вони супроводжували її до потрібного місця, а також повинен доручити їм, щоб вони йому сказали, з якого приводу його викликали в суд. І тоді, коли потрібно викликати в суд, виклик повинен бути зроблений за 15 днів.

59. Той, кого викликають у суд, повинен розглянути, як і чому його викликають... Людина може 3 рази відкласти суд на 1,5 місяця (3 рази по два тижні), а на четвертий раз не з’явитися протягом 2 тижнів після повідомлення. І якщо сеньйор захопить його ф’єф за те, що він не міг виправдатися, оскільки заявив, що прийде в суд тільки через 15 днів, то він повинен йому повернути його цілим, за вимогою, якщо він зможе відповісти на всі звинувачення, які йому будуть пред’явлені.

ГЛАВА 25

ПРО ДОРОГИ, ПРО КУПЦІВ І МАНДРІВНИКІВ

§ 731. Той, хто має баронію, може дати тимчасовий кутюм своїм підданам – на рік, два або три, оскільки існує потреба покращити дороги або зробити добро відповідно до інтересів общин країни, а також іноземних купців. Але такий новий звичай може бути встановлений назавжди тільки з дозволу короля.

ГЛАВА 30

ПРО ЗЛОЧИНИ

§ 823. Важливо, щоб ті, хто має право суду, вміли розрізняти злочини – важкі і не дуже – і знали, яке покарання передбачене за кожний злочин, тому що злочини неоднакові, тому і покарання неоднакові, і різні злочини караються різними способами. Так, наприклад, є один вид злочинів – *crime*; і є другий вид злочинів, які заслуговують тривалішого тюремного ув'язнення і штрафу, розмір якого залежить від важкості здійсненого злочину; і є третій вид злочинів, за які не передбачені ні смертна кара, ні тюрма; вони наказуються штрафами, розмір яких залежить від злочину, від особи, яка його вчинила, і особи, щодо якої вчинено злочин.

§ 824. Якщо хтось затриманий у вчиненні важкого злочину (*crime*), наприклад, у разі вбивства, зради, зґвалтування, і засуджений повинен бути протягнутий до місця покарання (до ката) і повішаний, а його майно конфісковане на користь того сеньйора, на чийй землі воно знаходиться.

§ 825. Убивство (*murtres*) – це якщо хтось убив або примусив убити іншого, підкарауливши його (*en aguet arepse*) в період після заходу сонця і до світанку, або якщо хтось убив або примусив убити під час миру або перемир'я.

§ 826. Зрада (*traison*) – це якщо хтось не виявляє своєї ненависті до іншого, але смертельно ненавидить

його, і через ненависть убиває його або примушує убити, або ранив його, або примушує це зробити.

§ 827. Убивство не буває без зради, але зрада може бути без убивства: наприклад, у разі поранення або нанесення тілесних пошкоджень під час миру або перемир'я, а також у випадку неправдивих свідчень, які призводять до смерті людини або до позбавлення його майна, або до вигнання...

§ 828. Інший вид убивства – homicide – це якщо хтось убиває людину під час бійки, наприклад, якщо під час сварки один образив іншого, і це привело до бійки, а в цій бійці людину було вбито.

§ 829. Згвалтування (fame esforscier) – це якщо хтось має тілесний зв'язок з жінкою проти її волі, незважаючи на її опір.

§ 831. Хто підпалить будинок, той повинен бути повішаний, а майно конфісковане таким чином, як зазначено вище.

§ 832. Хто вкраде чужу річ, повинен бути повішаний, а його майно конфісковане так, як було зазначено вище.

§ 833. Хто поступає проти віри і не хоче повернутися на шлях праведний, повинен бути спалений, а його майно конфісковане, як сказано вище.

§ 834. Фальшивомонетників потрібно кидати в киплячу воду, а потім повішати, а їх майно конфіскувати.

§ 835. Є різні типи фальшивомонетників: одні виготовляють монету із поганого металу і видають її за хорошу, тому монета виходить не тієї проби; інші виготовляють монету потрібної проби, але не тієї ваги; треті роблять монету необхідної проби і ваги, але роблять це таємно, без дозволу сеньйора, таким чином вони крадуть у сеньйора його право чеканити монету. Четверті роблять монети меншого розміру і, відповідно, меншої ваги, ніж потрібно, п'яті здобувають фальшиві монети і видають їх за справжні, і всі ці фальшивомонетники повинні бути покарані однаково – так, як було зазначено вище.

§ 836. Якщо хтось утримується в тюрмі за підозрою в скоєнні важкого злочину (crime) і втече із тюрми і якщо він буде схоплений знову, то буде осуджений за злочин, у скоєнні якого підозрюється і тому утримується у тюрмі...

§ 837. Є ще два випадки важких злочинів: перший – хтось отруїть іншого; другий – якщо хтось уб'є сам себе.

§ 887. Великий злочин – позбавити когось життя, тому вирок повинен бути дуже суворим, і варто повішати винного. Але є випадки, коли можна вбити людину і не бути покараним: по-перше, коли йде війна між дворянами і дворянин уб'є свого ворога [але не під час миру або перемир'я]; по-друге, якщо хтось уб'є людину, захищаючи себе.

ГЛАВА 34

ПРО СУВЕРЕНА

§ 1043. Ми говорили в цій книзі в кількох місцях про суверена і про те, що він може і повинен робити, але ніхто не може думати, що якщо ми не називаємо ні графа, ні герцога, то мова йде [тільки] про короля; тому що у всіх місцях, де король не називається, ми маємо на увазі тих, хто має баронію, оскільки кожний барон є сувереном у своїй баронії. Необхідно розуміти, що король є сувереном над усіма, і на основі свого права охороняє все своє королівство, тому він може створити різні заклади, які йому хочеться для загальної користі, і те, що він встановлює, повинно дотримуватися. І немає над ним нікого, настільки великого, щоб він міг прийти в його двір [творити суд] про правопорушення або за скаргами на неправильне вирішення і у всіх справах, які стосуються короля. І оскільки він є сувереном, який стоїть вище всіх, ми його називаємо лише тоді, коли говоримо про будь-яке суверенне право, яке йому належить особисто.

ГЛАВА 39

ПРО ДОКАЗИ, ФАЛЬШИВИХ СВДКІВ І Т. Д.

§ 1145. Є багато видів доказів, деяких із яких або всі

достатні для підтвердження. У цій главі ми вкажемо деякі види доказів, позитивні моменти кожного із них, час їх застосування і те, як можна і потрібно оспорювати свідків.

§ 1146. На нашу думку, відповідно до наших звичаїв, є вісім видів доказів. І перший вид полягає в тому, що хтось визнає те, що від нього вимагають, погоджується виконати те, що вимагають, або без всяких відмов, або після деякого заперечування факту. Цей доказ найкращий, найбільш простий і найменш дорогий із всіх.

§ 1147. Другий вид доказу – письмовий доказ. Якщо хтось дав письмове зобов'язання, а потім відмовляється від нього, потрібно під час доказу звернутися до самого зобов'язання, оскільки заперечування не є достатньою основою для знецінення письмового доказу. Про цей вид доказів ми достатньо говорили в главі, яка присвячена письмовим зобов'язанням.

§ 1148. Третій вид доказів – дуель, але цей доказ не потрібно брати до уваги в тих випадках, коли мова йде про поручительство. Про цей вид доказів і про ті випадки, коли його треба брати до уваги, ми будемо говорити в главі, присвяченій апеляціям. І хай той, хто використовує цей доказ, буде обережним, оскільки із всіх доказів цей найбільш небезпечний.

§ 1149. Четвертий вид доказу – доказ за допомогою свідків. До нього вдаються в тих випадках, коли заперечується якийсь факт і прохач пропонує його підтвердити за допомогою свідків. Для цього доказу необхідні хоча б два законних свідка, які відповідали б після принесення присяги на запропоновані запитання однаково. А про те, як їх потрібно допитувати, ми розповімо в наступній главі.

§ 1154. П'ятий вид доказу – стверджування однієї сторони не заперечуються іншою стороною...

§ 1155. Сьомий вид доказу – обставина, яку хочуть довести, настільки зрозуміла, що не потребує іншого доказу...

§ 1156. Восьмий вид доказу – доказ за допомогою презумпції. Цей вид доказу може мати багато способів, оскільки одні можуть подати справу настільки зрозуміло, що

вона стає доказаною за допомогою припущень, а інші настільки сумнівні, що злочин ніяк ними не доказаний.

§ 1165. Учасники судового розгляду, які повинні [в ході його] надати докази, беруть охорону в тій курії, де розслідується скарга, і підкоряються звичаю, який діє в цій курії, оскільки всі, хто має право суду в графстві, можуть тримати свою курію [вести процес], як їм це подобається: відповідно до давнього звичаю або, за їх бажанням, відповідно до встановленого королем. І той, хто буде надавати докази, повинен знати, за яким звичаєм буде проводитися суд [діяти курія].

У випадку, якщо сеньйор проводить суд відповідно до давнього звичаю, треба надати докази у перший день розслідування. І якщо позивач не доведе [слушність] своєї скарги в цей день, то він втрачає свою справу і не може відновити [процедуру] доказу. Якщо ж сеньйор тримає курію за встановленням короля – є два дні для [розгляду] доказів. Він починається у перший день, призначений для розслідування, і, якщо в цей перший день стане вірогідною помилка, позивач не відновлює докази на другий день, але, навпаки, втратить свою справу через помилки в доказі.

§ 1175. Жінки, залучені як свідки, не повинні бути допущені в тому разі, якщо проти них виступає той, проти кого вони повинні свідчити, в якому б становищі вони не знаходилися – вдови, заміжні чи дівчата. Виняток становить тільки один випадок: коли мова йде про засвідчення факту народження дитини або її віку. Тому, якщо жінка має двох хлопчиків і старший хоче довести, що він старший, не можна буде встановити, хто старший, без свідчень жінки. І в цьому випадку їй потрібно вірити.

§ 1214. Якщо король засновує ринок або укладає яку-небудь угоду зі своїми підданими, то [угода], оформлена письмово і завірена печаткою, варта повного свідчення у справі за неї і проти неї, навіть якщо немає листа [документа] від його підданого. Тому що король у своєму суді може бути суддею й обвинувачем, і не можна апелювати на його рішення – річ, неможлива ні для кого, крім короля. Так само і його свідченню, завіреному його печаткою, потрібно вірити,

будь то [у справі] за нього чи проти нього, тому що справедливо думати, що у свідченні того, хто має в управлінні все королівство, немає нічого, що не було б істинним і законним.

§ 1215. Інше правило існує для всіх дворян, які перебувають під владою короля, для всіх прелатів і всіх тих, хто за звичаєм може мати печатку. Якщо вони свідчать своїми листами в якійсь справі за себе і проти своїх підданих, їх свідчення не мають ніякої цінності, тому що нікому немає віри в свідченні своєї справи, крім королю. Отже, коли барон або прелат, або хтось інший, хто може мати печатку, укладає угоду зі своїми підданими, – повинен брати [в суді] їх листи [документи], тому що кожному вірять у тому, про що свідчить у листі, [однак тільки у справі] проти нього, але не за нього, на відміну від короля, як було сказано вище.

ГЛАВА 46

ПРО ЗАХИСТ ЦЕРКВИ ВІД ЗЛОДІВ І ПРО СУД НАД НИМИ

§ 1465. Є відмінність між правом охорони і правом юстиції, тому що той, хто має юстицію в якому-небудь місці, [може] мати права охорони, і навпаки. Справді [однак], що король має генеральне право охорони у всіх церквах королівства, при цьому кожен барон, має це спеціальне право у своїй баронії, якщо сам не відмовиться від нього. Але якщо барон відмовляється від охорони якої-небудь церкви, тоді вона відходить під особливу охорону короля.

§ 1474. Існує два мечі, якими всі народи повинні керуватися, – духовний і мировий. Тому один меч повинен бути духовний, а другий – мировий. Духовним мечем повинна володіти свята Церква, а мировим – принци землі... Не будуть благими діти, які не слухаються своєї матері, і свята Церква є наша духовна матір: ми повинні слухатися її в її настановах і повчаннях, які вона робить для спасіння наших душ.

§ 1475. Меч мировий – це другий заспокоювач, який без відстрочки здійснює справедливість, і злочинець приймає

тілесне покарання. Що стосується призначення одного і другого меча, то вони повинні взаємно допомагати один одному, виключаючи, однак, щоб духовний меч міг втручатися в мирову юстицію, за рішенням якої можна втратити і життя, і члени. Але мировий меч повинен завжди бути готовим зберігати і захищати святу Церкву кожного разу, коли є потреба в цьому...

ГЛАВА 48

ПРО ВІЛЬНЕ ДЕРЖАННЯ Ф'ЄФА І ПРО ВАСАЛЬНУ СЛУЖБУ

§ 1499. Не рекомендується ніякому дворянину, який перебуває під владою короля, страждати від звістки, що городяни можуть купляти ф'єфи, тому що це суперечило б встановленню, зробленому королем на користь дворян у цілому по всьому королівству. Але коли король робить яке-небудь спеціальне встановлення в своєму домені, барони мають право його не використовувати на своїх землях відповідно до давніх звичаїв. Однак коли встановлення [мають характер] генеральних, вони повинні мати використання по всьому королівству. І ми повинні вірити, що таке встановлення зроблено [з участю] Великої Ради і для загальної користі.

ГЛАВА 50

ПРО МІСЬКІ КОМУНИ ТА ЇХ ПРАВА

§ 1516. Міські комуни і навіть міста, які не мають прав комун, а також простий народ повинні захищати закони таким чином, щоб ніхто їх не образив і щоб вони нікого не змогли образити. Коmunальні хартії повинні зберігатися як докази привілеїв, які можуть бути порушені, оскільки також мало коштує піч, яка непридатна для обпикання цегли, як і хартія, яка кожного дня не використовується в житті.

§ 1517. За новими правилами у Франції жодне місто не може стати комуною без дозволу короля, тому що різні нововведення без згоди короля заборонені. Якщо ж король захоче надати якому-небудь місту це право чи надав його, це повинно бути записано в хартію вольностей, виданій королем

місту в цьому випадку. Але це повинно бути зроблено без обмеження прав церкви і дворянства, оскільки не можуть і не повинні бути обтяжені церкви і зменшені володіння дворян..

§ 1519. Кожний сеньйор, який має у своїй владі місткомуну, повинен щорічно дізнаватися, в якому стані знаходиться місто і як ним управляють мери і ті, які призначені його охороняти і ним управляти. Нехай багаті не сумніваються, що, якщо вони порушать закон (*mes font*), вони будуть покарані, і хай бідняки вказаних міст можуть мирно заробляти собі на харчування.

ГЛАВА 58

ПРО ЮРИСДИКЦІЮ

§ 1641. Ми говорили, що кожна людина, яка має ф'єф у Клермонському графстві, володіє вищою і нижчою юрисдикцією в межах свого ф'єфа, і така ж у церков, які мають право вільного наслідування і з давніх часів не платять нікому і ніякої оренди.

Однак, оскільки є велика кількість областей, де одні [особи] володіють вищою юрисдикцією, а інші особи мають нижчу [і в самому Бовезі можуть мати місце такі випадки під час продажу або при зміні з дозволу сеньйора, що одна [особа] може мати у даному місці вищу юрисдикцію, а інша – нижчу], корисно, щоб ми пояснили коротко, що таке вища юрисдикція і що таке нижча юрисдикція, щоб кожний міг користуватися тією юрисдикцією [тим судом], яка йому належить.

§ 1642. Потрібно знати, що кожний, хто учинив злочинне діяння, яке б воно не було, не враховуючи розбій, через яке можна втратити життя, коли його піймають і передадуть під суд, підлягає вищій юрисдикції; розбійник за розбій позбавляється життя, хоч розбій і не підлягає веденню вищою юрисдикцією. Але всі інші погані діяння, як убивство, зрада, вбивство батька і насилля над жінкою, підпал майна або нічне пограбування і виготовлення фальшивої монети і допомога в її виробництві і скупці – всі ці діяння підсудні вищій юрисдикції. Тому, коли трапляється така справа, проведення розслідування і розбір його повинні

здійснюватися тим, хто володіє вищою юрисдикцією, а розслідування справ про розбій та інші провини, за які не страчують, повинен проводити той, хто володіє правом нижчої юрисдикції. А яка юрисдикція повинна застосовуватися у зазначених вище випадках і в інших, про які ми тут не згадуємо, – це достатньо пояснюється в главі, в якій говориться про злочини, чому нам і немає потреби більше говорити з цього приводу.

§ 1643. Ми вказали, які злочинні діяння повинні підлягати суду того, хто володіє правом вищої юрисдикції, і ніякої вигоди не повинно бути йому від вищої юрисдикції, тому що все майно тих, хто схоплений у зв'язку з діяннями, вказаними вище, йому не належить. Але варто взяти до уваги, що це не відноситься до майна, яке знаходиться на власній землі того, хто володіє правом вищої юрисдикції, тому що кожен, хто володіє цим правом на своїй землі, повинен отримувати те, що знаходиться на його землі із майна тих злочинців.

§ 1644. Речі, які знайдені і нікому не належать, пошуки господарів яких не були успішними, і майно незаконнонароджених на тій основі, що у них немає сім'ї, і те, що належало чужоземцям, якщо хтось із рідних не заявить свої права, – всі ці речі повинні перейти сеньйору, який володіє правом вищої юрисдикції, а не тому, хто має юрисдикцію нижчу, якщо тільки він не набув таку шляхом тривалого утримування, або ж якщо вона буда передана йому як привілей, або якщо, як це відбувається в деяких місцевостях, сеньйор не передав всі ці вигоди якимось церквам, залишаючи за собою право вищої юрисдикції.

§ 1645. Той, хто володіє вищою юрисдикцією, не може заборонити тому, хто має нижчу, щоб він або сам, або його сержант застосовував зброю для охорони того, що підвладне нижчій юрисдикції, а також той, хто володіє вищою юрисдикцією, щоб він або його сержант не стерегли те, що йому належить, тому що кожному належить охороняти своє право, не завдаючи шкоди іншому.

ГЛАВА 60

[ПРО ВИКОРІНЕННЯ ПРИВАТНИХ ПОЄДИНКІВ

І ПРО НЕБЕЗПЕКУ ЦЬОГО ЗВИЧАЮ]

§ 1701. Часто трапляється, що виникають суперечки або їх загрози між дворянами або залежними людьми; при цьому кожна із сторін поводить ся зверхньо, що не приводить до того, щоб просити перемир'я чи судового забезпечення безпеки. Тобто не діє встановлення доброго короля Людовіка, згідно з яким кожний, хто держить баронію як граф Клермон та інші барони, у випадку війни між сторонами, які не бажають просити перемир'я чи судового забезпечення безпеки, повинен примусити сторони до перемир'я, якщо ці дворяни, або реалізувати право судового забезпечення, якщо це залежні люди. І якщо вони ухиляються від того, щоб прийняти [це розпорядження], – до них необхідно застосовувати примус щодо права охорони і права апеляції, включаючи вигнання, як було зазначено вище.

§ 1702. Під час війни [приватної] в королівстві Франції зазвичай використовується дуже поганий звичай: той, кому війна принесла з собою смерть, рани і каліцтво у сутичках, розглядає будь-кого із родичів тих, хто зробив це [своїм ворогом], хоч вони і проживають далеко від місця, в якому було здійснено зло, і не знають, що сталося. Потім, при відстрочці в ніч і день, як тільки вони знаходять когось [із цих родичів], вони його вбивають або пораняють, або здійснюють будь-яке інше насилля, оскільки ця людина не забезпечила себе охороною і не знає, що відноситься до родини, яка здійснила злочин.

У зв'язку з великою небезпекою, яка із цього випливає, добрий король Філіп встановив, що, коли відбувається така подія, ті, хто брав участь у ній, повинні забезпечити себе судовою охороною відразу після події і шукати перемир'я, перш ніж воно не буде прийняте юстицією чи друзями. Всі родичі тієї та іншої сторони, які не були учасниками подій, за постановою короля, мають

40 днів перемир'я і після 40 днів – вони перебувають у стані війни. Але протягом цих 40 днів всі родичі мають право знати, що сталося, і вони можуть вирішити, чи будуть вони воювати, чи добиватися судового захисту, перемир'я чи миру.

ГЛАВА 66

ПРО ПРАВО ВІДВОДУ СУДДІВ

§ 1871. Настав час поговорити про тих, хто хоче дати відвід суддям. Це потрібно робити до винесення вироку, оскільки після відводу можна цього добитися лише за допомогою апеляції. До винесення вироку відвід суддів можна добитися з низки причин. Укажемо на деякі з них.

§ 1872. Причина, з якої можна дати відвід судді, – це якщо той, хто збирається судити, входить у число ворогів або так посварився зі мною чи з ким-небудь із моїх близьких, що вже розпочалась війна, або якщо ми знаходимося тільки в стані перемир'я, оскільки було б значно гірше, якщо б я був засуджений із ненависті...

§ 1873. Друга причина, за якою я міг дати відвід судді, – це якщо він погрожував мені або говорив кому-небудь до розгляду справи, що програю справу, або якщо він був прокурором, адвокатом чи радником протилежної сторони, або якщо він зацікавлений або може бути зацікавлений у розгляді справи, або якщо він налаштований проти мене... або якщо він боржник тих, проти кого я виступаю, або якщо він перебуває у них на утриманні, або якщо він обіцяв свою прихильність протилежній стороні, або якщо він приходиться тим, проти кого я веду справу, батьком або сином. Відвід судді можна дати і в тому разі, якщо розглядається справа про вбивство або калічення членів його сім'ї.

§ 1874. Дати відвід можна також такому судді, який не може виконувати свої обов'язки в зв'язку з тим, що є клириком або неповнолітнім, якому його хазяїн виявив таку милість, що визнав його дорослим чоловіком; або ідіотом, який абсолютно очевидно не має достатньої пам'яті внаслідок старості, або вродженої дурості, або якої-небудь

хвороби, яка призвела до втрати пам'яті. Всі ці особи можуть бути усунуті від суддівства, оскільки причини такого усунення абсолютно розумні.

ГЛАВА 67

ЯК ПОТРІБНО ЗДІЙСНЮВАТИ СУДОЧИНСТВО

§ 1883. Згідно з нашими кутюмами ніхто не може бути суддею в своєму суді й у своїй справі з двох причин: перша – та, що ніяка людина ніколи не може бути суддею у власній справі...; друга – що згідно з кутюмами Бовезі сеньйор не судить у своєму суді. Судять у його суді тільки його люди.

§ 1884. Якщо яка-небудь знатна людина збирається судити в суді свого сеньйора, вона повинна просити останнього представити його перам, і той повинен це зробити...

§ 1910. Кожного разу, коли оголошується вирок за відсутності сторін, коли сторони не викликають, щоб вислухали рішення, його необхідно повторити в присутності сторін для того, щоб вони потім апелювали до ради.

§ 1914. Як ми уже сказали, рішення суду нічого не варте, якщо воно було оголошене за відсутності сторін; воно також нічого не варте в тому випадку, якщо воно було оголошене проти неповнолітнього і якщо цей неповнолітній не зможе апелювати при досягненні повноліття.

§ 1920. Знають всі, що ніхто не має права відмовитися від обов'язків судді, які він виконує за імажем; але якщо у нього на те є якісь законні підстави, він може послати замість себе [в суд] людину, яка за своїм становищем може його представляти.

ВЕЛИКИЙ БЕРЕЗНЕВИЙ ОРДОНАНС 1357 р.

Три верстви правильно вирішили, що такі великі прорахунки, через які страждає держава, можуть бути повністю виправлені і знищені за допомогою Божою тільки за тієї умови, що ті особи, які так погано управляли державою, будуть абсолютно усунуті від управління, відлучені і віддалені, а замість них будуть поставлені нами на чолі уряду хороші, чесні люди, які розбираються і віддані, і

щоб нами та іншими судьями і посадовими особами держави і надалі проводився, підтримувався й охоронявся правий і справедливий суд, а будь-які утиски, вимагання і незаконні побори, які стягували колись з народу різноманітними способами і шляхами, займами, правом захоплення, соляним податком та іншими оподаткуваннями, а також псуванням монети і т. ін., надалі були абсолютно призупинені. Крім того, три верстви вирішили, що, коли всі ці погані порядки будуть абсолютно знищені і замість них встановляться інші – правильні, справедливі і розумні, – вони нададуть велику допомогу для швидшого звільнення нашого дорогого сеньйора і батька і для ведення війни, і для супротиву злим задумам ворогів, за умови певних відступлень за чотирма вимогами їх, на які ми, на їх прохання, погодилися і які дарували їм, і ще даруємо за їх хороше вирішення і схвалення в наступному порядку.

2. І щоб ці допомоги, субсидії, податки були і використовувалися виключно на військові потреби, для яких вони і були вотовані для того, щоб деякі особи пробували, дотримуючись поганих порад, мали їх і використовували їх на інше, від чого держава зазнавала великої шкоди, ми наказали і наказуємо за порадою трьох верств, а також обіцяємо самі правильно дотримуватися і примусили нашою владою дотримуватися й оберігати, щоб всі гроші, отримані від підтримки, яку три верстви вирішили й обіцяли надати на потреби війни, були повністю витрачені на військові потреби...

...Крім того, ми бажаємо, наказуємо і вирішуємо, щоб ці гроші, прибутки, доходи і пеню стягували і ділили не люди сеньйора короля і не наші люди, не скарбники чи які-небудь інші посадові особи, а розумні, чесні і заможні люди, які отримали повноваження, вибрані і призначені для цього трьома верствами, як на кордоні, так і в інших місцях, де прийдеться їх ділити. Цим довіреним особам і депутатам ми надаємо справжнім повну владу й авторитет робити це; ці довірені особи і депутати дадуть присягу нам чи кому ми накажемо і депутатам трьох станів чи кому вони накажуть; а провінційні депутати точно так же дадуть присягу перед

місцевими королівськими суддями в присутності одного чи двох представників від кожного із трьох верств над св. Євангелієм, що ні для яких потреб, якими б вони не були, вони не віддадуть ці гроші ні сеньйору королю, ні нам, ні кому-небудь іншому, якими б не були накази, дані їм з цього приводу, а тільки чинам армії чи тим, кому буде доручено вербувати рекрутів до армії, щоб потратили ці гроші на військові потреби і щоб це було твердо і непорушно, і щоб ніхто не пробував робити протилежне...

І якщо хтось за своєю настирливістю чи як-небудь по-іншому випросить грамоту чи наказ від нас чи від кого-небудь іншого, яка суперечить вищесказаному, ми наказуємо, щоб головні і провінційні депутати, приймальник та інші особи, до яких ці грамоти і ці письмові накази будуть звернені, не були зобов'язані підкорятися цим грамотам і цим письмовим наказам... Якщо станеться так, що вони вчинять по-іншому, ми позбавляємо їх назавжди і безповоротно всіх державних служб і посад і ув'язнюємо їх в тюрму, і ми надаємо право людям тих верств затримувати їх і наказувати їх затримувати в будь-якому місці, де їх знайшли, за винятком священних місць притулків, і передати першому королівському судді, якого вони знайдуть, і ув'язнять їх в тюрму, із якої вони не можуть бути випущені і звільнені під заставу свого майна, до того часу, доки вони не заплатять повністю і не повернуть все, що вони віддали чи витратили з цих грошей чи із доходів, прибутків і пені, які на них отримали. І якщо б сталося, що хтось із посадових осіб сеньйора короля, із наших чи кого-небудь іншого, посилаючись на письмовий наказ чи прохання кого-небудь, захотіли силоміць їх взяти, ми хочемо і наказуємо, щоб названі депутати чи приймальники чинили опір, якщо вони для цього недостатньо сильні, ми надаємо їм право зібрати і просити допомогу у сусідніх жителів та в інших, як їм буде зручно, щоб досягти того, щоб сила для опору була на їх боці.

3. Головні депутати, вибрані верствами для збору допомоги, можуть діяти тільки зі спільної згоди чи в крайньому разі, щоб шість із них, по двоє від кожного стану,

були б тієї ж думки...

6. Надалі не будуть мати помилування люди, які вчинили важкі злочини, навмисні вбивства, гвалтування дівчат і жінок, підпали, порушення Божого миру...

7. Ми суворо наказуємо і пропонуємо всім суддям держави віднині і на всі подальші часи: якщо хтось вчинить злочин проти короля і нас, проти членів Парламенту, членів Палати розслідувань і Палати прохань, проти балії, прево та інших, щоб вони швидко і добре здійснювали правосуддя кожний у своїй інстанції, відпускаючи винних якомога швидше і з найменшими затратами, і щоб вони обходилися з ними ввічливо і дружньо, також і з бідними людьми, які будуть мати до них справу. І оскільки ми чули, що багато справ і процесів були на дуже довго відкладені і прострочені палатою Парламенту з вини деяких із його президентів, завдяки дружбі, знайомству чи недопустимому упередженню, чи ж із-за ненависті, яку відчують вони до винних, від чого багато підданих терпіли значні витрати і збитки, тому що вироки, які повинні були б бути 20 років назад, до цього часу ще не винесені – ми велимо, щоб надалі члени Парламенту, які засідають у Палаті розслідувань, збиралися на засідання зі сходом сонця і якомога швидше, без різних застережень, розшукали б самі чи примусили секретарів і писців Парламенту розшукати всі процеси, старі й нові, з яких можна зробити ухвалу, будуть створені дві палати: одна – щоб вирішити скарги за доповідями, інша – для слухання скаргників. Ми велимо, щоб вони вчинили таким чином під страхом бути позбавленими своїх посад і накликати на себе гнів короля і наш...

8. Оскільки ми чули, що населення дуже страждало і страждає як від того, що посади прево, віконтів, секретарів і багато інших в попередні часи здавались на відкуп, від чого було багато бід і багато труднощів, так і від того, що особи, які обіймають ці посади за відкуп, думають тільки про те, щоб здійснити незаконні утиски і вимагання у підданих, і багато хто з посадових осіб недостойні обіймати ці посади, а також від того, що балї, сенешалі й віконті були суддями в тих областях, звідки вони родом, ми бажаємо показати

хороший приклад вищим суддям та іншим підданам, наказуємо, щоб посади прево, сільських нотаріусів, віконтів, секретарів та ін., які мають відношення до судочинства, надалі не продавались і не здавались за відкуп, а займались особами за плату і за згодою місцевих штатів і навколишнього населення, і щоб бальї, сенешалі й віконті не були суддями в тих областях, звідки вони родом і в яких вони мають постійне місце проживання, якщо такі будуть серед них, ми бажаємо, щоб вони були звільнені, і ми самі звільняємо їх цією постановою.

16. ...Надалі забороняється реквізиція хліба, вина, їстівних запасів, провіанту, коней та ін., якими зловживали сеньйори і люди короля, без відповідної компенсації за справедливою ціною. Потерпілі можуть звертатися до суддів області, в якій відбулося захоплення...

17. Оскільки багато хто в державі так звикли користуватися правом конфіскацій, що навряд чи зможуть від нього втриматися, ми бажаємо, обіцяємо, наказуємо щиро, що кожен може чинити опір і взяти назад забране у нього без покарання і без штрафів, причому ті, які здійснили реквізицію, будуть розглядатися як приватні особи, якщо ж ті, у кого хочуть взяти, виявляться недостатньо сильними, щоб чинити опір загарбникам, вони можуть покликати на допомогу своїх сусідів і сусідніх жителів, які можуть бути скликані криком, дзвоном чи якимось по-іншому... щоб чинити опір загарбникам, якщо вони [загарбники] захочуть побити, образити чи здійснити насилля, можна від них захиститися таким же чином, не піддаючись покаранню чи штрафу, крім того, вони будуть покарані за це – ті, які насильно захочуть взяти, – штрафом в чотирикратному розмірі і можуть переслідуватися судом у тому місці, в якому захочеться тим, у кого вони проведуть захоплення...; загарбники не можуть бути звільнені із тюрми і процес їх призупинений навіть у тому разі, якщо яка-небудь важлива особа заявить, що загарбник діяв за її наказом і вона бере на себе відповідальність за все; ... загарбники будуть покарані, як за насилля, за крадіжку і викрадення; разом з тим місцеві судді не будуть робити їм ніякої поблажки і не надаватимуть ніякої

допомоги.

31. До нашого відома дійшло, що багато радників і чиновників короля батька і наші, як із Великої ради, так і інші, мають звичку через посередників вести велику торгівлю, від чого товари нерідко внаслідок їх зловживань дуже підвищуються в ціні, і, що ще гірше, з причини їх високого становища і їх авторитету, знаходиться мало людей, які насмілюються встановлювати ціни на товари, які вони чи їх посередники бажають мати чи купити, від чого купці зазнають великих збитків і образу... тому ми наказуємо всім радникам і чиновникам короля батька і нашим, щоб вони ... надалі не займалися торгівлею, ні обміном грошей і не вступали б у товариство з іншими, під загрозою позбутися товарів і бути підданими іншим важким покаранням...

33. Ми наказуємо, щоб було доведено до загального відома, що під страхом тілесного покарання і позбавлення майна ніхто із дворян та інших військових людей не може покинути королівство під час продовження цієї війни ні з якої причини, крім дозволу короля й ухвали суду.

34. Хай буде доведено до загального відома, що ми забороняємо під загрозою тілесного покарання і позбавлення майна всім дворянам і недворянам протягом всієї цієї війни починати один проти одного війну, явну чи приховану, і підбурювання до війни, ми наказуємо, щоб, якщо хтось здійснить протилежне, місцевий суддя, сенешаль, балї, прево чи інші, скликав, якщо потрібно, місцевих жителів, схопив призвідників війни і примусив їх, негайно посадивши їх в тюрму і наклавши арешт на їх майно, укласти мир і припинити війну.

37. Ми наказали і наказуємо, щоб було обнародовано від імені короля і нашого і заборонено під загрозою повішання найнятим військам, королівським чи чужим, проходячи країною, конфісковувати, грабувати і забирати хліб, вино, які-небудь їстівні запаси чи що-небудь інше у підданих королівства, де б вони не знаходилися і кого б то не було.

38. Хай буде обнародовано, що якщо наймані війська прийдуть і розмістяться в готелі, вони можуть залишатися в

ньому не більше одного дня після того, як будуть зараховані на жалування, якщо вони захочуть залишитися довше, вони будуть вигнані силою, їх заставлять йти на війну вказаними вище способами, якщо вони не наведуть важливу причину, яку вони повинні довести до відома місцевого судді.

39. Беручи до уваги думку і поради трьох станів, а саме: вести безперервну війну з нашими ворогами на воді і на суші... обіцяємо широко представникам трьох станів, що не укладемо перемир'я з нашими ворогами по-іншому, як за їх порадою і з їх згоди.

40. Ми наказали і наказуємо для того, щоб ми змогли якомога швидше надати допомогу жителям королівства, хай буде обнародовано, щоб всі люди озброїлись за своїм станом, ті, які цього не зроблять, будуть примушені озброїтись, це примушування щодо мирових людей буде виконано вищими суддями і мерами хороших міст в їх землях; а щодо церковних людей і їх клириків – звичайними суддями церкви.

42. Оскільки в минулому багато радників держави ставились недбало до управління державою і пізно приходили на службу, а, прийшовши, мало працювали, ми, щоб запобігти цього, наказали строго всім і кожному з членів Великої ради, яких ми залишили, вибрали і затвердили за порадою і зі схвалення трьох станів, щоб надалі в цій галузі управління, яку ми їм довірили, вони розібрались і потурбувались про всі відкладені справи, і ми наказали їм дати в цьому клятву над св. Євангелієм. Крім того, ми їм наказали, щоб щодня, в час сходу сонця, вони приходили в назначене їм місце й обговорювали, що повинно бути швидко виконано в цей день, вибираючи, розглядаючи і закінчуючи найбільші і найважчі справи; потім ми їм наказали, щоб вони закінчували по порядку всі справи, за які вони візьмуться, і коли вони візьмуть чи почнуть одну справу, щоб вони доводили її до кінця, перш ніж перейдуть до нової, якщо тільки вони не побачать абсолютно добросовісно, що буде велика шкода від затримки нової справи і велика користь від її просовуванню, і наказали їм, щоб у такому разі вони повідомляли нам про це, якщо їм здається, що необхідно так поступити.

43. Ми наказали їм дати клятву в тому, що вони будуть займатися і розбирати виключно справи, які стосуються управління державою і мають суспільну користь, а не мають приватної вигоди чи вигоди для їх друзів; а щоб вони краще і більш добросовісно могли ними займатися, ми призначили і встановили велику нагороду й оплату, абсолютно достатні для обіймання цієї посади, ми наказали, що хто спізниться прийти в раду вранці в призначену годину, той залишиться без нагороди за весь цей день, а якщо він зазвичай це робить, він буде позбавлений посади і виключений із Великої ради, якщо він не дасть достатніх, виправдовуючих його обставин...

48. Ми накажемо канцлеру, членам ради та іншим чиновникам і радникам нашим дати клятву над св. Євангелієм у тому, що вони не будуть укладати між собою союзів чи вступати в змови, ми заборонимо їм це категорично, із загрозою бути назавжди позбавленими державних посад у разі, якщо вони будуть поступати інакше.

49. Заради хорошого ставлення до наших підданих і за велику відданість, яку вони виявили в минулому і виявляють сьогодні, щоб показати їм хороший приклад, а прелатів, принців і баронів королівства налаштувати на зменшення своїх витрат, щоб припинили надалі зайві витрати на розкіш для нас і для них, ми обіцяли скоротити витрати на утримання нашого двору і двору нашою коханою дружиною герцогині, так само вчинять наші улюблені брати, ваш улюблений дядя герцог Орлеанський, наші улюблені кузени, графи Алансонський і Етампський, та інші принци крові; ми доручили піклування про наше харчування і про харчування вищезгаданих осіб людям хорошим, розсудливим, чесним і тим, хто розбирається у цій справі, крім того, ми наказали нашим дворецьким і тим, хто відповідає за харчування, щоб вони акуратно оплачували те, що вони будуть купляти для нас, а також дворецьким і тим, хто відповідає за харчування нашої дорогої дружини герцогині, а також наказали і просили всіх вищезгаданих принців крові, щоб вони віддали такі ж накази своїм людям і примусили їх таким же чином поступити.

ОРДОНАНС ПРО КРИМІНАЛЬНІ ЗЛОЧИНИ 1670 Р. ПРО КОМПЕТЕНЦІЇ СУДДІВ

1. Компетенція в кримінальних справах належить місцевим суддям, тобто тим, хто виконує свої службові обов'язки на місцях; за місцем діяльності цих суддів направляються звинувачувальні, якщо це потрібно; також переміщення ув'язнених здійснюється за рахунок, якщо такий є, громадянського позивача або за наш рахунок чи за рахунок сеньйора.

2. Той, хто подав скаргу цьому судді, не може вимагати направити її іншому [судді], тому що судовий вирок виноситься за місцем учиненого злочину.

3. Обвинувачений може вимагати передання справи в наступну інстанцію тільки після свого ознайомлення із показаннями свідків, але без очної ставки.

4. Старші судді протягом трьох днів з дня ознайомлення зі справою повинні відмовитися від ведення судової справи, якщо вона поза їх компетенцією, на користь тих суддів, які авторитетні в цьому, під загрозою недійсності судових процесів, проведених з часу подання прохання, а також усунення з посади і відшкодування збитків потерпілим, тобто тим, хто буде вимагати передання справи в іншу інстанцію.

7. Наші судді не можуть бути осуджені таким же, як вони [за статусом], суддею; в разі вчинення злочину протягом трьох днів вони можуть бути піддані суду вищестоячих суддів.

9. Наші балї і сеншалі не можуть знаходитися під слідством у суддів [нижчої категорії] і не королівського відомства. Ми не бажаємо відступати від звичаїв нашого Паризького округу.

10. Наші судді не можуть ставати перед судом дворян чи суддівських чиновників без врахування внесених змін у те, що стосується сеньйорівської юрисдикції.

11. Наші балї, сеншалі і президіальні судді компетентні у веденні приватних справ наших суддів і сеньйорів, а також королівських справ, які розглядаються як

злочин проти його величності, а також у справах, які розцінюються як святотатство, бунт, носіння зброї, недозволені асамблеї, народні обурення, чеканка фальшивої монети і ересь.

ПРО СПОСІБ ПОДАННЯ В СУД НА ТРУП

1. Подати в суд на труп чи на пам'ять про покійника можна тільки в тому разі, якщо було скоєно злочин проти його величності.

2. Суддя повинен назвати контору [місце служби] опікуна покійного, якщо такий [опікун] є, якщо ж його нема, то він повинен назвати родича покійного, для того, щоб той виконав свій обов'язок.

3. Опікун повинен буде прочитати й написати необхідні папери, дати клятву, і судовий процес буде проводитися проти нього в звичайній формі; підсудний повинен стояти перед суддею, а не сидіти на лавці підсудних під час допиту, його ім'я повинно згадуватися протягом всієї судової процедури, але вирок буде винесений тільки проти трупа чи в його засудження.

4. Опікун може подати апеляцію на вирок проти трупа чи на пам'ять про нього; він може також на прохання родича покійного нести витрати у зв'язку із судовим розглядом.

ПРО СПРОЩЕННЯ СУДОВОЇ ПРОЦЕДУРИ

1. Беручи до уваги право і формулюючи свої судження, ми не визнаємо ніяких обставин, які пом'якшують вину.

2. Ми скасовуємо звичай надавати докази на вимогу сторін, брати на себе захист або застереження, скласти опис майна, заперечувати, шукати підставу для визнання скоєних акцій недійсними, складати апеляцію, скарги і заперечення, накази і доводити інші порушення.

3. Тим не менше ми можемо частково задовільнити вимоги звинувачуваного – надати копію звинувачення, вимогу інших документів буде відхилено.

ПРО ІНФОРМАЦІЮ

1. Свідки повинні перебувати у віданні наших прокурорів.

2. Діти обох статей у віці до змужніння можуть давати показання, крім тих випадків, коли судді будуть вважати, що у справі, яка розглядається, необхідна ґрунтовність свідчення.

3. Усім особам, які повинні бути свідками, повинні зачитувати підписані ними свідчення; в разі неявки свідка в суд на перший раз стягується штраф, більше одного разу – загрожує ув'язнення; від штрафу не звільняється і духовенство, з нього стягується майно. Ми наказуємо настоятелям монастирів зробити добросовісний опис майна під страхом позбавлення цього майна і відмови від привілеїв, які їм були подаровані.

ПРО ВИРОКИ І ПРОТОКОЛИ, ПРО ДОНОСИ І КАТУВАННЯ

1. Якщо є серйозне свідчення проти звинувачуваного в скоєнні ним злочину і звинувачуваний заслуговує смертної кари, всі судді мають право провести додатковий допит, якщо сумніваються в достатності свідчення.

ПРО ПРИЗУПИНЕННЯ СУДОВИХ СПРАВ, ПРО ПРОЩЕННЯ

4. Не будуть видаватися ніякі грамоти про призупинення судових справ із-за дуелі ... а також тим, хто за гроші був найнятий убити... за злочин, зв'язаний з насильним викраденням людей, за образу наших магістратів, секретарів, виконуючих свій службовий обов'язок.

ПРО ПОКАЗИ СВИДКІВ Й ОЧНУ СТАВКУ СВИДКІВ

3. Не можуть допускатися до давання свідчень ті, хто не були наказані вироком. Тим не менше можуть бути свідками здорові, хворі, ті, хто перебувають у від'їзді або відсутні з якої-небудь іншої причини, їх повинні викликати повторно...

ПРО ВИРОКИ, СУДОВІ РІШЕННЯ І АРЕШТИ

13. Після винесення вироку про смертну кару найважчим стає прийняття рішення про наступні покарання – відправку на галери [довічно], про довічне вигнання, а також про відправку на галери [на якийсь термін], про використання хлиста [як засобу покарання], про значний штраф і про тимчасове вигнання.

23. Якщо якась жінка до або після того, як була засуджена на смертну кару, оголосить, що вона вагітна, суддя повинен організувати її огляд, і звіт про огляд повинен бути зроблений за формою ... і якщо вона виявиться справді вагітною, то виконання вироку буде відкладено до того часу, коли вона народить.

24. Таїнство конфесії буде дотримуватися щодо засуджених на смертну кару; їх будуть супроводжувати духовні особи до місця покарання.

ЕДИКТ ПРО МОРСЬКУ ТОРГІВЛЮ 1669 р.

У зв'язку з тим, що торгівля, особливо морська, складає плідне джерело, яке приносить державі достаток і поширює його серед підданих відповідно до їх мистецтва і праці, і що не можна знайти більш чистого і законного засобу придбати багатство... ми вважаємо можливим відкрити наші наміри з цього приводу й оголосити заняття морською торгівлею, не принижуючи дворянську гідність, зробивши це за допомогою закону, який буде опублікований і повсюди введений в дію на всій території нашого королівства.

ОРДОНАНС ПРО ТОРГІВЛЮ 1673 р.

Оскільки торгівля є джерелом суспільного постачання і багатства приватних осіб, ми протягом кількох років докладаємо наші зусилля до того, щоб добитися процвітання нашого королівства. По-перше, ми засновуємо кілька компаній для торгівлі з країнами, віддаленими від нас, подібно до тих, що мали раніше інші народи у нас. Для цього ми орендуємо, а також будуємо і знаряджаємо велику кількість суден і використовуємо силу нашої зброї на морі і на землі для підтримки безпеки. Ці настанови повинні мати успіх, але ми зобов'язані все передбачити й упорядкувати відносини між торговцями з метою припинення шахрайства і передбачити обставини, які уберезуть від тривалих судових процесів і витрат на них.

II. Про агентів банків і маклерів

1. Ми забороняємо агентам банків і контор обміну проводити обмін і держати приватний банк під своїм іменем

чи під іменем посередника, прямо чи побічно, під загрозою позбавлення справи і штрафу в 50 ліvrів.

2. Не дозволяється також маклерам здійснювати операції за свій рахунок або держати касу у себе чи підписувати векселі і поручительства по векселях. Ми зможемо встановити, чи підпис на векселях є справжнім.

3. Ті, хто будуть добиватися відстрочки з оплати векселя, не можуть бути уповноваженими банку чи маклерами з торгових операцій.

III. Про книги і Реєстри торговців і банкірів

1. Негоціанти і ремісники, які торгують оптом і в роздріб, повинні вести книгу і записувати в ній всі операції, векселі і борги в активі і пасиві, а також витрати на утримання будинку.

2. Уповноважені банку будуть вести книгу-журнал, в яку повинні заносити всі проведені операції, щоб мати можливість оспорювати претензії в разі спору.

3. Книги негоціантів і ремісників, які торгують оптом і в роздріб, повинні бути підписані на першій і останній сторінках одним із консулів міста, де є консульська юрисдикція, а в інших містах [де консульської юрисдикції немає] – мером і одним із ешевенів без порушень.

4. Книги уповноважених з обміну і банківських операцій повинні підписуватися і завірятися одним із консулів на кожній сторінці, і на першій сторінці буде вказано ім'я уповноваженого з обміну і банківських операцій і призначення книги: чи повинна вона бути як журнал чи для ведення каси, які операції туди заносяться; у зв'язку з цим повинно бути вказано на консульську юрисдикцію чи на міську ратушу як на контролюючі органи.

5. Книги-журнали повинні заповнюватися відповідно до порядку: з вказуванням дати, без пробілів, у кожній главі в кінці підбивають підсумки і не пишуть на полях.

6. Усі негоціанти і ремісники, які торгують оптом і в роздріб, і уповноважені з банківських операцій повинні тримати протягом шести місяців після обнародування справжнього ордонанса свої старі книги, перш ніж заводити

нові, в які вони, якщо буде потрібно, зможуть занести виписки із старих книг.

7. Усі негоціанти і ремісники, які торгують оптом і в роздріб, повинні вносити в книгу і реєструвати ділові листи, які вони будуть отримувати.

8. Також всі ремісники повинні скласти в шестимісячний термін за своїм підписом опис свого рухомого і нерухомого майна, а також свої борги, активи і пасиви, щоб можна було б перевірити їх за описом за два роки.

9. Книги-журнали з описом майна не можуть бути відібрані навіть судом, за винятком тих випадків, коли вирішується справа про спадок або про поділ торгової компанії, чи у випадку банкрутства.

10. У випадку, коли негоціант чи торговець, який торгує оптом і в роздріб, захоче користуватися своїми книгами-журналами та інвентарними записами, вони йому можуть бути надані.

IV. Про торговельні компанії

1. Будь-яка торгова компанія чи командитне товариство повинні оформлятися письмово перед нотаріусами і за особистими підписами, і не буде допускатися порушення цього порядку... під загрозою штрафу не менше 100 ліврів.

2. Зміст угоди між негоціантами і ремісниками, які торгують оптом і в роздріб, повинен реєструватися в канцелярії наших місцевих суддів або суддів сеньйорів; зміст угоди вивішується на дошці, виставленій у громадському місці, там же повідомляється про недійсність старих актів і контрактів між членами компаній і кредиторами.

3. Ніяка угода не буде зареєстрована, якщо вона не підписана членами компанії, при цьому підписи повинні бути повними: ім'я, прізвище, професія і місце проживання, а також [вказані] незвичні прикмети; за підписом актів повинно бути вказано час, коли угода набуває чинності і закінчення її дії, в протилежному випадку угода не буде визнана чинною.

4. Всі акті, які стосуються змін складу компанії, нових умов, вимагають підпису і будуть зареєстровані й обнародовані і набудуть чинності в день обнародування.

5. За реєстрацію компаній і обнародування умов укладеної угоди нотаріус повинен брати не більше п'яти су і за кожен нову умову під час оформлення документа три су.

6. Торговельні компанії повинні бути корисними для своїх членів, їх вдов і спадкоємців, а також кредиторів тільки з того часу, коли вони будуть зареєстровані і зміст угоди обнародовано в канцелярії суду або в тому місці, де вони мають торговельну лавку [склад].

7. Всі члени компаній будуть зобов'язані виплачувати борги компаній тільки в тому разі, коли ці борги оформлені документально.

V. Про векселі

1. У векселях повинні бути вказані ім'я [тих], кому повинні сплатити, час оплати, ім'я того, хто повинен сплатити, і сума грошми, товарами та іншими обчисленнями.

2. Всі векселі будуть прийняті за умови акуратного їх оформлення: підписані чисто і просто. Ми спрощуємо звичай векселя, складеного словесно.

3. У разі опротестування векселя він може бути сплачений іншій особі, якій його було передано.

4. Пред'явники векселів, прийнятих до оплати, можуть примусити оплатити векселі або виразити свій протест з цієї процедури, якщо вексель не буде оплачений протягом десяти днів після закінчення терміну платежу.

5. Термін платежу за векселем складає 30 днів.

6. Десять днів відводиться на опротестування векселя; цей протест буде прийнятий після закінчення терміну платежу з врахуванням неділь, святкових та інших днів.

VII. Про примусові заходи

1. Той, хто підпише вексель, змушений буде виконати його умови. Це має місце особливо при виконанні морських контрактів, зв'язаних з великим ризиком, при продажу і купівлі суден і при фрахтуванні.

VIII. Про поділ Майна

2. Ми бажаємо також, щоб у середовищі негоціантів і ремісників дотримувалися угоди щодо поділу майна між чоловіком і дружиною та інші формальності в цій справі.

X. Про передання прав на майно

1. Крім звичайних формальностей, яких дотримуються при отриманні землі, при переданні прав на нерухоме майно негоціанти і ремісники, які торгують оптом і в роздріб, а також банкіри, які претендують на майно, повинні постати перед судом особисто: перед консульським судом, якщо такий є, або, в разі його відсутності, перед зборами в міській ратуші для того, щоб назвати своє ім'я, прізвище, професію і місце проживання, а також заявити, що вони отримали при передаванні прав на майно, і їх заяву буде зачитано й обнародовано в канцелярії суду і вивішено на дошці для загального огляду.

ЧОРНИЙ КОДЕКС 1685 р.

1. Бажаємо, щоб едикт достойного вічної пам'яті покійного короля, нашого високоповажного сеньйора і батька, даний 23 квітня 1615 р., виконувався б на наших островах; оголошуючи про це, наказуємо всім нашим офіцерам вигнати із наших островів всіх євреїв, які влаштувалися там на проживання, яким, як ворогам Христового імені, ми наказуємо звідти вибути протягом трьох місяців, починаючи з дня опублікування цього едикту, під страхом покарання і конфіскації майна.

2. Всі раби, які будуть на наших островах, повинні бути похрещені і виховані в релігії католицькій, апостольській і римській. Наказуємо жителям, які купляють прибуваючих негрів, повідомляти про це протягом тижня губернатора й інтенданта вищезгаданих островів, під страхом свавільного штрафу; які дадуть необхідні накази, щоб їх записати й охрестити у відповідний термін.

3. Забороняємо привселюдне виконання обрядів іншої релігії, крім релігії католицької, апостольської та римської; бажаємо, щоб порушників наказували як бунтівників і таких, що не виконують наших наказів. Забороняємо різні збори з

цією метою, які ми оголошуємо зборищами несерйозних людей, незаконними і бунтівними, які заслуговують такого ж покарання, яке призначене господарям, які їх виконали або які виявили терпимість щодо поведінки своїх рабів.

4. Не можна призначати на посади начальників, наглядачів за неграми осіб, які не сповідують релігію католицьку, апостольську і римську, під страхом конфіскації вищезгаданих негрів у господарів, які це дозволили, і свавільне покарання осіб, які прийняли таке призначення.

5. Забороняємо нашим підданим, які сповідують т. зв. реформовану релігію, спричиняти якісь труднощі або перешкоди іншим нашим підданим або навіть їх рабам у вільному сповіданні релігії католицької, апостольської і римської під страхом суворого покарання.

6. Наказуємо нашим підданим, якого б звання чи стану вони не були, дотримуватися недільних і святкових днів, яких дотримуються наші піддані католицького, апостольського і римського віросповідання. Забороняємо їм як самим працювати, так і примушувати працювати своїх рабів у зазначені дні, зранку до вечора, на цукроварнях, займатися землеробством чи іншими роботами, під страхом штрафу і свавільного покарання господарів, а також конфіскації як цукру, так і рабів, які будуть захоплені нашими офіцерами під час роботи.

7. Також забороняємо їм продавати негрів та інші товари у зазначені дні, під страхом конфіскації товарів, які виявилися на ринку, і свавільного штрафу, який накладається на торгівців.

8. Оголошуємо наших підданих, які не сповідують релігію католицьку, апостольську та римську, нездатними у подальшому житті укладати законні шлюби. Оголошуємо незаконними дітей, які народилися від таких позашлюбних стосунків, які ми бажаємо вважати, вважаємо й оголошуємо справжнім конкубінатом.

9. ... Якщо вільний чоловік, який не перебуває у шлюбі з іншою жінкою під час позашлюбних відносин зі своєї рабинею, вступить у шлюб з вищезазваною рабинею у

формах, продиктованих церквою. Така рабиня через це стане вільною, а діти стануть вільними і законними.

11. Суворо забороняємо священникам здійснювати шлюби рабів, якщо вони не подадуть дозвіл своїх господарів; забороняємо також господарям застосовувати якийсь примус щодо своїх рабів, щоб примушувати їх вступати в шлюб проти волі.

12. Діти, народжені у шлюбі між рабами, стають рабами і будуть належати господарям дружин-рабинь, а не господарям їх чоловіків, якщо чоловік і жінка мають різних хазяїнів.

13. Бажаємо, щоб, якщо чоловік-раб жениться на вільній жінці, діти як чоловічої, так і жіночої статі належали б стану своєї матері і були б вільними, оскільки вона незалежна від рабського становища їх батька; і, якщо батько вільний, а мати є рабинєю, діти стають рабами.

16. В однаковій мірі забороняємо рабам, які належать різним хазяїнам, збиратися, вдень чи вночі, з приводу весілля чи з іншої причини, будь то в одного із їх хазяїнів чи в іншому місці, а тим паче на великих дорогах чи у віддалених місцях, під страхом тілесного покарання, яке не може бути менше кнута чи таврування; а в разі повторення чи за інших обтягуючих обставин винні можуть бути піддані смертній карі, що ми залишаємо на розсуд суддів.

21. Дозволяємо всім нашим підданим, які проживають на островах, відбирати речі, виявлені ними у винних рабів, якщо раби не мають при собі виданих хазяїнами записок чи відомих поміток, які вказують на негайне повернення вказаних речей хазяїнам, якщо їх місце проживання недалеко від місця затримання рабів; в протилежному разі їх потрібно негайно направити в будинок для негрів, там вони повинні знаходитися до повідомлення про це господарів.

26. Раби, яких господарі не будуть годувати, одягати й утримувати відповідно до того, як ми це тут наказали, можуть заявити про це прокурору і вручити йому в руки свої скарги, на основі яких чи навіть своєю владою, згідно з отриманими іншим способом відомостями, господарів будуть

переслідувати на його вимогу і без оплати витрат. Ми бажаємо, щоб цього дотримувались у разі злочинів або жорстокого нелюдського ставлення господарів до своїх рабів.

28. Оголошуємо, що раби не можуть володіти чим би то не було, що не належало б їх хазяїнам; і все, що вони отримують від своєї роботи чи як подарунок від інших осіб чи яким-небудь іншим способом, переходить у повну власність господарів; і ні діти рабів, ні їх батьки і матері чи всі інші родичі не можуть ні на що претендувати у спадок чи за розпорядженням між живими чи в разі смерті; які розпорядження ми оголошуємо недійсними, так само як і всі обіцянки чи зобов'язання рабів, як здійснені людьми, не здатними розпоряджатися й укладати угоди від свого імені.

30. Раби не можуть призначатися на службу. Їм не можуть даватися доручення, зв'язані з якими-небудь громадськими обов'язками, вони не можуть бути уповноваженими кого-небудь, крім їх господарів, для управління й керівництва якою-небудь справою, ні виступати посередниками, експертами чи свідками як у справах цивільних, так і кримінальних...

31. Раби не можуть також бути стороною – ні виступати у цивільних справах як позивачі, так і відповідачі, ні виступати як цивільні відповідачі в справах кримінальних; їх господарі, однак, повинні діяти і відповідати у цивільних справах і переслідувати в кримінальному порядку за образи й експеси, які були вчинені проти їх рабів.

32. Рабів можуть переслідувати у кримінальному порядку без того, щоб залучати до справи їх господарів, крім випадків співучасті; і раби будуть осуджені в судах першої інстанції й апелювати до вищого суду за тими ж правилами і з тими ж формальностями, як і вільні.

33. Раб, який ударив свого хазяїна чи дружину свого хазяїна, хазяйку чи чоловіка своєї хазяйки чи їх дітей так, що буде удар чи пролиття крові, буде покараний смертю.

37. Господарі повинні в разі крадіжок або іншої шкоди, вчиненої їх рабами, крім тілесного покарання своїх рабів, відшкодувати збитки, якщо вони не нададуть перевагу тому, щоб віддати рабів тому, кому завдано було шкоди, що

вони повинні вирішити протягом трьох днів, починаючи з дня засудження, в протилежному разі вони їх втратять...

39. Звільненим, які дадуть пристанище у своєму домі рабам, які втекли, буде присуджений штраф на користь господарів у розмірі 3000 фунтів цукру за кожного за кожний день переховування, а інші вільні люди, які дадуть їх схоже переховування, підлягають штрафу в десять турських ліврів за кожний день переховування.

42. Господарі можуть тільки тоді, коли вони вважають, що їх раби цього заслуговують, наказати закувати їх в кайдани і наказати різками чи мотузкою; забороняється піддавати їх катуванню або завдавати яке-небудь членопошкодження під страхом конфіскації рабів і надзвичайних заходів проти господарів.

44. Оголошуємо, що раби є рухомим майном і як таке входять у спільне володіння подружжя і не можуть бути передані в силу іпотеки і що вони діляться порівну між спадкоємцями без надання переваги в долі і права первонародження і не можуть входити у долю вдови за кутюмним [звичним] правом...

45. Ми не бажаємо, однак, позбавити наших підданих права вважати їх особистою власністю, яка належить їм і членам їх сім'ї, так само, як це має місце щодо грошей та іншого рухомого майна.

46. Для накладення арешту на рабів, як на рухоме майно, повинні дотримуватися формальностей, встановлених нашими ордонансами і кутюмами з питання про накладення арешту на рухоме майно...

47. Не можуть бути піддані накладенню арешту і бути проданими окремо чоловік і жінка та їх малолітні діти, якщо вони знаходяться під владою одного господаря...

55. Господарі у віці 20 років можуть звільнити своїх рабів за допомогою всіх актів між живими або у разі смерті, не звітуючи про причину звільнення і потребуючи думки батьків, незважаючи на те, що вони не досягли повного повноліття [25 років].

56. Раби, яких господарі зроблять спільними легатаріями або призначені виконавцями духівниці, або

опікунами їх дітей, будуть визнаватися і розглядатимуться, за нашим розпорядженням, вільними.

57. Оголошуємо, що раби, відпущені на волю на наших островах, будуть вважатися народженими на наших островах і що нашим звільненим рабам не потрібні наші грамоти про натуралізацію для того, щоб користуватися перевагами природжених підданих нашого королівства, земель і країн, нам підвладних, хоч ці раби і народжені в чужих країнах.

58. ...Оголошуємо їх [звільнених], однак, вільними і звільненими щодо їх колишніх господарів від усіх інших обов'язків, служб і платежів, на які ті захотіли претендувати як патрони як на їх особистість, так і на їх майно і спадкову масу.

Див. : Хрестоматія по історії держави і права зарубіжних стран. В 2 т. / Отв. ред. д.ю.н., проф. Н. А. Крашенинникова. Т. 1. Древний мир и Средние века / [сост. О. А. Лысенко, Е. Н. Трикоз]. М.: НОРМА, 2003. С. 570-626.

4.9. Опорний конспект

1. Утворення Французької держави

Формування самостійної Французької держави зайняло майже два століття – від формального розпаду імперії франків в середині IX ст. до заснування нової королівської династії в кінці X ст. Цей процес відбувався на території Західно-Франкського королівства, яке обособилось згідно Верденського договору 843 р. (на Захід від Рейну). До його складу увійшли Аквітанія, Бретань, Гасконь, Септиманія, Іспанська марка. В країні проживали різні народи: франки, кельти, фламандці, нормани, баски, каталонці, які з часом сформували основні народності – північнофранцузьку і південнофранцузьку. Все це створювало певні труднощі для становлення централізованої держави.

Першим королем Західно-Франкської держави був внук Карла Великого Карл Лисий, нащадки якого правили до кінця X ст. Після смерті останнього Каролінга і тривалих міжусобних війн французька знать у 987 р. обрала королем засновника нової династії (Капетингів) Гуго Капета із

впливових графів паризьких. В X ст. за країною закріпилась і нова історична назва Франція (від області навколо Парижа).

IX – XIII ст. в історії Франції – це період роздробленості. Державою цього періоду була сеньйоріальна монархія. В повній мірі сеньйоральна влада належала тільки великим сеньйорам (в X ст. таких було 55, в XIII ст. - 77). Тільки вони мали право управляти своїми територіями. Тільки їм належало право призначати посадових осіб. Вони мали власні армії, володіли всією повнотою юрисдикції у своїх землях.

В XII ст. французькі королі зробили перші кроки до посилення своєї влади і державної централізації. В першу чергу це стосувалося власне королівського домену, який до кінця XIII ст. став найбільшим феодалним володінням Франції. В XIII ст. були проведені адміністративна, судова, військова реформи. Королівська влада перестає бути виборною. З поч. XIII ст. престол переходив до старших синів з династії Капетингів.

Поступово ліквідувався принцип: “васал мого васала – не мій васал“. Заохочувалось принесення присяги вірності васалами всіх рангів безпосередньо королю. Королі стають наймогутнішими із всіх сеньйорів.

З посиленням королівської влади великий розвиток отримав державний апарат. Як самостійні органи виділились Королівська рада, Верховний суд, парламент і казначейство.

2. Станово-представницька монархія у Франції (XIV – XVст.)

Із завершенням періоду роздробленості французька держава набула форми станово-представницької монархії. Її суть: відносно сильна королівська влада поєднувалась із представництвом від станів.

В розглядуваний період завершилось юридичне оформлення станів. Все населення країни ділилося на три стани: перший – духовенство, другий – дворянство, всі інші вільні складали третій стан. Перші два стани вважалися привілейованими. Вони були звільнені від податків і повинностей, які накладалися на третій стан.

Перехід до станово-представницької монархії був здійснений на початку XIV ст. Король Філіп IV для того, щоб забезпечити собі підтримку станів у конфлікті з Римським Папою скликав (1302р.) Генеральні Штати – орган станового представництва (правда, назва почала використовуватися з 1484р.).

Кожен стан був представлений окремою палатою. Перша палата складалася із вищого духовенства. В другу посилало своїх виборних представників дворянство. При цьому найбільш знатні (герцоги, графи) до складу палати не входили. Як безпосередні васали короля вони входили до Королівської ради (курії). Третій стан вибирав своїх депутатів до третьої палати. Як правило, депутатами ставали мери, члени міських рад. Всі питання розглядалися роздільно по палатах, де рішення приймалось простою більшістю голосів. Рішення затверджувалось всіма палатами, причому кожна палата мала лише один голос.

Періодичність скликання Генеральних Штатів визначалася королем. Питання, які виносились на розгляд Генеральних Штатів і тривалість їх засідань теж визначалися королем. Частіш всього причиною скликання Генеральних Штатів була потреба короля в грошах і він звертався до станів за фінансовою допомогою, або дозволом на черговий податок, який міг стягуватися тільки рік. Лише в 1439р. Карл VII отримав згоду на введення постійної королівської талі.

Вершиною росту повноважень Генеральних Штатів був виданий ними Великий березневий ордонанс 1357р. У відповідності з цим документом сесії Генеральних Штатів мали проводитись двічі на рік. Для їх скликання не потрібно було попередньої санкції короля. Генеральні Штати не тільки мали виключне право на введення нових податків, але й контролювали витрати уряду. Лише з їх згоди можна було заключити мир і оголосити війну. Вони призначали спеціальних радників короля.

Однак здобувши від Генеральних Штатів введення постійних податків, королівський уряд зробив все, щоб ордонанс не був втілений в життя. І йому це вдалося. З точки зору зміцненої королівської влади Генеральні Штати

виконали відведену їм роль. Замість них король все частіше скликав збори нотаблів, тобто знаті, постанови яких не мали обов'язкової сили. Востаннє Генеральні Штати були скликані в 1614р. і з тих пір не скликалися 175 років до початку Великої Французької революції 1789р.

3. Французький абсолютизм (XVI – XVIII ст.)

Французький абсолютизм часто називають класичним. По-перше, Франція раніше від інших країн стала на шлях переходу до абсолютизму. По-друге, абсолютизм у Франції набув найбільш завершеної, послідовно вираженої форми.

Вищого ступеня свого розвитку французький абсолютизм досягнув у період самостійного правління Людовіка XIV (1661-1715рр.). Король – спадкоємний глава держави – володів усією повнотою законодавчої, виконавчої, військової і судової влади. Йому підкорявся весь централізований державний механізм (адміністративно-фінансовий апарат, армія, поліція, суд). Всі жителі країни були підданими короля, зобов'язаними йому безвідмовно підкорятися. “Держава – це я“, – заявляв Людовік XVI. “У французів нема прав, є тільки обов'язки“.

Зміцнення влади короля супроводжувалось різким ростом бюрократичного апарату і посиленням його впливу.

Центральним органом державного управління була королівська рада. Вона працювала у тісному зв'язку з керівниками основних відомств. Були різко обмежені права парламенту. Королівська влада остаточно підпорядкувала собі духовну владу (вже Болонський конкордат 1516р. надав королю виключне право призначати кандидатів на вищі пости у французькій церкві).

Значення абсолютизму для розвитку Франції не було однозначним. В XVI – першій половині XVII ст. абсолютна монархія відіграла прогресивну роль, сприяючи завершенню об'єднання країни, формуванню єдиної французької нації, раціоналізації системи управління. Однак криза феодалізму поступово перетворювала абсолютизм в гальмо суспільного розвитку. Захищаючи феодальний лад, абсолютна монархія втратила всі свої прогресивні риси.

4. Основні джерела права

Протягом всього розгляду даного періоду Франція не знала єдиної системи права. Південніше Луари основним джерелом права було римське право, пристосоване до нових умов. Північніше Луари основним джерелом права були територіальні звичаї – кутюми. В XIII – XIV ст. появляються збірники кутюмів. Процес поступової уніфікації права Франції розпочався із створення Паризького парламенту (вищої судової інстанції). До XV ст. налічувалось біля 60 загальнофранцузьких і біля 200 місцевих збірників звичаєвого права.

Одним із найвідоміших з них є укладені біля 1283р. на північному сході країни королівським суддею Філіпом Бомануаром знамениті Кутюми Бовезі (графство Бове).

Перш за все в кутюмах Бовезі міститься ціла низка важливих політико-правових ідей. Ф. Бомануар був прихильником сильної королівської влади. Про це свідчать неодноразові згадки у збірнику про верховний суверенітет короля (гл. “Про суверена”).

У сфері цивільно-правових відносин Кутюмами Бовезі особлива увага приділена інституту сейзини. Його головна особливість полягає в тому, що в сейзині ніби стираються грані між правом власності і володінням. Вона представляла собою особливе речове право, регулюючи відносини між сеньйором і васалом. Власник сейзини міг володіти нею, отримувати від неї плоди, розпоряджатися нею. В той же час він ніс службу на користь свого сеньйора (будь то васальна служба чи інші повинності і платежі). Саме в цьому полягає умовний характер сейзини як власності в рамках сеньйорії.

Глава 30 кутюмів Бовезі спеціально присвячена злочинам і покаранням. В першу чергу розглядаються вбивство, згвалтування, еретицтво, чаклунство, підпал, зрада. Головною метою покарання були розплата і залякування. За особливо тяжкі злочини до основного покарання у вигляді смертної кари могло додаватися жорстоке додаткове покарання.

В Кутюмах Бовезі закріплюється існування різних судів з їх підсудністю. Розрізнялись світські і духовні суди.

Світські суди в свою чергу ділились на королівські і сеньйоріальні. Систему королівських судів утворювали суди прево, балї і створений у 1260р. вищий апеляційний суд – Паризький парламент.

Кутюмами Бовезі передбачений змагальний судовий процес.

Писаними джерелами права були також акти королівської влади: укази, едикти, ордонанси. Найвідоміші: у сфері кримінального права – ордонанс 1670р.; у сфері цивільного права – ордонанс 1731р. про дарування; ордонанс 1735р. про заповіт; морський ордонанс 1682р.; статут про торгівлю 1673р.; “Чорний кодекс“ 1685р.

Римське і канонічне право регулювали випадки, не передбачені ордонансами.

ВЕЛИКА ХАРТІЯ ВІЛЬНОСТЕЙ 1215 Р.

5.1. План семінару

1. Соціально-політичні передумови Великої хартії вільностей.
2. Велика хартія вільностей про правове становище різних суспільних груп.
3. Велика хартія вільностей про впорядкування судово-адміністративного апарату.
4. Історичне значення Великої хартії вільностей.

5.2. Література до семінару

1. Історія держави і права зарубіжних країн. Хрестоматія: Навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / За ред. В. Д. Гончаренка. К.: Видавничий дім “Ін Юре”, 2002. С. 224-1245.
2. История государства и права зарубежных стран. Часть I. Учебник для вузов. / Под ред. проф. Крашенинниковой Н. А. и проф. Жидкова О. А. М.: Изд-во НОРМА, 1996. С. 253-273.
3. Страхов М. М. Історія держави і права зарубіжних країн: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти. Харків: Право, 1999. С. 92-96, 98, 105-108, 110-125.
4. Страхов Н. Н. Государство и право феодальной Англии Харьков: Харьков. юрид. ин-т, 1964. С. 8-19.
5. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн. Навч. посіб. для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Олан, 2001. С. 89-98.
6. Штокмар В. В. История Англии в средние века. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. С. 58-64.

5.3. Темі рефератів

1. Роль Великої хартії вільностей в конституційному розвитку Англії.
2. Велика хартія вільностей про порядок правосуддя.

5.4. Література до рефератів

Крашенинникова Н. А. Великая хартия вольностей 1215 г. (Современная интерпретация). Вестник МГУ. Серия “Право”. 2002. № 3.

Чиркин С. В. Великая хартия вольностей // Документы по истории зарубежного права / Под ред. Н. А. Крашенинниковой. М.: Изд-во МГУ, 1997. С. 100-138.

Томсинов В. А. История государства и права зарубежных стран (Древность и средние века). Уч.-метод. пособие к семинарским занятиям. М.: Изд-во “Зерцало”, 2001. С. 74-84.

5.5. Термінологічний словник

Ассиза – форма позову; вид королівського акту; процесуальна інструкція судді про процесуальний порядок.

Віллани – кріпосні селяни.

Королівська курія – вищий орган центрального управління.

Пери – вищий стан в Англії.

Рельєф – феодальна платня васала своєму сеньйору при зміні сеньйора або васала (зазвичай, при спадкуванні). Сплачувався в розмірі річного чи дворічного прибутку з феода (лену), був обов’язковим для вступу у володіння феодем.

Фрігольдери – вільні селяни.

Щитові гроші – військовий податок рицарів на користь короля замість військової служби. Стягування щитових грошей почало практикуватися за Генріха II.

5.6. Хронологія

1066 – завоювання Англії норманнами.

1086 – загальний поземельний перепис в Англії (“Книга страшного суду”).

15 червня 1215 р. – прийняття Великої хартії вільностей.

1258-1267 – громадянська війна в Англії.

1265 – відкрився перший англійський парламент.

5.7. Контрольні завдання

1. Назвіть дату нормандського завоювання Англії.
2. Назвіть основні стани Англії в епоху Великої хартії вільностей.
3. Визначте соціальний склад антикоролівської опозиції на поч. XIII ст.
4. Назвіть основні претензії опозиції до короля Іоанна Безземельного.
5. Чому Велику хартію вільностей називали ще “Баронськими статтями”?
6. Які права церкви закріпила Велика хартія вільностей.
7. Назвіть закріплені в хартії права баронів та інших вільних людей.
8. Визначте гарантії забезпечення прав і вільностей з боку короля.
9. Якими повноваженнями хартія наділила раду із 25 баронів (ст. 61)?
10. Які принципи правосуддя закріплені в статтях Великої хартії вільностей?
11. Які обмеження королівської влади ввела Велика хартія вільностей?
12. Яка історична доля Великої хартії вільностей?
13. Коли в Англії вперше був скликаний парламент?
14. Назвіть “конституційні” положення хартії, направлені на впорядкування діяльності адміністративних органів.
15. До якої правової форми можна віднести Велику хартію вільностей:
 - а) закон;
 - б) декларація;
 - в) договір;
 - г) один із перших в історії “суспільних договорів” правителя країни із своїм народом

5.8. Велика хартія вільностей (1215 р.)

Іоанн, з ласки божої король Англії, сеньйор Ірландії, герцог Нормандії і Аквітанії, граф Анжу, архієпископам, єпископам, абатам, графам, баронам, юстиціаріям, чинам лісового відомства, шерифам, бейліфам, слугам і всім службовим особам та вірним своїм привіт. Знайте, що ми з

волі божої і для спасіння душі нашої та всіх попередників і наступників наших, на честь бога і для піднесення святої церкви і для покращення королівства нашого...

1. По-перше, дали перед богом свою згоду і цією хартією нашою підтвердили за нас і за наступників наших на вічні часи, щоб англійська церква була вільна і володіла своїми правами в цілості і своїми вільностями в недоторканності... Пожалували ми також усім вільним людям королівства нашого за нас і за спадкоємців наших на вічні часи усі нижчеописані вільності, щоб мали їх і володіли ними вони і їх спадкоємці від нас і від наступників наших.

2. Якщо хтось із графів або баронів або інших власників, що тримають від нас безпосередньо за військову повинність, помре, і на момент його смерті спадкоємець його буде неповнолітнім і зобов'язаний буде платити рельєф, то він (спадкоємець) має отримати свою спадщину після сплати старовинного рельєфу, тобто спадкоємець, або спадкоємці графа, (мають заплатити) за графську баронію 100 фунтів (стерлінгів), спадкоємець (або спадкоємці) барона за баронію 100 фунтів, спадкоємець (або спадкоємці) лицаря, що володіє лицарським *ф'ефом* (феодом), 100 шилінгів і не більше; хто менше має платити, нехай і дає менше, у відповідності з давнім звичаєм *ф'ефів*.

3. Якщо ж спадкоємець кого-небудь із таких власників буде неповнолітнім і перебуватиме під опікою, то, досягши повноліття, нехай отримує свою спадщину без плати рельєфа і мита.

4. Опікун землі цього спадкоємця, який неповнолітній, повинен брати з землі спадкоємця тільки помірні доходи і помірні звичні платежі, і помірні повинності, і при цьому не наносячи шкоди і розорення ні людям, ні речам; і якщо ми доручимо опіку якоюсь із таких земель шерифу або комусь іншому, хто повинен буде давати нам звіт про доходи її, і він розорить і спустошить цю землю, то ми візьмемо з нього штраф, і земля хай буде доручена двом повноправним і чесним людям із цього ф'ефа, які і будуть давати звіт про доходи нам або тому, кого ми призначимо; і якщо ми подаруємо або продамо

комусь опіку над якоюсь із таких земель і він здійснить на ній розорення або спустошення, то він позбудеться цієї опіки, і вона буде передана двом повноправним і чесним людям із цього ф'єфа, які таким же чином, як сказано вище, будуть давати нам звіт.

5. Опікун поки буде держати в опіці землю, буде підтримувати будівлі, парки, приміщення для худоби, ставки, млини та інше, що належить до цієї землі, із доходів цієї землі і зобов'язаний буде передати спадкоємцю, коли той досягне повноліття, всю його землю...

6. Спадкоємці будуть вступати в шлюб так, щоб не було нерівного шлюбу, і таким чином, щоб до заключення шлюбу про це доводилося до відома близьких із кровних родичів самого спадкоємця.

7. Вдова після смерті чоловіка свого негайно і без всяких затрунень хай отримує придане і свій спадок і хай нічого не платить за свою вдовину частину, або за своє придане, або за свій спадок, яким чоловік її і сама вона володіли в день смерті чоловіка, і хай залишається в домі свого чоловіка протягом 40 днів після смерті його, протягом яких їй буде виділена її вдовина частина.

8. Ніяку вдову не можна змушувати взяти шлюб, доки бажає жити без чоловіка; проте так, щоб подала поручення, що не одружиться без нашої згоди, якщо вона від нас володіє, або без згоди свого сеньйора, від якого вона володіє, якщо вона від когось іншого (а не від нас) одержала володіння.

9. Ні ми, ні наші чиновники не будемо захоплювати ні землі, ні доходи з неї за борг, поки рухомого (майна) боржника вистачає для сплати боргу; і поручники власне боржника не зрушуватимуться (до сплати боргу), поки сам головний боржник буде спроможним заплатити борг.

12. Ні щитові гроші, ні [будь-яка інша] грошова допомога не повинні збиратися в королівстві нашому інакше, як за загальною порадою королівства нашого, якщо це не для викупу нашого з полону і для посвячення в рицарі первородного сина нашого і для видання першим шлюбом заміж дочки нашої первородної; і для цього належить брати

лише помірну грошову допомогу; так само треба робити і відносно грошової допомоги з міста Лондона.

13. І місто Лондон повинне мати всі стародавні вільності і вільні свої звичаї як на суші, так і на воді. Крім того, ми волимо і постановляємо, щоб усі інші міста і бурги, і містечка, і порти мали всі вільності та вільні свої звичаї.

14. А для того, щоб мати загальну пораду королівства при оподаткуванні грошовою допомогою в інших випадках, крім трьох вищезгаданих, або для оподаткування щитовими грішми, ми накажемо покликати архієпископів, єпископів, абатів, графів і старших баронів нашими листами кожного окремо і, крім того, накажемо покликати огулом, через шерифів і бейліфів наших, усіх тих, хто держить від нас безпосередньо.

15. Ми не дозволимо надалі нікому брати грошову допомогу із своїх вільних людей, крім як для викупу його з полону і для посвячення в рицарі його первородного сина і для видання заміж першим шлюбом його первородної дочки; і для цього належить брати лише помірну допомогу.

16. Нікого не можна примушувати виконувати більшу службу за свій рицарський лен або за інше вільне держання, ніж та, яка належить за нього.

17. Загальні тяжби не повинні іти за нашою курією, але повинні розглядатися в якому-небудь певному місці.

18. Розслідування про нове захоплення (*de nova dissaisina*), про смерть попередника (*de morte antecessoris*) і про останнє представлення на приход (*de ultima presentacione*) повинні здійснюватися тільки в своїх графствах і таким чином: ми або, якщо ми будемо знаходитися за межами королівства, наш верховний юстиціарій будемо посилати двох суддів у кожне графство чотири рази на рік, які разом з чотирма рицарями кожного графства, обраними графством, повинні будуть розбирати в графстві у визначений день і у визначеному місці графства вищеназвані ассизи.

19. І якщо в день, визначений для зборів графства, вищеназвані ассизи не можуть бути розглянуті, то має залишатися стільки рицарів і вільних держателів із тих, які

були присутні в цей день на зборах графства, щоб з їх допомогою могли бути ухвалені належним чином судові вироки, відповідно до того, більш важливою чи менш важливою буде кожна із справ, що підлягають вирішенню.

20. Вільна людина буде штрафуватися за малу провину тільки відповідно до роду провини, а за велику провину буде штрафуватися відповідно до важливості провини, причому має залишатися недоторканим її основне майно, таким же чином [буде штрафуватися] і купець, і його товар залишиться недоторканим; і віллан таким же чином буде штрафуватися, і у нього залишиться недоторканим його реманент, якщо він буде оштрафований нами; і ніякий із згаданих вище штрафів не буде накладений інакше, як на підставі клятвенних свідчень чесних людей з сусідів [обвинувачених].

21. Графи і пери будуть оштрафовані не інакше, як самими своїми перами, і тільки у відповідності з тяжкістю проступку.

22. Клірик буде штрафуватися в якості держателя свого світського держання не інакше як інші [держателі], названі вище, а не відповідно до величини свого церковного бенефіція.

23. Ні місто, ні окрема людина не повинні бути примушені споруджувати мости на ріках, крім тих, які здавна зобов'язані робити це по праву.

24. Ні шериф, ні констебль, ні коронери, ні інші чиновники наші не повинні розбирати справи, підсудні нашій Короні (*placita corone nostre*).

25. Всі графства, сотні повинні віддаватися на відкуп за плату, яка встановлена здавна, без всякої надбавки, за винятком наших доменіальних помість.

26. Якщо хтось, що держить від нас світський лен, помре, і шериф або бейліф наш пред'явить наш наказ про сплату боргу, який померлий винен був нам, то хай шериф або бейліф наш накладе заборону на рухоме майно померлого, знайдене в світському лені, і складе його опис в розмірі суми цього боргу, в присутності повноправних людей, так, однак, щоб нічого не було відчужено із цього

майна, поки не буде сплачений нам борг, а залишок хай буде залишений душеприказчикам, щоб вони могли виконати заповіт померлого; а якщо нічого нам він не був винен, то вся рухомість хай буде залишена за померлим, причому повинні бути забезпечені дружині його і дітям належні їм частки.

27. Якщо якась вільна людина помре без заповіту, рухомість його хай буде розподілена руками близьких родичів його і друзів під наглядом Церкви, причому повинна бути забезпечена сплата боргів кожному, кому померлий був винен.

28. Ні констебль, ні будь-який інший чиновник не повинен брати ні у кого хліб чи інше майно, негайно не сплативши за нього гроші або ж отримавши від продавця добровільну згоду на відстрочку [оплати].

29. Ніякий констебль не повинен змушувати рицаря платити гроші взамін охорони замку, якщо той бажає особисто охороняти його.

30. Ніякий шериф, або наш бейліф, або хтось інший не повинен брати коней чи вози у вільної людини для перевезення без згоди цієї вільної людини.

31. Ні ми, ні наші чиновники не будемо брати ліс для [наших] укріплень або для інших потреб без згоди того, кому цей ліс належить.

32. Ми не будемо утримувати у себе земель тих, хто звинувачений в тяжких злочинах, більше року і дня, а потім землі ці повинні бути повернені сеньйорам цих ленів.

34. Наказ, що називається Praecipere, надалі не повинен видаватися кому б то не було про якесь держання, внаслідок чого вільна людина могла б втратити свою курію.

35. Одна міра вина хай буде по всьому нашому королівству, і одна міра пива, і одна міра хліба, а саме лондонська четверть, і одна ширина фарбованих сукон і нефарбованих та сукон для панцирів, а саме два лікті між краями; те саме, що про міри, хай стосується і ваги.

36. Нічого надалі не слід давати і брати за наказ про розслідування про життя або члени (*brevi inquisitionis de vita*

vel membris), але він повинен видаватися даром, і в ньому не повинно бути відмови.

38. Надалі ніякий чиновник (ballivus) не повинен притягувати будь-кого до відповідальності (ponat ... ad legem) лише на основі свого власного звинувачення, не залучати для цього заслуговуючих довір'я свідків.

39. Ні одна вільна людина не буде арештована і ув'язнена в тюрму або позбавлена майна, або оголошена поза законом, або вигнана, або яким-небудь [іншим] способом знедолена, і ми не підемо на неї і не пошлемо на неї інакше, як на підставі законного вироку рівних їй і по закону країни.

40. Нікому не будемо продавати права і справедливості, нікому не будемо відмовляти в них або зволікати їх.

41. Всі купці повинні мати право вільно і безпечно виїжджати з Англії і в'їжджати в Англію, і перебувати, і їздити по Англії як по суші, так і по воді, для того, щоб купувати і продавати без всяких незаконних мит, сплачуючи лише стародавні і справедливі, звичаєм установлені мита, за винятком воєнного часу; і якщо вони будуть із землі, яка воює проти нас, і якщо вони опиняться в нашій землі на початку війни, вони повинні бути затримані без шкоди для їх тіла і майна, поки ми або великий юстиціарій наш не дізнається, як поведуться з купцями нашої землі, що перебуватимуть тоді в країні, яка воює проти нас; і якщо наші там в безпеці, то ті і інші повинні бути в безпеці в нашій землі.

42. Кожному хай надалі буде дозволено виїзжати із нашого королівства і повертатися в повній безпеці, по суші і по воді, лише зберігаючи вірність нам; виняток робиться, в інтересах суспільної користі, тільки для деякого короткого часу в воєнний час; виключаються ув'язнені і оголошені, згідно закону королівства, поза законом, а також люди із землі, воюючої з нами, і купці, з якими належить поступати так, як сказано вище...

43. Люди, які живуть за межами лісного округу, надалі не повинні являтися перед нашими лісними суддями, якщо вони не являються стороною у справі або поручителями

когось із тих, хто притягнутий до суду по лісних справах.

Всі ліси, які стали заповідними королівськими лісами при Нас (*tempore nostro*), негайно повинні перестати бути ними (*statum dessafforestentur*); так же належить поступати і з ріками, які були оголошені нами заповідними.

45. Ми будемо призначати суддів, констеблів, шерифів і бейліфів (посадових осіб на місцях) тільки із тих, які знають закон королівства і мають бажання його добросовісно виконувати.

52. Якщо хто був позбавлений нами, без законного вироку своїх перів, [своїх] земель, [своїх] замків, [своїх] вільностей або свого права, ми негайно ж повернемо йому їх; і якщо про це виникла тяжба, хай буде вирішена вона за вироком двадцяти п'яти баронів, про яких згадано нижче, де йде мова про гарантії миру; що ж до всього того, чого хто-небудь був позбавлений без законного вироку своїх перів королем Генріхом, батьком нашим, або королем Річардом, братом нашим, і що перебуває в наших руках або чим інші володіють під нашим захистом, ми дістанемо відстрочку до кінця звичайного строку тих, що прийняли хрест; виняток становить те, про що вже почато тяжбу або почато розслідування з нашого наказу перед прийняттям нами хреста; коли ж ми повернемося з прощі або коли станеться, що не підемо на прощу, ми негайно ж виявимо відносно цього повну справедливість.

61. Після того ж, як ми для бога і поліпшення королівства нашого і для більш успішного втихомирення чвар, які виникли між нами і баронами нашими, все це згадане вище дали, бажаючи, щоб вони користувалися цим певно і нерушимо на вічні часи, — створюємо і даруємо їм нижче писану гарантію, а саме: щоб барони обрали двадцять п'ять баронів з королівства, кого захочуть, які повинні всіма силами додержувати і охороняти та примушувати додержувати миру і вільностей, що їх ми їм дали і цією нинішньою хартією підтвердили, саме таким чином, щоб коли ми або наш юстиціарій, або бейліфи наші, або хто-небудь з слуг наших в чому-небудь проти кого-небудь погрішимо або яку-небудь з статей миру або гарантії порушимо і порушення це

буде вказане чотирьом баронам з вищезгаданих двадцяти п'яти баронів, ці чотири барони прибудуть до нас або юстиціарія нашого, якщо ми будемо перебувати за межами королівства, вказуючи нам порушення, і зажадають, щоб ми негайно виправили його. І якщо ми не виправимо порушення або, якщо ми будемо за межами королівства, юстиціарій наш не виправить [його] протягом сорока днів, рахуючи з того часу, коли було вказано нам або юстиціарію нашому це порушення, якщо ми перебували за межами королівства, то вищезгадані чотири барони доповідають про це решті з двадцяти п'яти баронів, і ті двадцять п'ять баронів разом з общиною всієї землі будуть примушувати нас і утискувати нас всіма способами, якими тільки можуть, тобто шляхом захоплення замків, земель, володінь та всіма іншими способами, якими можуть, поки не буде виправлене [порушення] згідно з їх рішенням; недоторканною залишається при цьому наша особа і особа королеви і дітей наших; а коли виправлення буде зроблене, вони знову будуть коритися нам, як робили раніше. І хто в країні захоче, складе клятву, що для виконання всього вищезгаданого буде коритися наказам вищезгаданих двадцяти п'яти баронів і що буде утискувати нас в міру сил своїх разом з ними, і присягу. Усіх же в країні, які самі добровільно не захочуть давати присягу двадцяти п'яти баронам відносно примушування і утискування нас разом з ними, ми примусимо дати присягу, як сказано вище. І якщо хто-небудь з двадцяти п'яти баронів помре або залишить країну або яким-небудь іншим чином буде позбавлений можливості виконати вищезгадане, решта з вищезгаданих двадцяти п'яти баронів повинні обрати за власним рішенням іншого на його місце, який таким же чином складе присягу, як і інші. В усьому ж, що доручається виконувати тим двадцяти п'яти баронам, якщо станеться, що самі двадцять п'ять будуть присутні і між ними з приводу чого-небудь виникне незгода або якщо деякі з них, доставши запрошення, не прийдуть, або не будучи спроможними прийти або не захотівши, хай вважається вирішеним і твердим те, що більшість тих, які були присутні, постановила або звеліла, так, немов би погодилися на цьому всі двадцять

п'ять; і вищезгадані двадцять п'ять повинні скласти присягу, що все вищесказане будуть виконувати вірно і примушувати [інших] виконувати всіма залежними від них способами. І ми нічого ні від кого не будемо домагатися як самі, так і через кого-небудь іншого, внаслідок чого яка-небудь з цих уступок або вільностей могла б бути скасована або зменшена; і коли б що-небудь таке було досягнуте, хай воно вважається недійсним і безпідставним, і ми ніколи не скористаємося ним ні самі, ні через кого-небудь іншого.

Див. : Документи по історії зарубіжного права / Под ред. Н. А. Крашенинниковой. М.: Изд-во Москов. ун-та, 1987. С. 125-138.

5.9. Опорний конспект

1. Соціально-політичні передумови Великої хартії вільностей

Історія створення Великої хартії вільностей вимагає перш за все виявлення суті тих соціально-політичних суперечностей, які на початку XIII ст. привели до формування широкої антикоролівської опозиції.

Після норманського завоювання в Англії була утворена централізована держава із сильною королівською владою. Королю належали верховні права на всі землі країни, що забезпечувало йому владу над феодалами. В руках короля була зосереджена законодавча, судова і військова влада. Центром управління була королівська курія. Це був дорадчий орган із знаті і приближених короля. До вищих посадовців належали маршал (командуючий військом), камерарій (управляючий землями і майном короля), канцлер (керівник королівської канцелярії). Особливістю англійської держави стала відмова від війська, що складалося із військових дружин васалів короля. Генріх II ввів для своїх васалів замість обов'язкової військової служби грошову повинність – так звані “щитові гроші”, на які утримувалося наймане військо. Зміцнила королівську владу і судова реформа Генріха II.

Сильна королівська влада і централізація управління створювали сприятливі умови для крайніх проявів монархічної влади, для свавілля королівських урядовців. Це суперечило становій відособленості англійського суспільства, особливо соціальній позиції перів (їх було до 50 духовних – єпископів, архієпископів, абатів і до 50 світських – герцогів, маркізів, ерлів, віконтів, баронів).

На початку XIII ст. король Іоанн Безземельний, який практикував введення надзвичайних податків і численні свавільні побори, вступив у відкритий конфлікт з більшістю перів. Останні об'єдналися із значною частиною всього вільного населення: рицарів (в цьому стані налічувалося до 6000 чол.), фрігольдерів, городян. Конфлікт ускладнювався позицією глави римо-католицької церкви папи Інокентія III. В 1205-1213 рр. папа виступав проти Іоанна, навіть відлучив його від церкви). Але влітку 1213 р. англійський король зробив ряд поступок і папа почав його підтримувати.

В 1215 р. барони і їх союзники виступили проти короля з майже 2-тисячною армією рицарів. Король змушений був відступити. 15 червня 1215 р. в долині Темзи неподалік містечка Раннімед була підписана Велика хартія вільностей (Magna Carta Libertatum). Хартія була вимушеною уступкою короля опозиційним силам, а не документом, який він добровільно дарував своїм підданам. Про це свідчить ряд положень хартії, зокрема ст. 61, яка вказує першопричину появи хартії: “умиротворення розбрату, який народився між нами (королем) і баронами нашими”. Хартія встановила нові принципи взаємовідносин королівської влади з основними станами Англії. Первісно підписаний королем текст мав 39 статей, пізніше він збільшився до 63 статей і став основою для формування нової, станової монархії.

2. Велика хартія вільностей про правове становище різних суспільних груп

а) Хартія і церква

Хартія відкривається і завершується статтями, які проголошують повну свободу англійської церкви і права духовенства (ст. 1, 63). Особливо підкреслювалася недоторканість володіння церквою своїми правами і

вільностями, перш за все свободою виборів кліру. Поява цих положень у Хартії була зумовлена як політичними претензіями церкви, так і її пануючою релігійною ідеологією про підкорення королівській волі богу, божественну справедливість.

б) Хартія і барони

Більшість статей хартії стосується васально-ленних відносин короля і баронів. Лени оголошувалися вільно успадковуваними володіннями, обмежувалися розміри платежів при передачі ленів у спадок (вперше в історії Англії фіксується сума “справедливого рельєфу” ст. 2, 3). Ст. 4, 5, 37, 46 стосуються феодальної опіки, ст. 6 – одруження спадкоємців, ст. 7-8 охороняють права баронських вдів. У ст. 9, 10, 11 і 26 врегульовуються питання уплати боргу королю. Барони були зобов’язані надавати королю грошову допомогу (“щитові гроші“) лише при викупі короля із полону, при посвяченні в рицарі його старшого сина і при видачі заміж його старшої дочки від першого шлюбу. Це могло відбуватися лише за згодою Великої ради королівства, яка мала складатися з баронів, вищого духовенства та всіх безпосередніх васалів короля.

Баронів могли судити лише “судом рівних”, тобто судом перів. Король не міг заарештовувати, ув’язнювати баронів, позбавляти їх майна, оголошувати поза законом без виroku суду перів (ст. 52).

Деякі із “баронських” статей хартії мали загальнополітичний характер. Найбільш відверто політичні претензії баронства виражені в ст. 61, яка передбачала обмеження королівської влади радою 25 баронів. Ця рада отримувала право всіма засобами, аж до застосування озброєної сили (але не посягаючи на особу короля і його сім’ю), змушувати короля виконувати постанови хартії.

в) Хартія та інші стани

Статей, що відображали інтереси інших членів опозиції 1215 р., в хартії небагато. Про права рицарів у найбільш загальному вигляді йдеться у ст. 16 і 60, де говориться про відбування за рицарський лен тільки встановленої служби і про те, що положення хартії, які

стосуються взаємовідносин короля з його васалами стосуються і відносин баронів з їх васалами. Матеріальні інтереси дрібних і середніх фрігольдерів закріплені в ст. 15, 16, 27, 29 і 60, де була зафіксована обіцянка не обмежувати їх непосильними податками і штрафами. Інтереси міщан і купців відображені в ст. 12, 13, 33, 35 і 41. За містами підтверджувалися їх давні вільності та звичаї. Купцям дозволялося вільне і безпечне пересування та торгівля без стягування незаконного мита. Встановлювалася єдність мір і ваг, важливих для розвитку торгівлі.

3. Велика хартія вільностей про впорядкування судово-адміністративного апарату

Тема правосуддя – одна із центральних у хартії. Їй присвячені ст. 17-22, 21, 34, 36, 38-40, 45, 52, 54-57. Вони підтверджували і закріплювали судово-адміністративні інститути, що вже сформувалися (особливо в період реформи Генріха II), обмежували сваволю чиновників і суддів у центрі і на місцях. Саме ці статті відображали в основному однакостанні і найбільш однозначні вимоги опозиції, як серед баронів, так і рицарів, фрігольдерів та міщан. Так, у ст. 20 записано, що вільна людина за провину буде штрафуватися відповідно до провини, але її основне майно мало залишатися недоторканим. Згідно ст. 38 чиновникам заборонялося притягувати когось до відповідальності на підставі лише усної заяви і без свідків, що заслуговували довір'я. В ст. 45 король обіцяв не призначати на посади суддів, констеблів, шерифів і бейліфів осіб, які не знали законів Англії і не бажали добровільно дотримуватися їх. Король також зобов'язувався “нікому не продавати права і справедливості” (ст. 40), заборонялося стягувати самовільне і непропорційне мито. Ст. 18-20, 38 офіційно закріпили порядок розслідування цивільних і кримінальних справ з допомогою присяжних.

Найвідоміша стаття Великої хартії вільностей – стаття 39, направлена проти свавільних дій короля, незаконних арештів, накладення покарань адміністративним розпорядженням без суду, свавільного позбавлення прав володіння майном, перш за все землею. Розбіжності в оцінці

цієї статті стосувалися передусім питання про те, на кого поширювалися її гарантії: на всіх вільних англійців чи тільки на баронів? Вираз про “суд рівних“ (перів) стосувався, безсумнівно, тільки баронів, означаючи їх захист від незаконних посягань з боку короля. Вимога ж суду “законами країни” означала визнання правосуддя, передбаченого загальним правом Англії. Вона стосувалася всіх вільних людей країни, закріплюючи тим самим принцип, – “нема покарання без суду”, що стало важливим кроком до майбутнього утвердження інституту прав людини в Англії.

4. Історичне значення Великої хартії вільностей

Велика хартія вільностей не стала законом чи програмним документом уряду Іоанна Безземельного. Юридичну силу вона мала лише кілька місяців (у серпні папа римський, що помирився з Іоанном, анулював її своєю буллою). В 1216 р. Іоанн помер, не виконавши обіцянок. Ряд баронів, залишаючись вірними королю, відкрито ігнорував хартію, не відмовляючись, правда, від записаних у ній прав і привілеїв. Сумніви у визнанні хартії як діючого джерела права зумовили потребу періодичного підтвердження. Перше таке підтвердження відбулося вже в 1216 р. від імені малолітнього Генріха III. Друге перевидання документа відбулося в 1217 р. (до варіанту 1216 р. були внесені незначні зміни). Останнє перевидання хартії відбулося в 1225 р. Однак в силу сумнівів у її законності була знову підтверджена королем після досягнення ним повноліття в 1237 р. Ще раз текст хартії був визнаний і проведений через парламент Едуардом I у 1297 р. (в латинській редакції він отримав тоді назву “Статут про заборону податків”). У цьому акті було проголошено, що ніякі податки, пільги і збори не будуть надаватися і стягуватися без волі і спільної згоди архієпископів, єпископів, графів, баронів, міщан та інших вільних людей країни.

Далі хартія постійно модифікувалась, її зміст тлумачився і змінювався відповідно до нових історичних умов. Особливу увагу привертала ст. 39. Між 1331 і 1363 рр. парламент багато разів інтерпретував цю статтю, надавши їй майже сучасного звучання. Так, “законний вирок рівних”

отримав трактування “судова процедура з участю суду присяжних”; термін “закон країни” набув вигляду “належної правової процедури”; слова “ні одна вільна людина” були спочатку замінені словом “ніхто”, а потім словами “ні одна людина, до якого б стану вона не належала”.

Доля хартії продемонструвала безперспективність баронських претензій і незворотність процесу державної централізації Англії. З політичних інститутів, передбачених хартією, утвердилася тільки Велика рада королівства, яка з середини XII ст. стала часто іменуватися парламентом, хоча тоді вона не була ще ні становим, ні представницьким органом.

Положення Великої хартії вільностей набули особливого політичного значення в період підготовки і проведення революції середини XVII ст. в Англії. Вона стала головним аргументом таких революційних документів як “Петиція про право” 1628 р., Велика ремонстрація 1641 р., як “великий аргумент” прав людини, як перший в Англії акт конституційного значення. Російський письменник М.Карамзін у “Листах російського мандрівника” (1790 р.) так відгукнувся про хартію після знайомства з нею: “Запитайте в англійця, у чому її головні висновки? Він скаже: “Я живу, де хочу; упевнений у тому, що маю; не боюся нічого окрім законів...””.

ДЕРЖАВА І ПРАВО НІМЕЧЧИНИ В СЕРЕДНІ ВІКИ

6.1. План семінару

1. Державний лад Німеччини в X-XIII ст.
2. Станово-представницька монархія в Німеччині (XIV-XVIст.).
3. Князівський абсолютизм в Німеччині (XVII-XVIII ст.).
4. Основні джерела права.

6.2. Література до семінару

1. Історія держави і права зарубіжних країн. Хрестоматія: Навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / За ред. В. Д. Гончаренка. К.: Видавничий дім “ Ін Юре”, 2002. С. 150-221.
2. История государства и права зарубежных стран. Часть I. Учебник для вузов / Под ред. проф. Крашенинниковой Н. А. и проф. Жидкова О. А. М.: Изд-во НОРМА, 1996. С. 239-252.
3. Страхов М. М. Історія держави і права зарубіжних країн: Підручник. Харків: Право, 1999. С. 239-242.
4. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн. Навч. посіб. для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Олан, 2001. С. 99-111.

6.3. Теми рефератів

1. “Золота булла” як джерело державного права середньовічної Німеччини.
2. Правове становище основних груп населення Німеччини за “Саксонським зерцалом”.
3. Злочин і покарання за “Кароліною”.
4. Формування магдебурзького права.

6.4. Література до рефератів

1. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посіб. / 5-те вид., перероблене і доповнене. К.: Істина, 2005. С. 394-412.

2. История государства и права зарубежных стран: Учебно-методическое пособие / Отв. ред. Н. А. Крашенинникова. М.: Издательство НОРМА, 2003. С. 142-167.
3. Каролина: Уголовно-судебное уложение Карла V / Перевод, предисловие и примечания заслуженного деятеля науки С. Я. Булатова. Алма-Ата: Издательство “НАУКА” Казахской ССР, 1967. С. 80-140.
4. Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): Історико-правове дослідження. Львів: ПАІС, 2008. С. 43-70.
5. Саксонское зеркало. Памятник, комментарии и исследования / Отв. ред. В. М. Корецкий. М., 1985.
6. Томсинов В. А. История государства и права зарубежных стран (Древность и Средние века). Учебно-методическое пособие к семинарским занятиям. М.: Издательство “Зерцало”, 2001. С. 85-105.

6.5. Контрольні завдання до семінару

1. Визначте передумови утворення німецької держави.
2. Поясніть назву “Священна Римська імперія німецької нації”. Коли появилась ця назва?
3. Визначіть дату утворення німецької держави.
4. Визначте хронологічні рамки “ Священної Римської імперії німецької нації”.
5. Коли і яким імператором була видана “Золота булла”?
6. Розкрийте порядок виборів німецького імператора за “Золотою буллою”.
7. Які землі включала в себе “Священна Римська імперія німецької нації”?
8. Хто такі курфюрсти? Хто входив до колегії курфюрстів?
9. Як називався станово-представницький орган Німеччини?
10. Визначте структуру і функції рейхстагу.
11. Як називалися місцеві (земельні) станово-представницькі органи в Німеччині?
12. Коли був створений імперський суд Німеччини?
13. Визначте загальноімперські державні органи Німеччини.
14. Визначте особливості князівського абсолютизму в Німеччині.

15. Назвіть найбільші німецькі держави.
16. Визначте основні джерела права Німеччини в середні віки.
17. Визначте основні групи злочинів за “Кароліною”.
18. Визначте види покарань за “Кароліною”.
19. Коли була створена “Кароліна”?
20. Пам'яткою яких галузей права є “Кароліна”?
21. Визначте стадії інквізиційного процесу за “Кароліною”.

6.6. Термінологічний словник

- Булла – середньовічна назва нормативних актів німецьких імператорів і пап.
- Конкордат – угода, укладена державою з римо-католицькою церквою в особі папи.
- Курфюрст – світський або духовний князь з правом участі у виборах імператора в період станово-представницької монархії в Німеччині.
- Ландтаг – місцевий (земельний) орган станового представництва в Німеччині.
- Рейхстаг – загальнодержавний станово-представницький орган в Німеччині.

6.7. Хронологія

- 843 р. – заключення Верденського договору, який юридично закріпив розділ імперії франків між внуками Карла Великого на королівства: Західнофранкське (закріплене за Карлом Лисим), Східнофранкське (за Людвігом Німецьким) і Середнє (за Лотарем) – майбутні Франція, Німеччина і частково Італія.
- 936-973 рр. – період правління Оттона I.
- 962 р. – проголошення Оттона I імператором Німеччини.
- XIII ст., 20-ті рр. – в Німеччині видане “Саксонське зерцало”.
- XIII ст., друга половина – в Німеччині видане “Швабське зерцало”.
- XIV ст. – в Німеччині утворений рейхстаг – загальноімперський станово-представницький орган.
- 1356 р. – в Німеччині при Карлі IV прийнята “Золота булла”.
- 1495 р. – заснування імперського суду Німеччини.

- 1532 р. – прийняття рейхстагом “Кароліни” – загальнонімецького кримінального і кримінально-процесуального уложення.
- XIV – XVI ст. – становлення магдебурзького права.
- XIV–XVI ст. – становлення в князівствах Німеччини станово-представницької монархії.
- XVII- XVIII ст. – князівський абсолютизм у Німеччині.
- 1438 р. – закріплення імператорського престолу Німеччини за Габсбургами.
- 1701 р. – остаточне оформлення Пруської держави.
- 1768 р. – видання кримінального уложення “Терезіана” в Австрії.
- 1794 р. – видання пруського “Земського уложення”.
- 1806 р. – кінець існування Священної Римської імперії німецької нації.

6.8. Тексти джерел права
САКСОНСЬКЕ ЗЕРЦАЛО (ПЕРША ПОЛОВИНА
XIII СТ.)
(Витяги)
ЧАСТИНА ПЕРША. ЗЕМСЬКЕ ПРАВО
КНИГА ПЕРША

Стаття 1

Два меча надав бог земному царству для захисту християнства. Папі призначений духовний, імператору – мировий. Папі призначено їздити верхи в призначений час на білому коні, й імператор повинен тримати йому поводи, щоб сідло не сповзло. Це означає: хто протидіє папі і не може бути примушений церковним судом, того імператор зобов’язаний примусити за допомогою мирового суду, щоб був вірний папі. Точно так і духовна влада повинна допомагати мировому суду, якщо він цього потребує.

Стаття 6

§ 1. Все, що б людина не залишила після себя із свого майна, називається спадщиною.

§ 2. Хто приймає спадщину, той повинен за законом платити борги в межах вартості рухомого майна. Борг, випливаючий із крадіжки, пограбування чи за грою, він не зобов'язаний покривати, так само і який-небудь інший борг, за який він не мав зустрічної користі чи не був поручителем; такий борг повинен спадкоємець покрити, якщо буде доведено за правом з боку 72 осіб, які всі є вільними шеффенського стану чи законнонародженими літами.

Стаття 14

§ 1. Хоч за ленним правом господар [сеньйор] передає лен батька тільки одному сину, але цього немає за земським правом, щоб він [син] один його отримав, хіба що тільки він надав своїм братам те, що їм належить у ленному майні.

Стаття 16

§ 1. Ніхто не може придбати інше право, крім того, яке йому властиве за народженням. Якщо він, однак, відмовляється перед судом від свого права і претендує на інше право, яке він не може обґрунтувати, він втрачає обидва права. Виняток становить кріпосний, відпущений на волю; він набуває права вільного поселенця [ландзаса].

§ 2. Якщо дитина народжена вільною і за правом [„законним“], то вона зберігає права батька. Якщо ж батько чи мати – міністеріали господаря, то дитина набуває права відповідно до народження.

Стаття 17

§ 1. Якщо чоловік помирає бездітним, то його спадщину отримує його батько. Якщо у нього немає батька, то спадщину отримує мати переважно перед його братом. Спадщина після сестри чи брата батька чи матері отримує син, а не дочка, хіба що тільки сина немає, тоді спадщину отримує дочка. Якщо спадщина переходить до більш далеких спадкоємців, ніж сестри і брати, тоді всі [хто перебуває] в однаково близьких родинних стосунках отримають рівні частини, будь то чоловік чи жінка: вони називаються саксонськими співспадкоємцями. Але дитина

сина чи дочки отримає спадщину переважно перед батьком і перед матір'ю, і перед братом і перед сестрою, і ось чому: спадщина не йде від потомків до того часу, доки є інші потомки, рівні за народженням. Хто не рівний іншому за народженням, той не може отримати і його спадщину.

§ 2. Шваб не може отримати спадщину по жіночій лінії, оскільки жінки за своєю статтю всі позбавлені спадщини в результаті гріхів їх предків.

Стаття 31

§ 1. Чоловік і жінка не мають окремого майна за їх життя. Якщо ж жінка помирає за життя чоловіка, то після неї не переходить у спадок до найближчих [її] родичів ніяке рухоме майно, крім жінчиної частини і земельної власності, якщо вона її має. Жінка не може без згоди чоловіка також відсуджувати що-небудь із її майна так, щоб із-за цього він зазнав шкоди в [своїх] правах.

§ 2. Якщо чоловік бере жінку, то він бере в своє володіння [gewere] все її майно в порядку правомірної опіки. Тому жінка не може давати чоловіку ніякого подарунка ні із її земельної власності, ні із її рухомого майна, оскільки тим самим вона забирає це майно у своїх правомірних спадкоємців після своєї смерті; чоловік не може придбати ніякого іншого права володіння майном жінки, крім того, яке він придбав із самого початку на основі його права на опіку.

Стаття 34

§ 1. Земельна власність може бути відчуждена за згодою спадкоємців без дозволу судді, якщо тільки [відчуждувач] має половину гуфи і дворову ділянку, на якій може розвернутися підвода, при цьому він повинен сплатити судді (належні) йому по праву.

§ 2. Якщо хто-небудь відчуждує свій маєток, а потім його назад отримує у вигляді лена, то господар від цього дару нічого не буде мати, якщо він не збереже маєток у своєму вільному володінні рік і день.

§ 3. Якщо суддя неправомірно перешкоджає кому-небудь у відчуженні його земельної власності, то той може провести відчуження перед королем під час відвідування ним саксонської землі так само, як він повинен був це зробити перед суддею, якщо тільки можна буде довести, що суддя перешкоджував неправомірно.

Стаття 35

§ 1. Всі скарби, які знаходяться в землі глибше, ніж пахає плуг, належать королівській владі.

§ 2. Срібло ніхто не може добувати в маєтку іншого без згоди того, кому належить місцевість. Якщо він і дає дозвіл, то нагляд залишається за ним.

Стаття 36

§ 1. Якщо жінка виходить заміж і народжує дитину достроково і дитина виявиться життєздатною, то права дитини можуть оспорюватися, оскільки вона народилася занадто рано.

§ 2. Якщо жінка народить дитину після смерті чоловіка пізніше нормального терміну, то права дитини також можуть оспорюватися, оскільки вона народилася занадто пізно.

Стаття 37

Хто відкрито прелюбодіє [перебуває в позашлюбних стосунках] з чужою жінкою чи згвалтує жінку чи дівчину, той, якщо він і жениться на ній, ніколи не отримає від неї правомірних [„законних”] дітей.

Стаття 39

Позбавлені прав за пограбування чи крадіжку при повторному звинуваченні в пограбуванні чи крадіжці не можуть очистити себе клятвою. Вони мають три можливості на вибір: або пройти випробування розпеченим залізом, або опустити руку в киплячий котел по лікоть; або захищатися в поєдинку.

Стаття 40

Хто викритий у крадіжці чи відрахований як дезертир із імперської служби, того за вироком позбавляють честі і ленного права, але не життя.

Стаття 41

Якщо дівчина чи вдова скаржать за земським правом на свого опікуна, що він забирав у неї земельну власність, лін чи довічне утримання, і якщо з цього приводу буде тричі викликаний у суд і не з'явиться на третє засідання суду для виконання своїх обов'язків, то його повинні оголосити поганим опікуном, тобто його потрібно позбавити опікунських прав. І тоді суддя повинен стати опікуном жінки і повинен надати їй судовий захист щодо маєтку, який у неї було забрано.

Стаття 42

§ 1. Неповнолітній (12 - 21 рік) і той, хто досяг похилого віку [60 років] може мати опікуна, якщо він його потребує, але може його і не мати, якщо він хоче. Хто не з'явився разом зі своїм опікуном, той повинен його привести на наступне судове засідання, призначене судом за його скаргою, при досягненні 21 року чоловік стає повнолітнім. Після 60 років чоловік досягає похилого віку, коли він може мати опікуна, якщо він того захоче, причому він цим не зменшує розмір відшкодування чи свого вергельда. Якщо вік чоловіка невідомий, то його вважають повнолітнім, якщо він уже з бородою і має волосся внизу і під кожною рукою.

§ 2. При досягненні юнацького віку він може бути опікуном своєї дружини або чийсь він повинен бути, якщо захоче, і навіть виступати за підопічних у поєдинку, хоч він ще неповнолітній. Оскільки він здатний себе представляти, настільки він може представляти своїх підопічних.

Стаття 44

Далі, якщо дівчина чи жінка подає позов по земському праву на свого законного опікуна, що він забирає у неї її маєток, то в суді їй повинен бути призначений опікун.

Точно так само, якщо чоловік відчужує її маєток назавжди чи на час [її] життя.

Стаття 45

§ 1. Якщо чоловік не рівного народження з дружиною, то [він] все ж є її опікуном, а вона одного з ним стану і вступає в права його стану з моменту, коли вона зійшла на його ложе. Якщо він помирає, то вона виходить із його стану і здобуває права стану за своїм народженням; тому її опікуном повинен бути найближчий її родич, [спроможний носити] меч, рівний з нею народженням, але не [родич] її чоловіка.

§ 2. Жінка, далі, не може без згоди свого чоловіка ні віддавати своє майно, ні продавати земельну власність, ні покидати [майно], яке знаходиться в її довічному користуванні, оскільки він разом з нею володіє майном. Дівчата і незаміжні [тобто вдови і розлучені] продають свою земельну власність без згоди опікуна, хіба що тільки він є їх спадкоємцем.

Стаття 46

Дівчата і жінки повинні мати опікуна у будь-якому позові тому, що не можна спростувати свідками те, що вони на суді говорять чи роблять.

КНИГА ДРУГА

Стаття 1

Якщо сеньйори об'єднуються клятвою і при цьому ігнорують імперію, то вони діють тим самим проти імперії.

Стаття 13

§ 1. Тепер вникайте про злочини і яке за них покарання чекає. Злодія потрібно повішати. Якщо в селі буде крадіжка вдень ціною менше трьох шилінгів, то за це сільський староста в той же лень може піддати тілесному покаранню [побоям і вистриганню волосся] або [дати]

відкупитися трьома шилінгами. Потім той вважається обеззеченим і позбавленим прав.

§ 2. Це вищий суд, який має сільський староста; він не може судити у тій справі, якщо минула ніч після подання скарги. Але за гроші та інше рухоме майно він може судити пізніше.

§ 3. Таке ж покарання належить за неправильні заходи і неправильне зважування за обман в торгівлі, якщо це стане відомим.

§ 4. Всіх таємних убивць і тих, хто грабує плуг, чи мельницю, чи церкву, чи кладовище, а також зрадників і таємних [нічних] підпалювачів, чи тих, які виконують чужі доручення у своїх корисливих цілях, – їх всіх потрібно колесувати.

§ 5. Хто вб'є кого-небудь, чи [незаконно] візьме під охорону, чи пограбує, чи підпалить, крім таємних [нічних] підпалів, чи згвалтує дівчину чи жінку, чи порушить мир, чи буде захоплений у порушенні подружньої вірності, тим потрібно відрубати голову.

§ 6. Хто зберігає крадене чи награбоване або надає цьому допомогу, і, якщо він буде викритий у цьому, його потрібно покарати, як тих.

§ 7. Християнина (чоловіка чи жінку), якщо він еретик, і того, хто має справу з чаклунством чи з отруєнням, якщо він буде у тому викритий, необхідно піддати спалюванню на вогнищі.

§ 8. Суддя, який не карає за злочин, той сам підлягає такому ж покаранню, якому повинен був бути підданий злочинець. Ніхто не зобов'язаний відвідувати судові засідання цього судді і брати участь з ним у суді, оскільки він сам нехтує правосуддям.

Стаття 17

§ 1. Син не відповідає за батька після його смерті за той злочин, який батько здійснив.

§ 2. Батько може один раз звільнити сина, якщо того звинувачують у злочині, оскільки він від нього не відділився шляхом принесення клятви на реліквії, що син невинний у

вчиненому. Якщо, однак, обидвох – батька і сина – звинувачують в одному і тому ж злочині, то батько нічого не може зняти із сина, доки він сам не виправдається.

Стаття 19

§ 1. Батько може сина перед судом наділити будь-яким майном, яке син погоджується прийняти, яким би малим воно не було.

§ 2. Господар може звільнити один раз свою людину – засудженого, якщо він дасть клятву на священній реліквії в тому, що той від народження є його людиною і що він не винний у тому, в чому його звинувачують. Все ж він залишається зганьбленим і позбавленим прав.

Стаття 26

§ 2. Якщо монетний майстер випустить фальшиву монету, бажаючи купити на неї, то він позбавляється шеї, [тобто життя]. Якщо у позбавленого прав у результаті крадіжки чи розбою знайдуть три [фальшивих] пфеніга з половиною, то він буде позбавлений руки, хіба що тільки має поручителя. Якщо у повноправного знайдуть фальшиві гроші в один шилінг, то він втрачає його, але не більше. Якщо ж він має більше, то він буде позбавлений руки, хіба що тільки має поручителя.

§ 3. Якщо монетний майстер зіпсує монету, але не випускає її за повну вартість, то ніхто не може його звинуватити у підробці, щоб він повинен був за це відповідати. Монети монетний майстер повинен випускати однакової ваги і з однаковим вмістом срібла.

§ 4. Ніхто не має права засновувати чи випускати монету без згоди судді в межах його судового округу. Так само повинен і король для [підтвердження] правомірності прислати свою печатку на доказ того, що така його воля.

§ 5. Ніхто, далі, не має права карбувати монети однакового з іншими зразка без особливих розрізнявальних знаків.

§ 6. Коли пфеніги [визначеного карбування] забороняють, то протягом 14 ночей [після заборони] можна

ще цією монетою платити і викупляти заставу. Хто за цю монету буде купляти після правомірного терміну, то може монетний майстер розбити монети, але повинен її [розбиту] йому повернути.

Стаття 31

§ 1. Хто буде позбавлений життя за судом чи сам собі заподіє смерть, після того успадковує найближчий родич.

§ 2. [Майно, добуте] злодійством чи розбоєм, яке буде у нього знайдено, суддя повинен залишити у себе протягом року і дня; якщо протягом цього часу ніхто не буде на нього претендувати по праву, то хай суддя перетворить це на свою користь.

§ 3. Ніхто не може позбавити майна іншого, яке у нього є, хоч би той і був позбавлений життя [за вчинене].

Стаття 32

§ 1. Ніхто не зобов'язаний відповідати за свого слугу у великому розмірі, ніж його заробітна плата, в цьому [розмірі] він його поручитель.

§ 2. Якщо господар проганяє, він повинен заплатити йому повну плату.

§ 3. Якщо слуга втече від свого господаря самовільно, то він повинен господарю заплатити стільки ж, скільки йому господар обіцяв; а те, що йому було заплачено, то він повинен вернути вдвоє.

Стаття 36

§ 1. Якщо хто-небудь на другий день знайде вкрадену чи пограбовану у нього річ у кого-небудь, який її відкрито купив і, не ховаючись, користувався і про те у нього є свідки, то його не можна звинувачувати в тому, що його ввіймали на місці злочину, навіть якщо у нього знайдуть украдену річ, хіба що тільки він раніше був позбавлений прав. Тому що за згодою судді він може правомірно вимагати свою річ.

§ 2. Якщо ж той відмовиться повернути річ без суду, то він повинен вимагати від нього його річ на суді. Якщо той від цього відмовиться, то він повинен покликати [сусідів] на

допомогу і схопити його як злодія, якого нібито ввіймали на місці злочину і який видав себе спробою втекти. Якщо ж той добровільно з'явиться в суд, він повинен правомірно добиватися речі.

§ 3. Якщо той заперечує, коли це стосується одягу, що він його зіткнув, а коли це стосується коня чи худоби, що він їх вигодував у своїй конюшні, то тоді може тримати річ той, у кого вона знаходиться у володінні, якщо він може це довести і може утримати річ з більшим правом, ніж той, який шукав по знайомству.

§ 4. Якщо він скаже, що він річ купив на загальному ринку, але що він не знає у кого, то його не можна звинуватити у крадіжці, якщо він тільки доведе місце [купівлі] і дасть у цьому клятву. Він втрачає, однак, свої гроші, які він за річ заплатив, а той отримує свою річ, яка була у нього вкрадена чи пограбована, якщо він вимагає її клятвою на реліквії сам-третей повноправних осіб, які знають, що він втратив річ внаслідок крадіжки чи пограбування.

Стаття 37

§ 1. Якщо хто-небудь знайде річ і стане це заперечувати, якщо про це його запитають, то річ вважається краденою. Те, що хто-небудь знайде чи відбере у злодіїв чи розбійників, про це він повинен оголосити серед своїх односельчан і в церкві. Якщо протягом шести тижнів появиться той, кому ця річ належить, то він повинен вимагати цю річ сам-третей і відшкодувати витрати, які інший зазнав, якщо мова йде про коня чи про худобу.

§ 2. Якщо той, кому належить річ, із іншого судового округу, то той, який річ відібрав у злодія чи розбійника, утримується третьою частиною.

§ 3. Якщо ж ніхто протягом шести тижнів не з'явиться з вимогою речі, то суддя бере дві третіх, а той, [який знайшов її], отримує третю частину.

Стаття 38

Повинні бути ним відшкодовані збитки, заподіяні

чисюсь халатністю, будь то від пожежі чи криниці, яка не була обнесена огорожею висотою до коліна над землею, чи якщо хтось застрілить чи скине людину чи тварину тоді, коли він цілиться в птицю. За це йому не відмовляють у житті і здоров'ї [тобто не піддають його смертній карі чи покаранню, яке скалічить], хоч би людина вмерла, але він повинен сплатити за нього його вергельдом.

Стаття 39

§ 1. Хто зерно краде вночі, той відповідає шибиницею. Якщо ж він краде вдень, то відповідає шиєю.

§ 2. Якщо хтось проїжджаючий згодує [коню] зерно на полі, але нікуди його не відвозить, то він відшкодує затрати відповідно до їх розміру.

Стаття 40

§ 1. Чиясь собака чи боров, чи кінь, чи бик, або яка-небудь інша тварина уб'є або скалічить людину або худобу іншого, його господар повинен відшкодувати збитки відповідним вергельдом чи за справжньою вартістю, якщо свою тварину знову візьме у володіння після того, як він взнав про причину.

§ 2. Якщо ж він прижене [тварину] і не візьме його у двір чи в дім, і не буде годувати чи поїти, то він не відповідає за шкоду. Тоді хай той заволодіє твариною за причинену їй шкоду, якщо він захоче.

§ 3. За дії тварини штраф суддя не присуджує.

§ 4. За шкоду, завдану чиїмись кіньми чи чисюсь худобою, яка знаходиться під наглядом його слуги чи його челяді, відповідають ті, під чиїм наглядом [тварини] знаходяться. Якщо ж ті втечуть, а коні чи бики і підводи будуть затримані, захоплені на місці, і це буде доведено, то той, чия це худоба і підводи, якщо він не зможе [це] спростувати, повинен відшкодувати збитки в межах вартості його підводи і його коней чи іншої худоби, яка затримана, чи він повинен відмовитися від них; тоді майно отримує той за заподіяну шкоду.

§ 5. Якщо хтось отруїть хліба чи інші посіви своїх односельчан [сусідів-селян] свиньми чи гусьми, яких неможливо взяти як завдаток, і якщо потім на них будуть спущені собаки, які покусують їх до смерті чи поранять їх, то ця шкода не підлягає відшкодуванню.

Стаття 46

§ 1. Хто обробить землю іншого, не знаючи [про приналежність землі іншому], чи [землю], передану йому іншим, і буде в тому звинувачений під час обробки, то він втрачає свою працю, якщо землю утримає за собою інший. А той, хто йому її передав, той повинен йому відшкодувати його втрати.

§ 2. Хто засіє землю, про яку пред'явлений позов, той втрачає свою роботу і свій посів.

§ 3. Те, що він посіяв до позову, він отримує посів, дає свій чинш тому, хто отримує землю.

§ 4. Хто стане обробляти засіяне поле іншого, той покриває нанесену йому шкоду по праву і оплачує відшкодування.

Стаття 48

§ 1. Що пастух втратить [із стада, яке знаходиться] під його наглядом, то він повинен відшкодувати.

Стаття 65

§ 1. Жодна дитина не може, поки вона у своєму [малолітньому] віці, здійснити таке діяння, за яке вона могла б позбутися життя. Якщо вона уб'є кого-небудь чи скалічить, то її опікун повинен відшкодувати вергельдом, якщо це буде доведено. Будь-яка шкода, яка буде завдана дитині, повинна бути відшкодована із її майна.

§ 2. Якщо ж хтось уб'є дитину, то він повинен заплатити повний вергельд дитини. Якщо хто-небудь висварить дитину, чи потягне за волосся, чи висіче різками за вчинений проступок, то він не несе відповідальності, якщо він вирішив поклястися на реліквії в тому, що він побив

дитину не із-за чого іншого, як тільки внаслідок його проступка.

Стаття 67

Кого звинувачують у злочині, той не має права з'являтися в супроводі більше тридцяти чоловік, коли він прийде в суд; вони не повинні носити ніякої зброї, крім меча.

Стаття 69

Хто уб'є чи раниць порушника миру, той за це не відповідає, якщо він сам може довести, що він його поранив під час переслідування чи скоєнні злочину, коли той порушив мир.

КНИГА ТРЕТЯ

Стаття 3

Жінку, яка носить у собі живу дитину, не можна засуджувати до більш важкого, ніж тілесне, покарання. Недоумкуватих і божевільних не потрібно піддавати покаранню. Якщо ж вони кому-небудь і завдадуть шкоди, то їх опікун повинен відшкодувати її.

Стаття 4

§ 1. Якщо хто-небудь вимагає назад те, що він подарував чи продав, то той, який володіє майном, може його утримати за допомогою свідчень сам-третей тих, які це бачили. Однак за допомогою таких свідків він не зможе захищатися від іншого, якщо він буде у нього оспорювати його право на річ, а повинен буде захищатися очисною клятвою.

§ 2. Якщо визнає, що [річ була] куплена, він [продавець] повинен бути поручителем по праву за цю річ, яку він продав. Тому що той вважається злодієм чи співучасником злодія, який визнав, що продав [річ], а поручительство своє оспорює, хіба що тільки він оговорив своє відмовлення від поручительства під час продажу.

Стаття 6

§ 1. Якщо слуга програє, або закладе, або продасть майно свого господаря, то господар може вимагати повернення [майна], якщо він на нього заявить претензію суду, як це [слідуює] по праву.

§ 2. Якщо ж він програє своє майно, чи закладе його, чи продасть, чи іншим яким-небудь способом позбавиться за власним бажанням, господар не зможе мати ніяких з цього приводу домагань [до інших осіб], тому що господар не зобов'язаний покривати слугі шкоду в майні, навіть якщо він йому обіцяв відшкодувати його збитки. Тому ніхто і не зобов'язаний перед ним нести відповідальність.

Стаття 7

§ 1. Єврей не має права бути поручителем християнина, якщо б він і хотів відповідати замість християнина.

§ 2. Якщо єврей уб'є християнина чи вчинить проти нього злочин, і буде при цьому схоплений, то його осудять так само, як християнина.

§ 3. Якщо, далі, християнин уб'є єврея чи вчинить проти нього злочин, то його потрібно судити за порушення королівського миру, який він щодо нього порушив.

Стаття 17

§ 1. Перебуваючий під підозрою може звільнитися від цього стану у всіх [судових] місцях в межах того суду, який його оголосив перебуваючим під підозрою. Таким же чином як скаргу проти нього можна порушити у всіх [судових] місцях, точно так само і звільнитися він може у всіх місцях.

Стаття 19

Вільні люди й імперські міністеріали можуть бути свідками і брати участь в імперському суді, тому що вони дають клятву вірності імперії, кожний із них за своїм правом. Але імперський міністеріал не має права у справі вільної особи, яка може бути шефеном, ні брати участь у знаходженні рішення, ні бути свідком, коли мова йде про її

[цієї особи] життя, або в його честі, або в його спадковому майні.

Стаття 21

§ 1. Якщо двоє оспорюють [один в одного] маєток з однаковою основою і доведуть це однаковим свідченням, то його [маєток] необхідно між ними поділити. Ці свідчення повинні дати корінні навколишні жителі, які живуть у тому ж або в найближчому сусідньому селі. Хто має більше число осіб свідками, той отримує маєток.

Якщо жителі не знали, хто мав [спірне майно] у володінні, тоді варто вирішувати шляхом ордалії водою, або скаржник і той, проти кого порушена скарга, повинні клястися в тому, що вони правильно свідчать, як вони думають [правильним], і тоді суддя повинен дати своїх посланців. Якщо вони обидва в тому ж поклянуться, то необхідно [майно] розділити порівну між ними.

§ 2. Його не можна звинувачувати ні в крадіжці, ні в пограбуванні з цього приводу, оскільки річ була йому позичена.

§3. [Власник] може, далі, оволодіти своєю річчю по праву, коли він бачить, що її несправедливо затримують довше домовленого терміну.

Стаття 23

Хто переховує чи годує людину, яку оголошено перебуваючою під підозрою, той повинен за це платити штраф [судді]. Якщо ж він про це не знав, то він позбудеться штрафу своєю очисною клятвою.

Стаття 24

§ 1. Не можна піддавати покаранню того, хто в іншому суді оголошений перебуваючим під підозрою. Хто оголошений перебуваючим під підозрою вищим судом, той вважається оголошений перебуваючим під підозрою у всіх тих судах, які відносяться до цього суду. Той, однак, котрий оголошений перебуваючим під підозрою в нижчому суді, той не вважається підозрюваним у вищому суді, якщо справа про нього не буде туди правомірно перенесена.

§2. Нижчий суддя не повинен виконувати рішення про [особу], оголошену перебуваючою під підозрою, якщо таке оголошення проведено вищим суддею і якщо [цьому нижчому судді] невідомо про це настільки, щоб він сам міг би бути свідком замість вищого судді.

Стаття 26

§ 1. Король – загальний суддя повсюди.

§ 2. В іншому суді вільний, який може бути шефеном, не зобов'язаний ні з ким вступати в поєдинок. Але він повинен відповідати, перед тим судом, в окрузі якого він має родовий маєток. Якщо він там має шефенське крісло, то там же він зобов'язаний брати участь в суді. Хто, однак, шефенського крісла там не має, той повинен відвідувати вищий суд за місцем свого проживання.

§ 3. Це крісло передає у спадок батько старшому сину; якщо він не має сина, то він передає крісло у спадок найближчому і старшому, здатному носити меч родичу, рівного з ним за народження.

Стаття 27

Якщо хтось вступить у шлюб з жінкою, не знаючи, що він не має права вступати з нею в шлюб по праву, і буде мати від неї дітей, а потім вони будуть у належному порядку розлучені, то це не пошкодить правам дітей, які були народжені до розлучення, так само і тій дитині, яку мати носила [в череві].

§ 9. Якщо хтось відмовляється від свого господаря і віддає себе іншому і його вимагатимуть у суд, а його господар, якому він віддав себе, не з'явиться для того, щоб виступити за нього по праву, то той, який на нього претендує, відсудить його собі сам-третей зі своїми родичами, якщо він викриє його за допомогою двох своїх природжено належних йому людей. Якщо він його викрив, він може заволодіти ним по праву ударом по шиї, якщо він хоче.

§ 10. Від кого скаржник отримує вергельд чи відшкодування в суді, з того суддя має право отримати свій штраф, якщо він захоче його зажадати.

Стаття 33

§ 1. Кожен має право суду у короля.

§ 2. Кожен повинен також відповідати перед королем у всіх місцях за своїм правом, а не за правом скаржника.

§ 3. Він повинен також відповідати за кожну скаргу, за якою його звинувачують, хіба що тільки його викликають на поєдинок. Тоді він може відмовитися відповідати, якщо це не в тій місцевості, звідки він родом.

§ 4. Якщо претендують на його земельну власність, то він повинен відповідати тільки в тій місцевості, в межах якої вона знаходиться.

§ 5. Король повинен, далі, судити з приводу земельної власності не за правом особи, а за правом тієї країни, де вона знаходиться.

Золота булла (1356 р.)

(Витяги)

Кожна держава, яка не згуртована всередині себе і в якій панує незгода, безпорадна.

Винуватці такої незгоди — товариші лиходіїв. Отже, щоб встановити єднання між курфюрстами і запровадити одностайні вибори і уникнути згаданого вище ганебного розладу і всіляких хибних думок, які випливають звідси, — ми на загальному зібранні в Нюрнберзі в присутності всіх духовних і світських курфюрстів та інших князів, графів, баронів, дворян і депутатів від міст, на імператорському троні, в облаченні і короні, після попереднього зрілого обміркування, всесильною царською владою оголосили, наказали і звеліли, в 1356 р. 9 січня в царювання наше десяте, в імператорському сані — перше — виконати таке:

... Ми наказуємо і встановлюємо, щоб архієпископ Майнцький, коли в єпископстві стане відомо про смерть короля або імператора, протягом одного місяця з дня смерті повідомив про це у відкритих листах кожному курфюрстові. Коли ж архієпископ буде затримувати це повідомлення, хай

курфюрсти з власного почину, вірні своєму обов'язкові, дбаючи про святу імперію, зберуться протягом трьох місяців у Франкфурті і оберуть римського короля, як майбутнього імператора. Питання про обрання повинне вирішитись більшістю голосів. Новообраний повинен зараз же затвердити лени, привілеї, права і свободи курфюрств. Курфюрсти по рангу займають місця в такому порядку.

[Далі вказується, в якому порядку сидять курфюрсти в присутності імператора, а також черговість подачі голосів].

... Під час рейхстагу мирські князі повинні розподілитися по чинах так, що маркграф бранденбурзький подає імператорові і римському королю воду для рук, богемський король, коли він цього хоче, хай подає перший бокал, пфальцграф — страви, а герцог Саксонський хай виконує обов'язки маршала.

Коли трон лишається вакантним, регентство повинен взяти на себе — на півдні пфальцграф, на півночі — герцог Саксонський.

КАРОЛІНА

(прийнята у 1532 р. та опублікована у 1533 р.)

(Витяги)

За всіма особливостями Німецької землі, на основі старовинних предковічних звичаїв і порядків, кримінальні суди в деяких місцях не можуть бути забезпечені обізнаними з правом і досвідченими людьми.

Тому Ми разом з курфюрстами, князями і становими представниками милостиво і доброзичливо вирішили наказати деяким ученим і дуже досвідченим чоловікам скласти і зібрати воєдино настанови, яким чином належить здійснювати судочинство з кримінальних справ у найбільшій відповідності з правом і справедливістю. Ми наказуємо надрукувати таке, щоб всі і кожний із Наших та Імперії підданих могли діяти в кримінальних справах, беручи до уваги важливість і небезпечність таких, згідно з цією настановою, відповідно до загального права, справедливості і хвалебними предковічними звичаями, як, безсумнівно, схильний діяти кожний і сам по собі, сподіваючись отримати за те нагороду від Всемогутнього.

Ми не бажаємо, однак, цим милостивим нагадуванням позбавити курфюрстів, князів і стани їх предковичних, успадкованих, правомірних і справедливих звичаїв.

Про суддів, судових засідателів і судових чиновників

1. Отже, перш за все Ми ухвалюємо, наказуємо і бажаємо, щоб всі кримінальні суди були забезпечені і поповнені судьями, судовими засідателями і судовими писарями із людей набожних, гідних, розсудливих і досвідчених, найбільш добропорядних і кращих із тих, що є і можуть бути за можливостями кожного місця. Для цього потрібно також притягувати дворян і вчених.

У всякому разі всі влади повинні докласти можливі зусилля, щоб кримінальні суди були влаштовані найкращим чином і нікому не завдали неправди, тому що цим важливим справам, які стосуються честі, тіла, життя і майна людини, характерне ревниве і передбачливе зусилля.

Тому всі влади, які мають кримінальні суди, повинні бути суворо попереджені, що при порушенні цього ніхто не зможе вибачити свій недолік чи недбалість якими-небудь можливими, правомірними доказами, навпаки, він буде покараний за це справедливо на основі цього Нашого уложення.

До цього часу в інших місцях дехто із дворян та інших осіб, яким за їх посадою чи іншими причинами належить особисто вершити цей суд, ухилялись від участі в засіданнях таких судів і вважали це за безчестя для свого звання, а із-за цього злочини часто залишалися безкарними. Між іншим таке виконання правосуддя не повинне і не може завдати ніякої шкоди їх честі чи їх званню, але, навпаки, служить утвердженням правосуддя, покаранню злодіїв і виявляє честь таким дворянам і посадовим особам. Тому вони повинні особисто брати участь у цих кримінальних судах як судді і судові засідателі кожного разу, як це за станом речей буде за благо і необхідність, і повинні діяти і поступати при цьому як належить і відповідно до Нашого справжнього уложення.

Без достовірних доказів ніхто не повинен бути підданий допиту під тортурами

XX. Ніхто не повинен піддаватися допиту, доки не будуть отримані докази і не буде доведено той злочин, у зв'язку з яким хочуть провести допит. Якщо б навіть із-за мук злочин було визнано, цьому не повинні вірити чи осуджувати кого-небудь на цій основі. Якщо ж де-небудь інша влада чи суддя порушить це, то вони повинні і змушені будуть вчинити належне відшкодування за безчестя, страждання, судові витрати тому, хто всупереч праву, без пред'явлення доказів, був підданий катуванню.

У такому разі ніякий представник влади чи суддя, жодна клятва не повинні допомагати приховувати чи захищати від того, щоб підданий катуванню міг по праву отримати відшкодування за свої витрати, безчестя, страждання і шкоду. Не беруться до уваги, однак, всі насильницькі дії.

Про те, що на основі доказів злочину належить призначити тільки допит під тортурами, але не яке-небудь кримінальне покарання

XXII. Належить також зазначити, що ніхто не повинен бути засуджений до якого-небудь кримінального покарання на основі одних тільки доказів, ознак істини чи підозр. На цій основі може бути тільки застосований допит під тортурами при наявності достатніх доказів.

Остаточне засудження кого-небудь до кримінального покарання повинно проходити на основі його особистого визнання чи свідчення (як буде вказано в іншому місці цього статуту), але не на основі передбачувань і доказів.

Яким чином повинні бути доведені достатні докази злочину

XXIII. Для того, щоб докази були визнані достатніми для застосування допиту під тортурами, вони повинні бути доведеними двома хорошими свідками, як буде потім наказано в інших статтях про достатній доказ.

Але якщо головна подія злочину доведена одним хорошим свідком, то це як напівдоказ утворює достатній доказ відповідно до того, що передбачено далі в статті тридцятій.

Про загальні підозри і докази, які стосуються всіх злочинів

XXV. По-перше, повідомляємо про роз'яснення, які сюди відносяться, про те, коли і яким чином підозри можуть створити доброякісний доказ.

Якщо не мають у своєму розпорядженні згаданих у багатьох нижчезазначених статтях доказів, які є достатньою основою для допиту під тортурами, то на основі нижчезазначеного та інших, їм подібним, викриваючих обставин, які неможливо описати повністю, належить розслідувати:

§. По-перше, чи є підозрюваний, за плітками, такою відчайдушною і легковажною людиною з дурною славою, що можна вважати його здатним вчинити злочин, а також чи не вчинила ця людина такий злочин раніше, чи не зазіхала на це і чи не була за це засуджена. Але така дурна слава повинна йти не від ворогів (звинувачуваного) чи легковажних людей, а від людей неупереджених і добросовісних.

§. По-друге, чи не був підозрюваний знайдений чи захоплений разом, небезпечним і підозрюваним щодо злочину.

§. По-третє, в разі, коли винного бачили на місці злочину чи по дорозі туди чи звідти, але його не впізнали, то потрібно розслідувати, чи не має підозрюваний таке ж обличчя, одяг, зброю, коня чи що-небудь інше, що було вищевказаним способом помітне за винним.

§. По-четверте, чи проживає і чи спілкується винний з людьми, які чинили схожі діяння.

§. По-п'яте, щодо заподіяної шкоди чи поранення необхідно дізнатися, чи не міг підозрюваний мати привід для згаданого злочину із-за заздрощів, ворожнечі, попередніх погроз чи очікування якої-небудь вигоди.

§. По-шосте, якщо поранений чи потерпілий з інших причин сам звинувачує кого-небудь у злочині, знаходячись на смертном одрі чи підтверджуючи звинувачення своєю клятвою.

§. По-сьоме, якщо хто-небудь із-за злочина стає втікачем.

Про достатні докази вбивства, яке сталося таємно

XXXIII. Якщо підозрюваний та обвинувачений у вбивстві в той час, коли відбулося вбивство, був помічений із закривавленими одягом чи зброєю чи ж він захопив, продавав, віддавав чи мав при собі майно вбитого, то потрібно прийняти це за доброякісний доказ і застосувати допит під тортурами. Але якщо він буде спростовувати такі підозри шляхом доводів і доказів, які заслуговують довіри, це повинно бути заслухане до застосування допиту під тортурами.

Про достатність доказу відкритого вбивства, яке сталося в бійці або чварах багатьох людей, в якому ніхто не бажає зізнатися

XXXIV. Якщо вбивство відбулося у відкритій бійці або чварах і ніхто не хоче визнати себе винним, а підозрюваний брав участь у бійці проти вбитого, вихопив свого ножа і колов, рубав і завдавав іншого небезпечного удару вбитому, то це дає достатній доказ для застосування допиту під тортурами. Така підозра ще посилиться, якщо бачили його зброю закровавлену. Якщо ж такі та схожі до них докази відсутні, то він не може бути підданий допиту під тортурами, хоч би він і був присутнім при бійці, не здійснюючи небезпечних дій.

Про докази, достатні проти матері, яка таємно народила і вбила свою дитину

XXXV. Якщо гуляючу дівку, яка видає себе за дівчину, запідозрять у тому, що вона таємно родила й убила дитину, то необхідно довідатися, чи не бачили її з незвичайно великим животом, чи не зменшився у неї потім живіт і чи не

стала вона після того блідою і слабкою. Якщо виявиться що-небудь схоже і якщо крім всього така дівчина може вважатися здатною на підозрювану дію, то потрібно секретно розпорядитися про огляд її знаючими жінками, як це потрібно для подальшого розслідування. Якщо при цьому виявляться також підозрілі обставини, а вона не захоче зізнатися, її можуть піддати допиту під тортурами.

XXXVI. Якщо ж дитина була вбита не так давно, що мати не втратила ще молоко в грудях, то можна взяти її грудне молоко, і якщо виявиться, що молоко в її грудях доброякісне, то проти неї буде найбільша підозра, достатня для застосування допиту під тортурами. Деякі лікарі, однак, стверджують, що іноді жінки, які не виношували дитину, через деякі природні причини, можуть мати молоко в грудях, тому, якщо яка-небудь дівчина стане таким чином виправдовуватися, то потрібно провести з цього приводу подальше розслідування за допомогою повивальних бабок або іншим чином.

Про достатній доказ підозр проти розбійників

XXXVIII. Якщо знайдеться, що хто-небудь має при собі награване майно або продає, або передає це майно, тому що розпоряджається ним якимось іншим підозрілим способом і не хоче повідомити, у кого він придбав або купив його, то проти такої особи будуть доброякісні докази в такому розбої, поки він не зможе виправдатися тим, що він придбав його абсолютно добросовісно і не знав, що це майно було награване.

XXXIX. Роз'їжджаючи або піші кнехти, що звичайно валяються і проїдаються у кабаках і не зможуть довести, що чесна служба, ремесло або оброк, які вони мають, дозволяють їм робити такі витрати, повинні вважатися підозрілими щодо всіляких поганих справ, особливо розбою. Належить мати на увазі, як навмисно встановлено Нашим і Священної імперії законом про загальний земський мир, що таких шахраїв потрібно, не жаліючи, схоплювати, допитувати з упередженням і суворо наказувати за їх злочини. Таким же чином всі влади повинні здійснювати

ретельний нагляд за всіма підозрілими жебраками і бродягами.

Про достатні докази зради

XLII. Якщо помітять, що підозрюваний держиться потаємно, незвичним і небезпечним чином біля тих осіб, у зраді яким він підозрюється, і якщо він поводить себе так, ніби їм не вірний, і є при цьому людиною, від якої можна очікувати таких вчинків, то це є доказом, достатнім для застосування допиту під тортурами.

Про достатні підозри в крадіжці

XLIII. Якщо віднайдеться або буде виявлено у підозрюваного крадене майно і якщо він володів ним повністю або частково, продавав, міняв або дарував його, то це служить проти нього достатнім доказом злочину, якщо він не захоче вказати, у кого він купив або придбав це майно, і якщо він не доведе, що він придбав його не злочинним і не караним чином, а абсолютно добросовісно.

Належить також застосувати допит під тортурами, якщо крадіжка була здійснена за допомогою особливих знарядь злому або відмичок, і підозрюваний заходився на місці вчинення крадіжки, маючи такі небезпечні знаряддя злому або відмички, і до того ж є особою, від якої можна очікувати подібного злочину.

Про допит під тортурами

XLV. Якщо, як було вказано вище, віднайдуться і будуть прийняті як доказ і визнані доведеними підозри і докази злочину, в якому звинувачують, але яке звинувачуваний заперечує, то згідно з проханням позивача необхідно назначити день для проведення допиту під тортурами.

XLVI. Якщо за обов'язком служби або за вимогою позивача бажають провести арештованому допит під тортурами, то необхідно перш за все в присутності судді, двох судових засідателів і судового писаря звернутися до нього з вимогливою промовою і з питаннями, які відповідно

до становища особи й обставин справи можуть найкращим способом служити подальшому розслідуванню злочину або підозрілих обставин. Хай також його допитають, погрожуючи тортурами, чи визнає він той злочин, в якому його звинувачують, або ні, і що йому відомо щодо цього злочину. Все, що він визнає або стане заперечувати, повинно бути записано.

Про неправдивих свідків

LXVIII. Свідки, яких викриють у тому, що вони шляхом неправдивих і злісних показань свідків підвели або пробували підвести невинного під кримінальне покарання, повинні бути піддані тому покаранню, яке вони хотіли викликати своїми показаннями на невинного.

Про те, коли звинувачуваний не бажає зізнаватися у злочині, після того як він доведений

LXIX. Якщо звинувачуваний після того, як злочин достатньо доведено, не бажає в ньому зізнатися, то йому необхідно вказати, що він викритий у злочині. Якщо ж і таким шляхом не вдасться добитися його зізнання і він все-таки знову не захоче зізнатися, незважаючи на те, що він, як зазначено вище, повністю викритий, то його повинні засудити за доведений злочин без подальшого допиту під тортурами.

Про тих, хто вислуховує показання свідків у суді

LXXI. Якщо даний кримінальний суд має умілих і знаючих осіб, щоб належним чином заслухати такі показання свідків, то суддя з двома із цих достойних осіб і судовим писарем повинен старанно вислухати згадані показання свідків, як то необхідно, відповідно до права. При цьому належить особливо зазначити, чи не виявить свідок коливання і нестійкості у своїх показаннях. Подібні обставини, а також все те, що буде зазначено щодо зовнішньої поведінки свідка під час виробництва, повинно бути записано.

Про швидке виконання правосуддя

LXXVII. Ми схвалюємо і наказуємо, щоб у всіх кримінальних справах сприяли швидкому виконанню правосуддя і не допускали шкідливих затягувань справ.

Оголошення про суд

LXXX. Про суд повинно бути оголошено відповідно до хороших звичаїв, прийнятим у кожній країні.

Коли звинувачувальний повинен бути публічно виставлений у колодках, залізному ошийнику або біля ганебного стовпа

LXXXV. Якщо проти звинувачувального буде остаточно винесений вирок до кримінального покарання і якщо зазвичай злочинець повинен бути до того або після того публічно виставлений на деякий час у колодках, залізному ошийнику або біля ганебного стовпа на ринку або площі, то такий звичай повинен бути дотриманий.

Яким чином суддя повинен оголошувати вирок

XCIV. На основі вищезгаданого висновку шефенів і судових засідателів суддя повинен наказати в присутності обидвох сторін присяжному судовому писареві публічно зачитати записаний вирок. Якщо в ньому буде назначено кримінальне покарання, то повинно бути належним чином указано, чи буде то смертна кара або тілесне покарання і яким чином воно повинно бути проведено, як це передбачено щодо кримінальних покарань у статті сто четвертій і деяких статтях, які за нею слідуєть.

Запитання і відповідь після виконання вироку

Повідомлення про те, як необхідно карати за кримінальні злочини

CIV. Якщо хтось, відповідно до нашого загального писаного права, заслуговує смертної кари, то потрібно визначити спосіб і форми смертної кари, які відповідають

обставинам і злісності злочину, відповідно до хороших звичаїв або вказівок доброго і тямущого в праві судді.

У тих випадках, коли наше імператорське право не передбачає і не допускає карати кого-небудь смертю (або в подібних до них), ми також і в справжньому Нашому імперському статуті не встановлюємо смертну кару, але надаємо право за деякі злочини піддавати тілесним або калічушим покаранням з тим, щоб покараному було збережено життя.

Як повинні каратися богохульство або блюзнірство

CVI. Якщо хтось приписує Богу те, що йому не належить, або у своїх промовах заперечує те, що йому присуще, або ображає всемогутність Божу або Святої його матері Діви Марії, то він повинен бути взятий владою або суддею за обов'язком служби і посаджений у тюрму і підданий потім смертній карі, тілесним або калічущим покаранням відповідно до обставин і характеру богохульства і становища особи, яка здійснила його.

Якщо такий богохульник схоплений і посаджений у тюрму, то суддя і судові засідателі повинні звернутися до влади, повідомляючи їй всі обставини справи, за належними вказівками про те, як повинна бути покарана така хула згідно з Нашим спільним імператорським правом і особливо відповідно до змісту особливих статей Нашого імперського статуту.

Покарання тих, хто виготовляє фальшиві печатки, документи, кріпосні книги, прибуткові й окладні книги або реєстри

CXII. Ті, що виготовляють фальшиві печатки, листи, документи, акти, кріпосні книги, прибуткові й окладні книги або реєстри, повинні бути залежно від більшої або меншої злісності злочину і розміру завданої шкоди піддані тілесним покаранням або смертній карі відповідно до вказівок, отриманих від законознавців або іншим способом, як то буде вказано в кінці даного статуту.

Покарання неприродної розпусти

СХVІ. Якщо людина віддається розпусті з твариною, або чоловік – з чоловіком, або жінка – з жінкою, то вони підлягають позбавленню життя; дотримуючись загальноприйнятого звичаю, їх повинні піддати смертній карі шляхом спалювання.

Покарання розпусти між близькими родичами і свояками

СХVІІ. Якщо хтось віддається розпусті зі своєю падчіркою або з дружиною свого сина (снохою), або з мачухою, то за таких або більш близьких ступенів спорідненості повинні бути застосовані покарання, встановлені Нашими попередниками і Нашим імператорським писаним правом, про що належить запитати вказівки законознавців.

Покарання тих, хто викрадає заміжніх жінок або дівчат

СХVІІІ. Якщо хтось нечесним способом викраде заміжню жінку або непорочну дівчину проти волі її чоловіка або законного батька, то, хоч би така дівчина або заміжня жінка і дала на те свою згоду, чоловік або батько може пред'явити кримінальний позов, а винний повинен бути покараний згідно з постановами Наших попередників і Нашого імператорського права, про що необхідно запросити вказівок у законознавців.

Покарання зґвалтування

СХІХ. Якщо хтось шляхом насилля і всупереч її волі зґвалтує непорочну заміжню жінку, вдову або позбавить невинності дівчину, то такий злодій підлягає позбавленню життя. За скаргою потерпілої і доказами злочину він повинен бути, подібно розбійнику, підданий смертній карі мечем. Якщо ж хтось по-зłodійськи і насильно буде намагатися вчинити вищезгаданий злочин проти непорочної жінки або дівчини, але вона внаслідок свого опору або іншим способом буде врятована від такого посягання, то за скаргою потерпілої і доказів злочину такий злочинець повинен бути підданий покаранню відповідно до обставин скоєного

злочину і становищу осіб. Суддя і судові засідателі повинні при цьому використати поради законознавців, як було вказано раніше з приводу інших випадків.

Покарання прелюбодійства

СХХ. Якщо чоловік порушить кримінальне звинувачення і викриє кого-небудь у тому, що він вчинив прелюбодійства з його дружиною, то такий прелюбодій разом з прелюбодійкою повинні бути піддані покаранню за постановами Наших попередників і Нашого імператорського права.

Таким же чином необхідно вчинити, якщо дружина бажає порушити кримінальне звинувачення проти свого чоловіка або тієї особи, з якою він вчинив прелюбодіяння.

Покарання злочинного взяття подвійного шлюбу

СХХІ. Якщо жонатий чоловік або заміжня жінка вступає до шлюбу з іншою особою за життя першого чоловіка, то цей злочин представляє таку ж і навіть більшу розпусту, ніж прелюбодіяння. Хоч імператорське право і не встановлює за цей злочин смертну кару. Ми бажаємо, щоб ті, хто шляхом обману, свідомо і за своїм бажанням спокушають до цього і здійснюють таку розпусту, були піддані не меншому кримінальному покаранню, ніж прелюбодії.

Покарання тих, хто за своїм бажанням з метою наживи продає своїх дружин і дітей для розпусти

СХХІІ. Якщо хтось з метою якоїсь наживи свідомо дозволяє втягнути свою дружину або дитину в нечесні розпусні і безсоромні діяння, то він позбавляється честі і повинен бути підданий покаранню на основі загального права.

Покарання звідництва і підсобництва в прелюбодіянні

СХХІІІ. Нерідкі такі випадки, що нерозумні жінки і особливо невинні дівчата, які інакше були б непорочними чесними особами, бувають втягнуті деякими злими людьми (чоловіками і жінками) в гріховне і плотське діяння з метою

позбавити їх невинності шляхом злісного обману або злочинно їх збездістити. Таких злісних звідників і звідниць, а також тих, що свідомо злочинним і зловмисним способом надають для цього свої будинки або допускають, щоб подібні дії відбувалися у їх помешканнях, належить відповідно до обставин справи і згідно з порадами законознавців піддати вигнанню із країни, виставленню біля ганебного стовпа, відрізання вух, побиттю різками або іншому покаранню.

Покарання зради

СХХІV. Той, хто зловмисно вчинить зраду, повинен бути, згідно із звичаєм, підданий смертній карі способом четвертування. Якщо це буде жінка, то її необхідно втопити.

У тому випадку, коли зрада могла завдати великої шкоди і спокусу, наприклад, якщо зрада стосується країни, міста, власного господаря, одного когось із подружжя або близьких родичів, то можливо усугубити шляхом волочіння (до місця карі) або терзання кліщами перед смертною карою. В деяких випадках зради можна спочатку обезглавити, а потім четвертувати злочинця.

Суддя і судові засідателі повинні співставляти назначене покарання з обставинами справи, а в разі сумнівів звертаються за порадою, однак ті особи, завдяки свідченням яких суддя або влада можуть піддати злочинця належному покаранню, можуть бути звільнені від будь-якого покарання.

Покарання підпалювачів

СХХV. Викриті у зловмисному підпалі повинні бути піддані смертній карі шляхом спалювання.

Покарання розбійників

СХХVI. На основі постанов Наших попередників і Нашого спільного імператорського права будь-хто, викритий у злісному розбої, повинен бути підданий карі мечем або ж іншій смертній карі, прийнятій у тих випадках за хорошими звичаями кожної країни.

Покарання тих, хто вчинить народний бунт

СХХVII. Якщо хтось у країні, місті, володінні або області навмисно вчинить небезпечний бунт простого народу проти влади і це буде виявлено, то відповідно до важкості й обставин його злочину він підлягає карі шляхом відрубання голови або покаранню різками і вигнанню із країни, краю, судової області, міста або місця, де він підняв бунт. При цьому суддя і судові засідателі повинні звернутися за належними вказівками, щоб не заподіяти нікому несправедливості і запобігти подібних зловмисних бунтів.

Покарання жінок, які убили своїх дітей

СХХXI. Жінка, яка зловмисно, таємно і за власним бажанням уб'є свою дитину, яка уже отримала життя і сформовані члени, хай буде, згідно зі звичаєм, живою похована і пробита колом. Але, щоб запобігти збентеження від цього, Ми дозволяємо топити таких лиходійок тим судам, які мають у своєму розпорядженні водойми, які для цього підходять. Однак там, де таке зло трапляється часто, Ми бажаємо застосування згаданого звичаю поховання і пробивання колом заради залякування таких жорстоких жінок, або ж нехай перед потопленням лиходійок рвуть розпеченими щипцями, відповідно до вказівок, отриманих від законознавців.

По-перше, про правомірну необхідну оборону як вибачаючу обставину

СХХХIX. Якщо хтось, здійснюючи правомірну необхідну оборону для врятування свого тіла і життя, позбавить життя того, хто примусив його до цієї необхідної оборони, то він не буде в цьому ні перед ким винним.

Що таке правомірна необхідна оборона?

СXL. Якщо на кого-небудь нападуть або накинуться зі смертельною зброєю або знаряддям, або завдадуть йому удар і підданий насиллю не може шляхом втечі ухилитися від пошкодження або небезпеки для свого життя, тіла, честі і доброї слави, то він може безкарно захищати своє тіло і

життя шляхом правомірної оборони. І якщо він при цьому позбавить життя того, хто напав, він в цьому невинний і не зобов'язаний також очікувати зі своєю обороною, доки йому не буде завданий удар, незважаючи на писане право і звичаї, які цьому суперечать.

Про те, що необхідна оборона повинна бути доведена

CXLI. Якщо хтось після виявлення його діяння побажає скористатися посиленням на стан необхідної оборони, а звинувач не визнає цього, то на винуватця лягає обов'язок вищевказаним способом достатньо довести перед судом необхідну оборону, на яку він посилається. Якщо він не доведе цього, то він буде визнаний винним.

Про ненавмисне позбавлення життя, яке сталося проти волі винного, поза необхідною обороною

CXLVI. Якщо хтось, займаючись дозволеною роботою в призначеному для цього місці або приміщенні, при цьому через незручність, понад будь-яке сподівання і проти своєї волі позбавить життя кого-небудь, то він може бути виправданий у багатьох випадках, які, однак, неможливо повністю перерахувати. Щоб зробити ці випадки більш зрозумілими, Ми наводимо наступні приклади.

Деякий цирульник бриє комусь бороду у своїй світлиці, як і належить брити звичайно, і його хтось ударив або штовхнув таким чином, що він проти своєї волі перерізав горло тому, кого він брив.

Другий приклад: стрілець стоїть або сидить у приміщенні, призначеному для стрільби, і стріляє в звичайну ціль, а хтось вибігає під його постріл, або ж його арбалет або самостріл ненавмисно і проти його волі вистрілив раніше, і таким чином він застрілив кого-небудь насмерть. Обидва повинні бути визнаними невинними.

Якщо ж, навпаки, цирульник брив кого-небудь на вулиці або в іншому місці, яке не підходить, або ж стрілок стріляв у такому незвичному місці, де проходять люди, що можна було передбачити, або ж якщо стрілок непередбачувано поведив себе в призначеному для стрільби

місці і внаслідок цього хтось був позбавлений життя, то в таких випадках винні цирульник або стрілок не будуть мати достатнього виправдання. При всьому тому в таких випадках позбавлення життя, які відбуваються ненавмисно, через легковажність або непередбачливість і проти волі винного, належить виявити велику поблажливість, ніж у випадках позбавлення життя, здійснених з наміром і підступністю. Якщо станеться таке позбавлення життя, то судді повинні запросити у законознавців указівок про визначення вини і призначення покарання.

Із наведених вище прикладів розумна людина зможе зрозуміти і встановити і в інших незгаданих випадках, що таке ненавмисне позбавлення життя і яким чином щодо нього може бути застосоване виправдання. І такі випадки часто ваблять звинувачення і нетямущими людьми вирішуються абсолютно по-різному, наведене коротке пояснення і попередження зроблено з тим хорошим наміром, щоб проста людина здобула із нього деяке розуміння права. Однак такі випадки мають подеколи настільки тонкі відмінності, що їх неможливо пояснити і розтлумачити кожній звичайній людині, яка засідає в кримінальному суді; тому в згаданих вище судах судді повинні не нехтувати порадами вищезгаданих знаючих людей для отримання всіх пояснень щодо всього, що стосується вини, а користуватися ними.

Про найбільш незначну (дрібну) крадіжку, вчинену таємно

CLVII. Якщо хто-небудь вперше вчинив крадіжку, вартість якої менше п'яти гульденів, і при тому злодія не покликали і він не був помічений або захоплений до того, як він дістався до свого притулку, а також якщо він не здійснив злому і не залазив (у приміщення) і вкрадене коштує менше п'яти гульденів, то це крадіжка таємна і найнезначніша (найдрібніша).

Якщо така крадіжка буде потім розкрита і злодій буде схоплений з украденим або без такого, то суддя повинен засудити його, якщо злодій має засоби сплатити потерпілому подвійну вартість украденого. Якщо ж злодій не спроможний

сплатити такий грошовий штраф, він повинен бути покараний ув'язненням у тюрму на деякий термін. І якщо злодій не має або не може дістати нічого більшого, то він повинен, в крайньому разі, повернути вкрадене потерпілому, або ж сплатити, або відшкодувати його варість, а потерпілий повинен надати владі грошову буссу (сплатити судові витрати) із цього простого відшкодування вкраденого, але не більше його вартості.

При звільненні (із тюрми) злодій повинен сплатити вартість свого харчування в тюрмі і заплатити тюремникам за їх працю і ретельність (якщо йому є із чого) або дати про те звичайне поручительство; крім того, він повинен дати найкращим чином вічну клятву в тому, що він буде дотримуватися загального миру.

Про ще більш важку небезпечну крадіжку, вчинену вперше шляхом вторгнення або злому

CLIX. Якщо злодій для вищезгаданої крадіжки вдень або вночі влізе або шляхом злому проникне в чие-небудь помешкання або сховище або піде на крадіжку зі зброєю, маючи намір поранити того, хто виявить йому опір, то така крадіжка визнається, як указано вище, особливо небезпечною, передбачливою крадіжкою зі зломом або вторгненням незалежно від того, чи буде ця крадіжка першою або повторною, більша або менша, і чи буде (злодій) зустрінутий або помічений до або після того. Також при крадіжці, вчиненій зі зброєю, необхідно остерігатися насилля або завдання ран. Тому в таких випадках чоловіка потрібно карати повішанням, а жінку – утопленням або іншим способом (відповідно до становища осіб і розсуду судді), виколуванням очей або відрубанням одної руки, або іншим важким тілесним покаранням.

Про повторну крадіжку

CLXI. Якщо хто-небудь вчинив крадіжку вдруге, але без вторгнення або злому, і обидві ці крадіжки виявлені шляхом ґрунтовного розслідування істини відповідно до того, що було раніше зрозуміло встановлено про таке

розслідування, якщо також дві такі крадіжки будуть за вартістю не більше п'яти гульденів, то оскільки одна із крадіжок обтяжує другу, такий злодій може бути поставлений до ганебного стовпа і вигнаний із країни або ж, на розсуд судді, зобов'язаний назавжди залишитися в тому окрузі або місці, де він вчинив злочин, а також дати за всією формою вічну клятву (не порушувати загального миру). Для злодія при цьому не може бути пом'якшуючою обставиною те, що він не був схоплений або окликнутий, як це було вказано раніше з приводу першої крадіжки.

Якщо ж схожа друга крадіжка досягає п'яти гульденів або більше того, то, розслідувавши всі обставини і скориставшись, як вказано нижче цього, порадою законознавців, належить поступити так, як встановлено вище в попередній статті.

Про крадіжку втретє

CLXII. Якщо буде затриманий хто-небудь, хто вчинив крадіжку втретє, і ця крадіжка буде повністю встановлена, як пояснено раніше про розкриття істини, то він буде визнаний багаторазово зганьбленим (викритим) злодієм і буде розглядатися нарівні з тим, хто діяв насильно, і повинен бути підданий смертній карі: чоловік – через повішання, жінка – через утоплення або іншим чином за звичаєм кожної землі.

Про малолітніх злодіїв

CLXIV. Якщо злодій або злодійка будуть у віці менше чотирнадцяти років, то вони, незалежно від яких-небудь інших підстав, не можуть бути засуджені на смертну кару, а повинні бути піддані вищезгаданим тілесним покаранням на розсуд (суду) і повинні дати вічну клятву. Але якщо злодій за своїм віком наближається до чотирнадцяти років і крадіжка вагома або ж виявлені при тому вищевказані обтяжуючі обставини настільки небезпечні, що злісність може забезпечити нестачу віку, то суддя і шефени повинні запросити, як вказано нижче, поради, чи потрібно піддавати такого малолітнього злодія майновим або тілесним покаранням або смертній карі.

Крадіжка священних і освячених предметів в освячених або в неосвячених місцях

CLXXI. Така крадіжка освячених предметів в освячених місцях є більш важкою, ніж інша крадіжка, і може здійснитися трійним способом: по-перше, якщо хто краде що-небудь священне або освячене в освяченому місці, по-друге, якщо хто краде що-небудь священне в неосвяченому місці, по-третє, якщо хто краде неосвячений предмет в освяченому місці.

Про покарання співучасті, пособництва і сприяння злочинцям

CLXXVII. Той, хто навмисно і небезпечним чином надає злочинцю під час вчинення якого-небудь злочину яку-небудь допомогу, пособництво або сприяння, як би воно не називалося, повинен бути підданий, як указано вище, кримінальному покаранню, різному в різних випадках; тому судді в таких випадках повинні, як встановлено вище, звертатися за порадою до законознавців, чи потрібно, беручи до уваги дані судочинства, призначити тілесні покарання або смертну кару.

Покарання за спробу злочину

CLXXVIII. Якщо хтось спробував вчинити злочин за допомогою таких дій, які, очевидно, були придатні для виконання злочину, але йому, всупереч його бажанню, завадили вчинити цей злочин за допомогою інших дій, то за свою злу волю, яка проявилася, як указано вище, в таких діях, він повинен бути покараний, зважаючи на обставини і характер справи, в одних випадках більш строго, ніж в інших. Тому, як встановлено нижче цього, судді повинні запросити вказівки, чи підлягає він тілесним покаранням або смертній карі.

Про злочинців, які не мають розуму через малолітство або інші причини

CLXXIX. Якщо злочин буде вчинений тим, хто через малолітство або іншої немічності свідомо позбавлений

розуму, то належить, як указано в кінці цього Нашого уложення, запросити поради у тямущих людей про те, як вчинити відповідно до всіх обставин справи і чи потрібно застосовувати покарання.

Про покарання сторожа, який звільнив із кримінальної тюрми ув'язненого

CLXXX. Якщо сторож кримінальної тюрми звільнить підданого кримінальному покаранню, то він підлягає тому ж кримінальному покаранню замість злочинця, якого він звільнив. Якщо ж в'язень втік із тюрми через недбалість згаданого сторожа, то за таку недбалість належить покарати, зважаючи на обставини справи і запросивши поради, як буде нижче цього вказано.

Заклучні частини будь-якого вироку

До спалювання

§. Повинен бути підданий смертній карі шляхом позбавлення життя вогнем.

До відсічення голови мечем

§. Повинен бути підданий смертній карі шляхом позбавлення життя мечем.

До четвертування

§. Повинен бути підданий смертній карі шляхом розрізання і розтину всього його тіла на чотири частини, і ці частини повинні бути повішані і надіті на коли на чотирьох проїзних дорогах.

До колесування

§. Повинен бути позбавлений життя і підданий смертній карі шляхом подрібнення членів тіла колесом, а після цього повинен бути публічно покладений на колесо.

До повішання

§. Повинен бути підданий смертній карі шляхом позбавлення життя мотузкою або ланцюгом на шибениці.

До утоплення

§. Повинен бути підданий смертній карі шляхом позбавлення життя водою.

До поховання живцем

§. Повинен бути похований живцем і пробитий кілком. Про волочіння по землі (до місця кари).

СХСШ. Якщо на вищезгаданому остаточному вироді до смертної кари буде вказано, що злочинця повинні тягнути до місця кари, то до інших частин вироку, вказаних вище, повинні бути додані нижчезазначені слова, повідомляючі: „Повинен бути притянутий до місця кари нерозумними тваринами”.

Про катування розпеченими кліщами

СХСІV. Якщо ж буде вирішено, що засуджений перед смертною карою повинен бути підданий мукам розпеченими кліщами, то у вироді повинні стояти нижчезазначені слова: „І повинен бути публічно привезений на підводі до місця покарання, і перед остаточною смертною карою N. повинен мучити його тіло розпеченими кліщами і саме таким чином”.

Оформлення вироку про ув'язнення в тюрмі небезпечної людини

СХСV. На основі розслідування істини і наявності достатніх доказів зловмисності і рішимості на подальшу злочину діяльність присуджено, що В., який у даний час стоїть перед судом, повинен утримуватися в тюрмі, доки він не надасть достатнє належне поручительство і заставу, якими земля і люди будуть (щодо нього) забезпечені.

Про судові витрати в кримінальних судах

ССІV. Будь-який володар судово-кримінальної влади повинен встановити значний і співмірний порядок щодо витрат і годування такого суду, щоб ніхто не був цим надзвичайно переобтяжений, і щоб злочинець легше вносив належний штраф, і побоювання непомірних витрат не перешкоджало здійсненню права і справедливості.

Позивач, зокрема, не повинен бути зобов'язаний видавати більше семи крейцерів на годування звинувачуваного і караульні гроші варті за день і за ніч. Де ж було зазвичай брати в таких випадках менше, там так і повинно залишитися. Інші судові та інші витрати, витрачені на судові засідання, на утримання шєфєнів або судових засідателів, судового писаря, варту, тюремників, ката і його підручного, повинні бути оплачені судом або владою того суду, а не за рахунок позивача.

Про те, що судді не повинні брати ніякої особливої винагороди за покарання злочинця

CCV. До нашої уваги дійшло, що в інших місцях судді чинять зловживання, вимагаючи і стягуючи з позивача особливу плату за кожного злочинця, підданого кримінальному покаранню. Це повністю суперечить службі і гідності судді. Такий суддя, який отримує свою плату за кожную голову, може бути за це прирівняний до ката. Тому Ми наказуємо, щоб всі такі судді не вимагали і не брали надалі від позивачів ніякої винагороди.

Див.: Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія: навч. посібник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. В. Д. Гончаренка. [кол. упорядників: В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький, М. М. Страхов, С. І. Пирогова]. К.: Видавничий дім Ін Юре, 2002. С. 150-220.

6.9. Опорний конспект

1. Державний лад Німеччини в X – XIII ст.

Німеччина як самостійна держава утворилася після розпаду Франкської імперії (843р.) на землях східніше Рейну. Її територія первісно включала Саксонію, Франконію, Швабію (Алеманію), Баварію і Лотарингію. Завершення формування самостійної німецької держави пов'язують з першими королями Саксонської династії – Генріхом I і Оттоном I. Становлення державності опиралося на церкву як єдиного носія державного начала. Єдиними органами

державного управління були церковні інститути: монастирі, абатства, єпископства. Тільки вони були реально зацікавлені у створенні більш централізованої держави. Церковна адміністрація, по суті, перетворювалась у державну.

В 962р. Оттон I був коронований в Римі імператором. Утворилася Священна римська імперія, куди крім Німеччини, були включені Італія, частина південної Франції, території центральної і східної Європи. Пізніше до цієї назви добавили ще слова "... німецької нації". "Священною" ця імперія називалася тому, що її повинні були спільно очолювати папа і імператор; "римською" тому, що її розглядали як спадкоємицю Західної Римської імперії; "німецькою" тому, що ставилась мета об'єднання Німеччини й Італії при гегемонії Німеччини.

Після короткого періоду відносної єдності в X – XII ст. у Німеччині розпочався процес політичної роздробленості. Колишні лени (області) перетворилися у самостійні держави. До XIII ст. територія Німеччини значно збільшилася. Важливе значення отримали новостворені герцогства. У 1356р. із Баварії виділилась Австрія. На початку XII ст. почалось формування Пруссії. Після утворення самостійних князівств і юридичного оформлення олігархії найбільших князів-курфюрстів (XIII – XIVст.) Німеччина аж до XIX ст. не була єдиною державою і зберігала форму сеньйоральної монархії з окремими елементами станового представництва. Різні стадії розвитку середньовічної держави тут можуть бути виявлені лише в межах локальних територій, держав-князівств.

2. Станово-представницька монархія в Німеччині (XIV – XVI ст.)

Роздробленість Німеччини, падіння влади імператора і широкі права князів законодавчо закріпила "Золота булла" 1356р.

По-перше, вона встановила порядок виборів імператора колегією курфюрстів (князів-виборців), до якої входили архієпископи Кельна, Майнца і Тріра, а також король чеський, пфальцграф Рейнський, герцог Саксонський і маркграф Бранденбургський. Активну участь як в обранні,

так і зміщенні німецьких імператорів брав Папа Римський. По-друге, “Золота булла” встановила, що колегія курфюрств разом з імператором буде вирішувати найважливіші справи імперії, для чого щорічно буде скликатися з’їзд курфюрств.

Вони визнавались рівними імператору і користувались однаковою з ним “священністю і недоторканістю”, мали право суду над імператором. По-третє, курфюрсти отримали майже повний суверенітет у своїх володіннях. Імператор визнавав політичну самостійність курфюрств і зобов’язувався не втручатися в їх справи. Було узаконене право князів вести війни між собою, право добування дорогоцінних металів, право чеканки монети, право стягування мита, право вищої юрисдикції.

Таким чином, в Німеччині імперія зберігалась як символ, як назва, але не як реальна політична єдність. “Золота булла” вважалася діючим правом до кінця існування Священної Римської імперії німецької нації (1806р.), ставши “основним законом німецького багатовладдя”.

В середині XIV ст. в Німеччині завершився процес формування станів, що створило умови для переходу до станово-представницької монархії. На з’їзд безпосередніх васалів імператора – рейхстаг почали запрошувати представників імперських міст. В ньому утворилися три колегії: колегія курфюрств, колегія графів, князів, вільних панів і колегія міщан. Селянство не мало представництва у рейхстазі.

Рейхстаг затверджував укази імператора, введення податків було можливе тільки зі згоди рейхстагу. Однак виконання рішень рейхстагу здійснювалось засобами князівств, що входили до імперії. До того ж вирішальна роль в роботі рейхстагу належала курфюрстам, а роль інших колегій була незначною. В більшій мірі станово-представницька монархія в Німеччині була представлена земельними органами станового представництва – ландтагами. Вони брали участь у визначенні податків з населення, хоча в цілому їх роль в управлінні була дорадчою.

В цілому перехід до станово-представницької монархії не зупинив, а посилив роздробленість Німеччини

Ні рейхстаг, ні імператор, ні імперський суд, створений у 1495р., не забезпечували єдності імперії.

3. Князівський абсолютизм в Німеччині (XVII – XVIIIст.)

В XVII ст. у німецьких князівствах встановився абсолютизм. Від централізованих монархій Заходу він відрізнявся наступними особливостями. По-перше, як і станово-представницька монархія, абсолютизм склався не в рамках всієї імперії, яка залишалася децентралізованою, а в межах окремих княжих володінь. По-друге, князівський абсолютизм став виразом повного торжества феодальної реакції. Якщо в інших країнах Західної Європи абсолютизм завершив централізацію країни, то князівський абсолютизм в Німеччині привів не до об'єднання країни, а до посилення її роздробленості.

Князівський абсолютизм проявлявся в тому, що влада імператора над країною багато в чому була фіктивною. Імператор був зобов'язаний дотримуватися “Золотої булли”, не встановлювати спадкової передачі імператорської влади, не втручатися в управління князівствами. Реально імператор мав владу лише у своєму домені. В Німеччині майже не було ні єдиних законів (крім “Кароліни”), ні державних органів, здатних здійснювати державне управління. Рейхстаг втратив вплив. Зменшилась роль імперського суду.

Одночасно з падінням ролі імперської влади зростає абсолютна влада князів. У своїх діях князі практично не були обмежені ні правами імперських органів, ні правами органів станового представництва у князівствах. Ландтаги (земельні збори) або взагалі не скликалися, або їх рішення не мали жодного впливу. В кожному князівстві діяли свої закони, митні тарифи, грошові системи, одиниці мір і ваги. Найбільшими князівствами німецької імперії були Пруссія і Австрія.

Таким чином, хоча з формально-юридичної сторони Німеччину в період абсолютизму можна вважати єдиною державою, насправді вона представляла собою суміш держав, які володіли майже повним суверенітетом.

4. Основні джерела права

З формальної точки зору в Німеччині з XII – XIII ст. не існувало “загальнонімецького права“, якщо не брати до уваги імператорське законодавство з окремих питань, а діяло право різних територіальних утворень, враховуючи міста. Важливу роль відігравали місцеві звичаї, їх систематизації (“Саксонське зеркало”, “Швабське зеркало”, “Франконське зеркало“).

“Саксонське зеркало” написано латиною рицарем і суддею Ейке фон Репкоф у 1225р., було особливо відоме в німецьких землях (на нього посилались до 1900р.). По суті, “Саксонське зеркало” – це судбник і більшість питань у ньому розглядалось з позиції судового захисту порушених прав.

У віршованому вступі до “Саксонського зеркала” говориться, що воно повинне відображати інститути діючого тоді саксонського права, “як образ жінки зерцало“ (пояснення назви збірника).

Перша книга збірника – це земське право, друга – ленне право. Земським правом в Німеччині називалося місцеве право окремої німецької держави (в даному випадку Саксонії). Васальні відносини регулювалися нормам ленного права (сеньйор - васал). За “Саксонським зерцалом” все населення поділяється на рицарський стан і податний стан (селянство). В ньому знаходять правову регламентацію різні види феодального землеволодіння: вільне володіння (аллод), рицарське володіння за службу (лен), а також різні види селянського землеволодіння.

В “Саксонському зерцалі” згадані різні види договорів: купівля-продаж, особистий і майновий найм, зберігання та інші. Вплив римського права майже не спостерігається. У спадковому праві відсутнє спадкування за заповітом. Воно появилoся пізніше, в ході рецепції римського права.

Значна частина статей “Саксонського зерцала” присвячена злочинам і покаранням. Слід відзначити тенденцію до поступового відходу від розуміння злочинної дії як приватного правопорушення, нанесення “образи“ конкретній особі. Найтяжчі злочини трактуються тут як

суспільно небезпечні дії, як “зłodіяння” і грубі порушення “миру”.

В 1532р. був прийнятий найавторитетніший звід кримінального і кримінально-процесуального права Німеччини – “Кароліна”. З її прийняттям пов’язується утвердження в Німеччині особливого виду кримінального розшукового (інквізиційного) процесу. “Кароліна” була розроблена за дорученням імператора Карла V (звідси її назва). Цей кодекс був єдино діючим на всій території Німеччини до її об’єднання.

76 статей “Кароліни” присвячені кримінальному праву і 103 статі – кримінальному процесу.

В розділі про кримінальне право досить безсистемно перелічуються злочини і покарання. Відсутні визначення поняття “злочину”. Із окремих злочинів згадуються злочини проти релігії і держави, проти особи, моралі, власності і т.д.

Покарання за “Кароліною” відзначалися жорстокістю. Особливо часто в ній згадується смертна кара (з метою залякування).

ФОРМУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ МОНАРХІЇ В АНГЛІЇ

8.1. План семінару

1. Передумови, етапи розвитку та особливості англійської революції XVII ст.
2. Республіка в Англії.
3. Протекторат Кромвелля.
4. Реставрація Стюартів. “Славна революція”.
5. Еволюція конституційної монархії.

8.2. Література до семінару

1. Історія держави і права зарубіжних країн. Хрестоматія: Навч. посіб для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / За ред. В. Д. Гончаренка. К.: Видавничий дім “Ін Юре”, 2002. С.295-326.
2. История государства и права зарубежных стран. Часть 2. Учебник для вузов / Под ред. Крашенинниковой Н. А. и проф. Жидкова О. А. М.: Изд. Группа НОРМА-ИНФРА, 1998. С.1-24.
3. Конституции и законодательные акты буржуазных государств XVII-XIX вв.: Сб. док. М.: Гол. изд-во юрид. лит-ры, 1957. С. 71-78, 86-95, 114-136.
4. Страхов М.М. Історія держави і права зарубіжних країн: Підручник / М.М. Страхов. Харків : Право, 1999. С.203-213, 277-284.
5. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн. Навч. посіб. для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Олан, 2001. С.136-153.

8.3. Теми рефератів

1. Конституційні акти періоду республіки.
2. “Знаряддя управління”.
3. Виборчі реформи XIX ст..

8.4. Література до рефератів

Всеобщая история государства и права: Учебник для вузов / Под ред. проф. К. И. Батыра. М.: Былина, 1999. С. 231-253.

Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посіб. / 5-те вид., перероблене і доповнене. К.: Істина, 2005. С. 413-456.

История государства и права зарубежных стран: Учебно-методическое пособие / Отв. ред. проф. Н. А. Крашенинникова. М.: Изд-во НОРМА, 2003. С. 183-192.

Черниловский З. И. Всеобщая история государства и права. М.: Юрист, 1995. С. 244-267.

8.5. Контрольні завдання до семінару

1. Визначте причини англійської революції XVII ст.
 - а) економічні...
 - б) ідеологічні...
 - в) політичні...
2. Визначте основні етапи англійської революції XVII ст.
3. Визначте політичні цілі пресвітеріан.
4. Визначте політичні цілі індепендентів.
5. Визначте політичні цілі левеллерів.
6. Хто був політичним лідером індепендентів?
7. Визначте основні положення Петиції про права 1625р.
8. Визначте основні положення Великої Ремонстрації 1641р.
9. Визначте хронологічні рамки громадянської війни в Англії.
10. Визначте хронологічні рамки періоду республіки в Англії.
11. Назвіть основні конституційні акти періоду республіки.
12. Хто здійснював законодавчу владу в період республіки?
13. Кому належала виконавча влада в період республіки?
14. Визначте суть протекторату Кромвеля: а) конституційна монархія; б) республіка; в) військова диктатура.
15. Визначте хронологічні рамки періоду протекторату Кромвеля.
16. Що таке “Знаряддя управління” 1653 а) кодекс; б) закон; в) конституція.
17. Назвіть дату реставрації монархії в Англії.
18. Визначте основні положення Habeas corpus act 1679.
19. Коли відбулась “Славна революція” в Англії?
20. Визначте основні положення Білля про права 1689р.

21. Визначте основні положення Акту про влаштування 1701р.
22. Визначте суть дуалістичної монархії в Англії. Визначте її хронологічні рамки.
23. Що означає вираз: “король царює, але не керує”.
24. Коли появилась назва “Об'єднане королівство Великобританії та Ірландії”.
25. Назвіть основні парламентські реформи в Англії ХІХ ст.
26. Коли в Англії утвердилась мажоритарна виборча система?
27. З якого часу в Англії введено таємне голосування?

8.6. Термінологічний словник

Віги – політична партія в Англії, виражала інтереси буржуазії і нового дворянства (з 1832р. ліберальна партія).

Джентрі – нове дворянство в Англії ХVІ-ХVІІст.

Зоряна палата – вища судова установа Англії ХV-ХVІІ ст.

Індепенденти – політична партія, яка представляла інтереси середніх верств населення в період революції (лідер - Олівер Кровель).

Левеллери (урівнювачі) – демократична партія в період революції.

Пресвітеріани – політична партія земельної аристократії і крупної буржуазії, метою якої було встановлення конституційної монархії.

Спікер – голова палати громад.

Торі – політична партія в Англії, виражала інтереси аристократії, підтримувала короля (в ХІХ ст. змінила назву на “консервативну”).

8.7. Хронологія

1628р. – петиція про права.

1640-1660рр. – англійська революція середини ХVІІ ст.

1642-1649рр. – період громадянської війни в Англії.

1649-1653рр. – індепендентська республіка в Англії.

1653-1658рр. – протекторат О. Кромвеля.

1679р. – Habeas corpus act.

1688р. - “Славна революція” в Англії.

1689р. – Білль про права.
1701р. – Акт про влаштування.
1832р. – Акт про народне представництво.
1867р. - Акт про народне представництво.
1884р. - Акт про народне представництво.

8.8. Тексти джерел права **Петиція про права (1628 р.)** (Витяги)

Петиція, подана його величності духовними і світськими лордами і общинами, які зібралися в цьому парламенті, відносно різних прав і вольностей його підданих, разом з відповіддю, даною на неї його величністю королем на повних зборах парламенту Його королівській пресвітлій величності.

1. Духовні і світські лорди і общини, які зібралися в парламенті, всепідданіше подають нашому верховному государеві королю таке. Через те, що статутом, виданим під час царювання короля Едуарда I, оголошено і узаконено, що ніякі податки або збори не будуть накладатися або стягуватися в цьому королівстві королем або його наступниками без доброї волі і згоди архієпископів, єпископів, графів, баронів, рицарів, городян та інших вільних людей з общин цього королівства; і владою парламенту, скликаного на двадцять п'ятому році царювання короля Едуарда III, оголошено і узаконено, що на майбутній час ніхто не повинен бути примушуваний проти своєї волі давати в позику гроші королю, бо такі позики були супротивні справедливості і вольностям країни; і іншими законами цього королівства ухвалено, що ні на кого не повинні бути накладувані повинності або податки, іменовані доброхітним приношенням, або подібні їм збори; і в силу вищезгаданих статутів та інших добрих законів і статутів цього королівства ваші піддані дістали в спадщину ту свободу, що вони не можуть бути змушені платити який-небудь податок, подать, збір або іншу подібну повинність, не встановлену за загальною згодою в парламенті.

2. Але, проте, в недавній час були видані різні накази, звернені до комісарів у багатьох графствах, з інструкціями, в силу яких ваш народ збирали в різних місцевостях і примушували позичити певні суми грошей вашій величності, і деякі після відмови їх зробити це приводилися до присяги, всупереч законам і статутам цього королівства, і були примушувані з'являтися на допит до вашої таємної ради і до інших місць, і інші були з тієї ж причини затримувані і ув'язнювані в тюрму, і утискувані, і турбовані різними іншими способами; і різні інші збори були накладувані і стягувані з вашого народу в багатьох графствах лордами-намісниками, намісницькими депутатами, комісарами по оглядах, мировими судьями й іншими за повелінням чи вказівкою вашої величності або вашої таємної ради, всупереч законам і вільним звичаям королівства.

3. Через те, що так само, статутом, який називається «Велика хартія вольностей Англії», оголошено й узаконено, що жодна вільна людина не може бути схоплена, кинута в тюрму, позбавлена своєї землі або вольностей, поставлена поза законом, вигнана або утискувана яким-небудь іншим способом, інакше як за законним приговором рівних їй або за законом країни.

4.1 на двадцять восьмому році царювання короля Едуарда III було оголошено і узаконено владою парламенту, що жодна людина, якого б звання і стану вона не була, не може бути позбавлена землі, належної їй на правах власності або користування, схоплена, ув'язнена в тюрму, ані позбавлена спадщини або віддана смерті, не будучи притягнутою до відповідальності в законному порядку судочинства.

5. Проте, всупереч смислові зазначених статутів і інших добрих законів і статутів вашого королівства, виданих на той самий предмет, багато хто з ваших підданих за недавній час були ув'язнені в тюрму, без указання якої-небудь причини, і коли для звільнення їх приводили до ваших суддів за указами вашої величності про Хабеас корпус, щоб вчинити з ними згідно з розпорядженням суду, тюремники, на наказ зазначити причину затримки, не

вказували ніякої причини, крім тієї, що особи ці утримувалися під вар- і тою з особливого повеління вашої величності, засвідченого лордами вашої і таємної ради, і не зважаючи на це, вони відправлялися до різних тюрем, хоч проти них не було виставлено ніякого обвинувачення, на яке вони могли б і відповідати згідно із законом.

6. Через те, що в останній час значні загони солдатів і матросів були розставлені в різних графствах королівства, і обивателі були примушувані проти своєї волі приймати їх у свої будинки і давати їм приміщення всупереч законам і звичаям цього королівства та на велике незадоволення і обтяження народу.

10. Внаслідок цього духовні і світські лорди і общини всепідданіше просять вашу пресвітлу величність, щоб надалі ніхто не був примушований платити або давати що-небудь у вигляді дару, позики, приношення, податку або якого-небудь іншого подібного збору без загальної згоди, даної актом парламенту; і щоб нікого не притягали до відповіді, приводили до присяги, примушували до служби, затримували чи іншим способом обтяжували або турбували з приводу цих зборів або відмови платити їх; щоб жодна вільна людина не була ув'язнена в тюрму або утримувалась під вартою так, як згадано вище; щоб ваша величність зводили видалити солдатів і матросів, про яких було сказано вище, і щоб ваш народ на майбутній час не був обтяжуваний таким способом; щоб вищезазначені повноваження для судочинства за законами воєнного часу були скасовані і знищені на майбутній час, ніякі подібного роду повноваження не видавалися якій-небудь особі або особам, щоб під цим приводом піддані вашої величності не каралися стратою всупереч законам і вольностям країни.

11. Про все це вони всепідданіше клопочуться перед вашою пресвітлою величністю, як про свої права і вольності, згідні з законами і статутами цього королівства, і просять, крім того, щоб ваша величність зволили оголосити, що рішення, дії і заходи, здійснені на шкоду народові в якому-небудь з означених пунктів, не можуть мати наслідків для майбутнього або служити надалі прикладами, — і щоб ваша

величність всемилостивіше зволили для більшого задоволення і заспокоєння народу оголосити вашу королівську волю і бажання, щоб у вищезазначених справах усі ваші чиновники й урядові особи служили вам згідно з законами і статутами цього королівства, як цього вимагає слава вашої величності і благоденство цієї держави.

**Акт довгого парламенту
проти розпуску палат без їх згоди
(11 травня 1641 р.)**

Цим оголошується і постановляється королем, нашим верховним государем, за згодою лордів і общин, які засідають у цьому парламенті, і владою їх, що парламент, який засідає в даний час, не може бути розпущений інакше як актом парламенту, проведеним для цієї мети; цей парламент не може також в який-небудь час його продовження бути відстрочений інакше, як актом парламенту, спеціально проведеним для цієї мети, і що палата пєтрів не може бути відстрочена в який-небудь час у продовженні цього парламенту інакше, як ними самими або за їх власною постановою; усякий захід або постанова, зроблений або такий, що має бути зробленим, для відстрочки або розпуску даного парламенту, що суперечить цьому актові, оголошується незаконним і недійсним.

**Велика ремонстрація (22 листопада 1641 р.)
(Витяги)**

Корінь усіх цих нещасть ми вбачаємо в підступному і згубному намірі підірвати основні закони і принципи правління, на яких міцно стояли релігія і суд королівства. Винуватцями і натхненниками їх були:

1) єзуїтські папісти, які ненавидять закони як перешкоди до тієї зміни і перекручення релігії, яких вони так довго добиваються;

2) єпископи й зіпсована частина кліру, які підтримували обрядності і забобони як природні наслідки і надійнішу підпору їх власної церковної тиранії і узурпації;

3) ті радники і придворні, які з особистих спонукань узялися сприяти інтересам деяких іноземних принців і

держав — на загибель його величності і своєї власної держави...

Акт про самозречення (3 квітня 1645 р.)

Згідно з наказом палати лордів і общин, що зібралися в парламенті, усі члени будь-якої з палат парламенту повинні бути звільнені і цим звільняються по закінченні сорока днів після проведення даного акту від усіх посад як військових, так і цивільних, наданих їм обома або будь-якою з згаданих палат даного парламенту або будь-якою владою, що виходить від обох або будь-якої з них з 20 листопада 1640 р.

Далі постановляється, що всі інші урядові особи і коменданти островів, міст, замків або фортець і всі інші полковники і офіцери, нижчі полковників, які перебувають на службі у різних арміях і не є членами будь-якої з палат парламенту, будуть відповідно до їх становища залишені на тих посадах і постах, на яких вони є і які були їм доручені 20 березня 1644 р... Усі віце-адмірали, контрадмірали і всі капітани і нижчі офіцери флоту будуть відповідно до їх становища залишені на тих посадах і постах, на яких вони є і які були їм доручені згаданого 20 березня 1644 р..

Вирок вищої судової палати над королем (27 січня 1649р.)

І тому, на основі серйозного і зрілого обміркування обставин і гласного розгляду суті діянь, він був обвинувачений, як сказано вище. Даний суд по розуму і по совісті переконався, що він, згаданий Карл Стюарт, винний у піднятті війни проти парламенту і народу, а також у підтримуванні і в продовженні її, в чому він і викривається в згаданому обвинуваченні. У зв'язку з напрямом його політики, порад і дій до початку цього парламенту і після (що було і лишається загальновідомим і гласним і наслідки чого у великій кількості закріплені в офіціальних документах), цей суд, по розуму і совісті, цілком впевнився в тому, що він був і продовжує бути винним у беззаконних задумах і стараннях, викладених у згаданому обвинуваченні, в тому, що, як було сказано, згадана війна розпочата, підтримувалась і продовжувалась ним ради переслідування і здійснення згаданої мети, що він був і продовжує бути винуватцем,

творцем і продовжувачем указаної протиприродної, жорстокої і кривавої війни і тим самим він винний у державній зраді, вбивствах, грабежах, пожежах, насильствах, спустошеннях, у шкоді і нещастях нації, зроблених, розпочатих і вчинених під час названої війни.

За всі ці зради і злочини цей суд вирішив, що він, згаданий Карл Стю-арт, як тиран, зрадник, вбивця і як ворог добрих людей цієї нації, повинен бути відданий смерті через відсікання голови від тіла.

Акт про скасування палати лордів (19 березня 1649 р.)

(Витяги)

Члени палати общин Англії, що зібралися в парламенті, переконавшись на занадто довгому досвіді, що існування палати лордів некорисне й небезпечне для англійського народу, вирішили за зручне поставити і затвердити, і це (в дійсності) постановлено і затверджено даним парламентом і його владою, Що віднині палата лордів у парламенті повинна бути і в силу цього, і в дійсності цілком знищена і скасована, що з цього часу лорди не повинні збиратися або засідати як палата лордів у палаті, яка зветься палатою лордів, або в будь-якому іншому публічному місці, або зібранні як палата лордів, і так само вони не повинні як палата лордів у парламенті засідати, втувати, присуджувати, обмірковувати або розв'язувати які б ні було справи.

Однак, цим оголошується, що ні ті з лордів, які поводитися з честю, мужністю і відданістю у відношенні держави, ні їхнє потомство, яке поводитиметься так само, не будуть виключені з державних рад нації, але повинні бути туди допущені і мати право вільного голосу в парламенті, якщо вони будуть туди обрані поряд з іншими особами, які обрані і дістали такі права, і нехай буде далі наказано і затверджено владою, про яку вже було сказано, що ніякий пер цієї країни, не будучи обраним, визнаним і засідаючим у парламенті, як було сказано раніше, не вимагав би, не мав би і не користувався б яким-небудь парламентським привілеєм у відношенні власної персони, титулу або володіння, будь-

якого закону, звичаю або існуючої практики всупереч (їм) і будь що будь.

Акт, що оголошував Англію республікою (19 травня 1649 р.)

Оголошується й затверджується цим парламентом і владою його, ще народ Англії і всіх належних їй володінь і територій є і буде республікою та вільною державою, що віднині він управлятиметься, як республіка і вільна держава верховною владою нації, представниками народу в парламенті і тими, кого вони призначають і затверджують як підлеглих їм урядових осіб і міністрів, на благо народу і без якого б то не було короля і палати лордів.

Знаряддя управління (13 грудня 1653 р.)

(Витяги)

I. Вища законодавча влада республіки Англії, Шотландії та Ірландії і володінь, належних їй, здійснюється і зосереджується в одній особі і народі, зібраному в парламенті; титул цієї особи — лорд-протектор республіки Англії, Шотландії та Ірландії.

II. Вища судова й адміністративна влада над указаними країнами і володіннями та населенням їх належить лордові-протектору з Радою, що складається з числа осіб не вище двадцяти одного і не менш тринадцяти.

III. Усякого роду приписи, судові накази, повноваження, патенти, жалувані грамоти й ін., які досі випускалися від імені і авторитету охоронців свободи Англії, владою парламенту випускатимуться від імені лорда-протектора, від якого на майбутній час виходитиме призначення всієї вищої влади і вся шана цих трьох націй; він [лорд-протектор] має право помилування (виключаючи випадки вбивств і державної зради) і право повернення збитків, яких зазнав хто-небудь ради громадського блага, і управляє всіма згаданими країнами і володіннями з допомогою Ради і згідно в цими пунктами та існуючими законами.

IV. Лорд-протектор у період парламентських сесій розпоряджається міліцією і військами як на морі, так і на суші, в цілях миру і добробуту трьох націй, за згодою

парламенту; під час перерв парламенту лорд-протектор розпоряджається міліцією з вищезгаданими цілями, за згодою і за ухвалою більшості членів Ради.

V. Згідно з тією самою ухвалою Ради лорд-протектор керує всіма справами, що стосуються відносин з іноземними королями, принцями і державами, а також має право при згоді більшості членів Ради оголошувати війну й укладати мир.

VI. Закони не можуть бути змінені, тимчасово припинені дією або скасовані, так само як не можуть бути запроваджені які-небудь нові закони або накладений який-небудь податок або податі на народ, інакше як за загальною згодою, висловленою в парламенті.

VII. З вересня 1654 р. у Вестмінстері буде скликаний парламент, і в дальшому парламент скликатиметься один раз на три роки, рахуючи з часу розпуску теперішнього парламенту.

VIII. Ні майбутній парламент, ні всякий інший з наступних парламентів не може бути відстрочений, відкладений або розпущений протягом п'яти місяців, рахуючи з дня його перших зборів, якщо на те не буде його власної згоди.

IX. [Число членів парламенту визначається в 400 депутатів від Англії, 30 від Шотландії і 30 від Ірландії].

X. [Дається повний розподіл депутатських місць по містах і графствах].

XIV. Усі і кожна особа або особи, які допомагали, радили, сприяли або підбурювали до війни проти парламенту, рахуючи з 1 січня 1641 р. (якщо тільки вони не були потім на службі парламенту і не довели своєї відданості йому), не можуть бути обрані або обирати в члени найближчого парламенту і трьох наступних трирічних парламентів.

XV. Усі ті, хто радив, допомагав або підбурював до ірландських повстань, не можуть ніколи бути обраними або обирати в члени парламенту; також і ті, хто визнає римсько-католицьку релігію.

XVII. Особи, які обираються до парламенту, повинні бути людьми бездоганної чесності, богобоязливими, такими, що вміють добре говорити і не молодшими 21 року.

XXVII. Повинен бути призначений, визначений і встановлений постійний річний дохід на утримання 10 тис. чоловік кінноти і 20 тис. чоловік піхоти в Англії, Шотландії та Ірландії для захисту і безпеки їх, а також необхідного числа кораблів для охорони морів...

XXXIII. Олівер Кромвель, головнокомандувач озброєних сил Англії, Шотландії та Ірландії, проголошується лордом-протектором республіки Англії, Шотландії та Ірландії і володінь, які належать їй.

Бредська декларація (4 квітня 1660 р.)

(Витяги)

Карл, з ласки божої король Англії, Шотландії, Франції та Ірландії, захисник віри й ін. Усім нашим люблячим підданам без різниці звання і стану — привіт.

Якщо загальний заколот і розлад, які охопили все королівство, не викликали в усіх людях бажання і прагнення до того, щоб загоїти рани, які кровоточать стільки років підряд, — усе, що ми скажемо, не досягне мети; але після довгого мовчання ми визнали за наш обов'язок заявити про те, як сильно б ми бажали сприяти цьому, і що ми ніколи не залишимо надії коли-небудь одержати те право, яке бог і природа дали нам, тому ми щодня в наших молитвах просимо божественне провидіння зглянутись на нас і на наших підданих та повернути нам після стількох бідувань і страждань спокійне і мирне користування цим нашим правом з якомога меншим кровопролиттям і шкодою для нашого народу...

Для того, щоб страх перед покаранням не примусив кого-небудь, хто усвідомлює значення того, що сталося, у майбутньому вперто не визнавати своєї провини, чинячи опір спокою і добробуту своїй країні при відновленні короля, перів і общин у їх справедливих, стародавніх і основних правах, ми оголошуємо цим, що ми даємо вільне і загальне прощення, яке ми готові, якщо треба буде, скріпити нашою великою печаттю Англії, всім тим

нашим підданим, незалежно від звання і стану, які протягом сорока днів з дня опублікування цього скористуються з цієї нашої милості і прощення та яким-небудь публічним способом оголосять про це і про те, що вони знову стають вірними і слухняними підданими, за винятком тільки тих осіб, які будуть виключені парламентом у майбутньому...

Через те, що пристрасті і злоба нашого часу викликали незгоди в релігії, які поділили людей на ворогуючі між собою партії (ця ворожість буде усунута або її краще зрозуміють у разі вільного обговорення цих незгод), ми оголошуємо свободу совісті, і що жодну людину не повинні турбувати або засуджувати за релігійні незгоди, які не порушують миру в королівстві; і ми готові затвердити акт парламенту, що буде запропонований нам після зрілого обміркування, який забезпечує це наше пожалування.

Через те, що за час заворушень, які тривали багато років, і багатьох та великих революцій було зроблено багато пожалувань, і багатьма офіцерами, солдатами й іншими було придбано багато маєтків, якими вони володіють тепер, і ці придбання можуть тепер заперечуватись законом під різними приводами, — ми бажаємо, щоб усі такі суперечки і всі справи, що стосуються таких пожалувань, покупок і придбань, розв'язувалися парламентом, який краще за все може справедливо задовольнити всіх зацікавлених.

Далі ми оголошуємо, що ми готові погодитись на проведення якого-небудь або яких-небудь парламентських актів для вищезазначених цілей і для цілковитої ліквідації заборгованості офіцерам і солдатам армії під начальством генерала Монка; ці офіцери і солдати будуть прийняті на нашу службу на таке саме утримання і на тих самих умовах, які вони мають тепер.

**Акт про краще забезпечення свободи
підданого і про попередження ув'язнень
за морями (Habeas corpus act)
(26 травня 1679 р.)
(Витяги)**

II. ...для швидкого звільнення всіх осіб, ув'язнених за які-небудь кримінальні... вчинки... затверджується таке:

Якщо яка-небудь особа або особи принесуть наказ *Habeas corpus*, звернений до якого-небудь шерифа..., тюремника... або іншої якої-небудь особи і що стосується якої-небудь особи під... їх охороною..., то зазначені чиновники... протягом 3 днів по пред'явленні зазначеного наказу... повинні (виключаючи ті випадки, коли згаданий вище арешт зроблено за державну зраду або тяжкий кримінальний злочин...) виконати такий наказ і приставити... особу... заарештованого або затриманого до лорда-канцлера... або до суддів... або до тієї особи..., перед якою зазначений наказ має бути виконаний..., і одночасно засвідчити справжні причини затримання або ув'язнення... Якщо місце ув'язнення зазначеної особи перебуває на віддалі більшій ніж 20 миль від місця..., де суд... або згадана особа перебуває..., але не більше 100 миль, то наказ виконується протягом 10 днів, а якщо віддаль більша ніж 100 миль, то протягом 20 днів після згаданого вище вручення — і не пізніше.

III. Для того, щоб ні один... чиновник не міг посилатися на незнання значення відповідного наказу... всі такі накази мають бути помічені «*perstatum tricesimo primo Caroli secundi regis*» і бути підписані особою, яка видає такі; і якщо яка-небудь особа... затримана... у вакаційний час або не в судові сесійні періоди, то повинно бути... дозволено особі... таким чином заарештованій або затриманій (крім осіб, засуджених або які перебувають під загрозою смертного вироку в законному порядку), або кому-небудь, хто діє в його... інтересах..., апелювати або скаржитися лорду-канцлерові... або кому-небудь з суддів...

І названі лорд-канцлер..., судді або барони... цим... зобов'язуються присудити й дарувати... наказ *Habeas corpus*..., який повинен бути виконаний негайно... Протягом двох днів після того, як... заінтересована особа була приставлена до них, лорд-канцлер... або суддя або барон... повинні звільнити зазначеного ув'язненого з ув'язнення, взявши з нього зобов'язання з однією або більше поруками... з'явитися до суду... в наступну сесію... в тому графстві, місті або містечку, де було зроблено арешт або де було вчинено злочин, або з'явитися до такого іншого суду, якому підсудний зазначений

злочин... Виключаються ті випадки... при яких за законом ув'язнений не може бути взятий на поруки.

IV. ...якщо яка-небудь особа свідомо знехтує протягом цілих двох судових періодів... після свого ув'язнення можливість клопотати про Habeas corpus для свого звільнення, то такій... особі не повинен видаватися ніякий наказ Habeas corpus у вакаційний час...

V. ...якщо які-небудь чиновники знехтують зазначений вище наказ або відмовляться його «виконати» або приставити особу... ув'язненого... або ж протягом 6 годин після вимоги про те, не видадуть заявникові вимоги копії наказу... про арешт і затримання такого-то ув'язненого, яку... вони цим зобов'язуються видати на вимогу, — то в такому випадку... особа, під охороною якої перебуває ув'язнений, підлягає після першої... провини штрафові на користь ув'язненої або потерпілої особи в сумі 100 фунтів, а після другої провини — штрафові в сумі 200 фунтів, причому буде визнана... нездатною займати свою посаду...

VI. ...ніяка особа або особи, звільнені... по якому-небудь Habeas corpus, не можуть бути коли-небудь надалі ув'язнені або заарештовані за той самий злочин якою б то не було особою, інакше як за законним ходом судової справи або з наказу... суду... Якщо інші особи завідомо всупереч цьому актові знову заарештують або спонукають... знову заарештувати або ув'язнити за той же злочин або уявний злочин всяку особу..., звільнену або випущену..., то... вони заплатять ув'язненій або потерпілій особі штраф у сумі 500 фунтів...

VII. ...якщо яка-небудь особа або особи будуть затримані за державну зраду або тяжкий кримінальний злочин... і на їх просьбу або петицію пропризначення справи до розгляду, подані в прилюдному суді протягом першого тижня судового періоду... не будуть віддані до суду в найближчий судовий період..., то буде законним для суддів... звільнити ув'язненого на поруки, якщо тільки суддям не буде ясно..., що свідки короля не можуть бути приставлені в той же судовий період... І коли яка-небудь особа заарештована, як вище сказано..., не буде віддана до суду і судитися протягом

другого, після її затримання, судового періоду..., то вона повинна бути звільнена від свого ув'язнення.

VIII. ...ніщо в цьому акті не повинно поширюватися на звільнення з тюрми якої-небудь особи, ув'язненої за борговим або іншим позовом, або за процесуальною дією по цивільній справі, і, після того як вона буде звільнена з ув'язнення по своєму кримінальному переслідуванню, вона має утримуватися під вартою по цивільній справі згідно з законом.

IX. ...якщо яка-небудь особа або особи, піддані цього королівства, перебуватимуть в тюрмі або під вартою в якого б то не було чиновника... за яку-небудь кримінальну або визнану кримінальною дію, то названа особа не повинна переміщатися з зазначеної тюрми або спід варти під охорону якого-небудь іншого чиновника..., виключаючи ті випадки, коли це відбувається за Habeas corpus або іншим законним наказом... І коли яка-небудь особа або особи... видадуть і підпишуть або скріплять який-небудь наказ... на... згадане вище переміщення всупереч цьому актові, то як той, хто видасть, підпише або скріпить такий наказ або накази, так і чиновник або чиновники... що виконали їх, зазнаватимуть кари і штрафу, згаданих раніш у цьому акті...

X. ...буде дозволено всякому ув'язненому... робити заяви і одержувати свій Habeas corpus... з суддів..., — і якщо... лорд-канцлер... або судді... відмовлять хоча б у вакаційний час в якому-небудь наказі Habeas corpus, який повинен бути виданий, згідно з цим актом..., то вони будуть кожний окремо підлягати штрафові в сумі 500 фунтів на користь потерпілої особи...

XII. ...Жоден підданий цього королівства... не може бути засланий для ув'язнення в Шотландію, Ірландію, Джерсей, Гернсей, Танжер або області, гарнізони, острови або фортеці за морями... Якщо який-небудь з названих підданих в теперішній час ув'язнений або надалі буде так ув'язнений, то кожна така особа або особи, таким способом ув'язнені, можуть вчиняти позов або позови...

XIII. ...ніщо в цьому акті не буде тлумачитися розтяжно на користь якої-небудь особи, яка в писаному

контракті з купцем або з власником якої-небудь плантації або з іншою якою небудь особою погодиться бути перевезеною в які-небудь країни за моря і дістане завдаток по цій угоді, хоча б опісля така особа стала зрікатися цього контракту.

XIV. ...якщо яка-небудь особа або особи, законно викриті в якому-небудь тяжкому кримінальному злочині, будуть у прилюдному суді просити про заслання їх за моря, і суд вважатиме за потрібне залишити її або їх у тюрмі для цієї мети, то така особа або особи можуть бути заслані в які-небудь країни за морями...

XVI. ...якщо яка-небудь особа або особи, що проживають у цьому королівстві, вчинять який-небудь кримінальний злочин у Шотландії, Ірландії, або на якому-небудь з островів або в зарубіжних колоніях..., де вони повинні судитися за такий злочин, то такі особи можуть бути послані в це місце, щоб там стати перед судом...

XVII. ...ніяка особа або особи не повинні бути переслідувані, обвинувачувані, непокоєні або турбовані за провини проти цього акта, якщо винний не буде переслідуватися і позов не буде вчинений протягом найбільше двох років після вчинення провини у випадку, якщо потерпіла особа не перебуватиме тоді в тюрмі; а якщо вона буде в тюрмі, то протягом двох років після смерті ув'язненої особи або її звільнення з тюрми, дивлячись по тому, що раніш трапиться...

XVIII. ...щоб ніяка особа не могла уникнути розгляду своєї справи..., добившись свого переміщення до сесії, так що її не можна було б встигнути повернути назад для суду в цій сесії, узаконюється, що після того як оголошені строки сесій..., ніхто не може бути переміщений з громадської тюрми за яким-небудь наказом Habeas corpus...

XX. ...якщо яка-небудь скарга, позов або переслідування будуть подані або порушені проти якої-небудь особи... за злочини, заподіяні... проти порядку, встановлюваного цим законом, то буде дозволено таким відповідачам боронитися, посилаючись на те, що вони не винні або що вони нічого не повинні, й засвідчити особливі до того причини..., і якщо причини ці... є доброю і достатньою

законною підставою для виправдання... відповідача..., то ці доводи... тоді матимуть... в усіх відношеннях силу... підстав до припинення справи або до виправдання по скарзі, позову чи переслідуванню.

XXI. ...якщо яка-небудь особа є підданою арештові... за обвинуваченням у співучасті... в тяжкому кримінальному злочині... або за підозрою у вчиненні... тяжкого кримінального злочину..., то такі особи не повинні переміщатися або віддаватися на поруки силою цього акта...

Біль про права (13 лютого 1689 р.)

(Витяги)

І тому зазначені духовні і світські лорди та общини, в силу згаданих грамот і виборів, що зібралися нині як повне і вільне представництво цього народу, після зрілого обговорення найкращих засобів для досягнення вищевказаних цілей, насамперед (як робили в подібних випадках їх предки) заявляють, для відновлення і засвідчення своїх стародавніх прав і вольностей, таке:

1. Що передбачувана влада припиняти закони або виконання законів королівським повелінням без згоди парламенту незаконна.

2. Що передбачувана влада вилучення з законів або виконання законів королівським повелінням, так, як вона присвоювалась і застосовувалась у недавній час, незаконна.

3. Що встановлення суду комісарів у церковних справах і будь-які інші установи і суди подібного роду незаконні.

4. Що стягнення зборів на користь і в розпорядження короля, в силу нібито прерогативи, без згоди парламенту або на більш довгий час або іншим порядком, ніж встановлено парламентом, незаконне.

5. Що звернення з клопотанням до короля є право підданих, і будь-яке затримання і переслідування за такі клопотання незаконні.

6. Що набирання чи утримання постійного війська в межах королівства в мирний час, інакше як за згодою парламенту, суперечать законові.

7. Що піддані протестантського віросповідання можуть носити зброю, відповідну їх становищу, і так, як дозволено законом.

8. Що вибори в члени парламенту мають бути вільними.

9. Що свобода слова, дебатів і актів у парламенті не повинна бути обмежувана і піддавана контролеві в якому-небудь суді або місці, крім парламенту.

10. Що не допускається вимагання надмірних застав, ні накладання надмірних штрафів або жорстких і незвичайних покарань.

11. Що присяжні мають вноситись у списки і закликатися до черги належним порядком, і присяжні, які вирішують долю людини в справах про зраду, повинні бути вільними землевласниками.

12. Що будь-які пожалування і обіцянки з сум, яких чекають від штрафів і конфіскацій, до засудження незаконні і недійсні.

13. Що для припинення всяких зловживань і для поліпшення, зміцнення і збереження законів парламент має скликатися досить часто.

Акт про парламентську реформу (1832 р.)

(Витяги)

Оскільки було визнано доцільним вжити дійсних заходів для усунення різних зловживань, які довгий час мали місце при виборах представників до палати общин; позбавити багато які незначні містечка права надсилання депутатів, надати це право великим і багатим містам, які мають численне населення; збільшити кількість представників графств у парламенті; поширити право виборчого голосу на багатьох з підданих його величності, досі позбавлених цього права, і зменшити зв'язані з виборами витрати, — цим постановляється:

1. Кожен з п'ятидесяти шести виборчих пунктів («boroughs»), перелічених у додаваному до цього закону додатковому листі, позначеному літерою (А), рахуючи від і після закінчення строку даного парламенту, перестає обирати представників до парламенту.

2. Кожен з тридцяти «boroughs», перелічених у додаваному додатковому листі, позначеному літерою (B), буде надалі вибирати одного представника замість двох.

3. Кожне з місць, перелічених у додаваному додатковому списку, позначеному літерою (C), в силу зазначеного акта вважатиметься «boroughs», і кожне з них буде посилати двох представників до парламенту¹.

4. Кожне з місць, перелічених у додаваному до цього закону додатковому листі, позначеному літерою (D), в силу цього акта вважатиметься «boroughs» і посилатиме одного представника до парламенту².

18. Правом обирати рицаря або рицарів графства³ до майбутніх парламентів користуються лише ті фригольдери, які володіють землею строком на одне, два або кілька життів (lives), володіння яких приносять на рік доходу не менше десяти фунтів, за вирахуванням усіх належних рент і платежів, або річну 40-шиллінгову ренту.

19. Будь-який чоловік, який досяг встановленого законом віку і не позбавлений прав, який володіє копільгольдом або звичайним держанням строком на одне, два або кілька життів, з доходом не менш десяти фунтів на рік, за вирахуванням усіх належних рент і платежів, також має право обирати рицаря або рицарів графства.

20. Будь-який чоловік, який досяг встановленого законом віку і не позбавлений прав, який має будь-яку оренду або держання — чи то фригольд, копільгольд або звичайне держання строком не менш ніж на шістьдесят років, з чистим доходом не менш десяти фунтів... або володіє землею або держанням як орендар за згодою (bonafide), із сплатою річної ренти не менш п'ятидесяти фунтів... також має право вибирати до майбутніх парламентів одного або кількох рицарів графства...

27. У містах або «boroughs», які посилають одного або кількох депутатів парламенту, правом обрання користується всякий чоловік, який досяг встановленого законом віку, не позбавлений прав і який є власником або наймачем будинку, що приносить дохід не менш десяти

фунтів на рік... при умові виплати податку на бідних та інших встановлених податків...

¹ У списку (С) на першому місці йдуть промислові міста — Манчестер, Бірмінгем, Лідс, Шеффільд та ін. Разом двадцять два міста.

² Разом дев'ятнадцять міст.

³ Себто поміщиків даного графства. Реформа залишала в силі старий ценз для кандидатів у парламент. У графствах бути обраним міг лише землевласник з річною рентою не менш ніж 300 ф. ст.

Акт про парламентську реформу (1867 р.)

(Витяги)

1. Виборче право.

...3. Починаючи з 1868 р. і далі, кожна людина може бути зареєстрована як виборець на виборах членів парламенту від міст, якщо вона задовольняє такі вимоги:

- 1) якщо досягла повноліття і бездоганна по суду;
- 2) проживає в місті не менше року, рахуючи від 31 липня, як постійний мешканець, володар або наймач жилого будинку;
- 3) занесена до списку платників податку на користь бідних;
- 4) коли сплатить на 20 липня належні з неї податки на бідних по оподаткуванню, проведеному 5 січня.

4. Виборцем може бути також особа, яка протягом року проживає в місті і наймає окрему квартиру, рахуючи від того ж 31 липня.

5. Починаючи з 1868 р. і далі, кожна людина може бути зареєстрована як виборець на виборах членів парламенту, якщо вона задовольняє такі вимоги:

коли вона досягла повноліття, бездоганна по суду, володіє згідно із загальним правом якою-небудь землею, має фригольд, копігольд¹, або яку-небудь іншу довічну власність на одне або кілька життів², або яке-небудь інше майно з чистим прибутком не менш як 5 ф. ст., не рахуючи сплати ренти.

б. Так само виборцями можуть бути орендарі, що прожили рік на одному місці і сплачують річну ренту в розмірі не менш як 12 ф. ст³.

¹ *Форми земельної власності.*

² *Тобто в порядку спадкової оренди.*

³ *За старим виборчим законом річна рента повинна була дорівнювати 50 ф. ст.*

Див.: Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія: навч. посібник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. В. Д. Гончаренка. [кол. упорядників: В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький, М. М. Страхов, С. І. Пирогова]. К.: Видавничий дім Ін Юре, 2002. С. 295-325.

8.9. Опорний конспект

1. Передумови, етапи розвитку та особливості англійської революції XVII ст.

В період правління династії Тюдорів (1485-1603рр.) в Англії сформувалась і досягла розквіту абсолютна монархія. Кінець цієї династії співпав із вступом англійського абсолютизму в пору його кризи.

Економічні передумови англійської революції пов'язані з розвитком капіталістичних виробничих відносин. Суспільство почало ділитися на прихильників і противників феодально-абсолютистського ладу. Противниками абсолютизму виступали: нове дворянство (джентрі), торговці, фінансисти, підприємці, міська і сільська біднота; захисниками- старе дворянство і вища аристократія.

Ідеологічною передумовою перших революцій у Європі стала реформація. В середині XVI ст., переживши реформацію, Англія стала протестантською. Англіканський символ віри представляв собою суміш католицизму і протестантизму. Главою церкви був оголошений король, тому виступи проти церкви означали виступи проти короля.

Ідеологічною опозицією абсолютизму і англіканській церкві став той же протестантизм, тільки більш крайній – у вигляді пуританізму (purus-lat - чистий). В пуританізмі

виділялось кілька течій: пресвітеріани, індепенденти, левеллери, дігери.

Політичні передумови революції проявилися у протистоянні короля і парламенту. Всі названі передумови, ускладнені важкою фінансовою кризою, зумовили початок революції у 1640р. (отримала назву “великий бунт”).

Історію англійської революції XVII ст. прийнято ділити на наступні етапи:

- 1) 1640-1642рр. – конституційний етап;
- 2) 1642-1649рр. – громадянська війна;
- 3) 1649-1653рр. – індепендентська республіка;
- 4) 1653-1660рр. – військова диктатура (протекторат Кромвеля), що привела до реставрації монархії.

2. Республіка в Англії

30 січня 1649р. був страчений король Карл I Стюарт. Після страти короля в Англії почалось створення республіканської форми правління.

Актом 4 січня 1649р. палата громад була проголошена верховною владою англійської держави.

Наступним актом палати громад від 17 березня 1649р. скасовувалась королівська влада, як “безкорислива, обтяжлива і небезпечна для свободи, безпеки та інтересів англійської нації”.

19 березня 1649р. вийшла постанова палати громад про ліквідацію палати лордів.

Всі ці акти фактично встановили в Англії республіку. 19 травня 1649р. вийшла спеціальна постанова палати громад, яка проголосила це. По суті, це була індепендентська республіка, оскільки в руках індепендентів зосередились основні пости в адміністративному апараті і в армії.

Законодавчу владу в республіці здійснював однопалатний парламент (в особі палати громад).

Виконавча влада вручалась державній раді (утворена 7 листопада 1649р.) у складі 41-го члена (з яких 31 одночасно були і членами парламенту). Реальна влада належала індепендентській військовій верхівці(Кромвель, Ферфакс та ін.). Рада обиралася палатою громад на один рік та фактично від парламенту не залежала.

Суттєвих змін у внутрішній політиці, в системі правосуддя, у виборчій системі не відбулося. Не виконавши ні однієї з вимог демократичної програми (зниження податків, скасування церковної десятини реформа правосуддя, кодифікація права, пом'якшення становища обезземелених), республіка присвятила свої сили зовнішній експансії – завоюванню Ірландії та Шотландії. В 1649 р. – Ірландія, а в 1651 р. – Шотландія були приєднані до Англії.

3. Протекторат Кромвеля

Політична система англійської республіки виявилась нестабільною. Звузилась її соціальна база. Загострились суперечності між парламентом і офіцерською радою. З 12 грудня 1653 р. в Англії встановлюється військова диктатура О.Кромвеля, прикрита проголошенням “протекторату”. Він був юридично закріплений Конституцією від 16 грудня 1653 р. під назвою “Знаряддя управління”.

Законодавча влада зосереджувалась у лорда – протектора разом з парламентом, а виконавча у лорда-протектора разом з державною радою. Широті повноважень Кромвеля міг позаздрити і “легітимний” монарх: лорд-протектор був головнокомандуючим армією і флотом, контролював фінанси і правосуддя, керував зовнішньою політикою, його ордонанси мали силу законів, він призначав всіх посадових осіб.

У здійсненні влади Кромвель опирався на армію і верхівку офіцера. Він не ладив з парламентом, то скликаючи, то розганяючи його. Англія була поділена на 11 округів, вся влада в яких (з 1655 р.) фактично належала генерал-майорам. В країні встановлювались поліцейські порядки.

Якщо говорити про успіхи протекторату, то вони лежали в області зовнішньої політики. Фактично, Кромвель заклав основи Великобританії, британської колоніальної системи.

З вересня 1658р. О.Кромвель помер. Перед смертю він призначив наступником свого сина Річарда. Однак невдовзі той був скинутий радою офіцерів. В квітні 1660р. парламент

вирішив відновити королівську владу. В країні реставрувалась монархія.

4. Реставрація Стюартів. “Славна революція”

На престол був закликаний Карл II (син страченого Карла I). Парламент заставив короля підписати Бредську декларацію 1660р., в якій король обіцяв не переслідувати учасників революції, зберегти в країні свободу совісті, визнати встановлений в ході революції порядок землекористування.

Однак Карл II повів жорстокий терор проти учасників революції. Організації пресвітеріан та індепендентів були ліквідовані. Відновлювались англіканська церква, Таємна рада та інші дореволюційні державні органи. Прагнення Карла II та його наступника Якова II до відновлення абсолютизму, їх симпатії до католицизму викликали широке невдоволення в країні.

У 1688р. відбувся дворцевий переворот, що отримав назву “Славна революція”. На англійський престол парламентом був запрошений намісник Голландії Вільгельм Оранський (чоловік дочки Якова II - Марії). В Англії було остаточно поховано абсолютизм і встановлено конституційну монархію.

5. Еволюція конституційної монархії

З кінця XVIII і до початку XIX ст. в Англії існувала дуалістична форма правління. Юридично вона була оформлена “Біллем про права” (1689р.) та “Актом про влаштування” (1701р.). “Біль про права” суттєво обмежував владу короля. Без згоди парламенту він не міг зупинити дію законів, призначати і збирати податки, формувати і утримувати армію. Вибори до парламенту мали бути вільними, свобода слова, обговорень і актів у парламенті не могла обмежуватись чи контролюватись. Біль забороняв вимагати надмірних застав, штрафів, застосовувати не передбачені законом покарання.

Нововведенням “Акту про влаштування” (або “Закону про престолоспадкування”), було те, що дійсними почали вважатися лише акти, підписані крім короля ще й відповідним міністром, який вносив законопроект на розгляд

парламенту. Таким чином виросла політична роль міністрів, які в свою чергу могли бути притягнуті до відповідальності парламентом.

Це поклало початок відповідальності кабінету міністрів перед парламентом. Крім того цей акт зробив незалежною від короля судову владу. Призначені короною судді мали виконувати свої обов'язки до тих пір, поки “вели себе добре”. Усунення їх з посади могло відбутися лише за рішенням обох палат парламенту.

Таким чином, оформились найважливіші принципи англійського державного права:

- 1) верховенство парламенту в області законодавства;
- 2) визнання за парламентом виключного права у вирішенні питань бюджету;
- 3) принцип незмінюваності суддів;
- 4) принцип відповідальності уряду.

У XVIII ст. в Англії відбулось становлення кабінету міністрів. Склад кабінету від самого початку став залежати від співвідношення політичних сил у парламенті. В кінці XVIII ст. в Англії виникли три самостійні міністерства: внутрішніх справ, закордонних справ та військове.

Важливу роль в еволюції конституційної монархії в Англії відіграли виборчі реформи 1832, 1867, 1884-1885рр. Наслідком цих реформ стало утвердження мажоритарної виборчої системи, введення таємного голосування (1872р.).

Дуалістична монархія трансформувалась у парламентську. В Англії утвердився принцип: король царює, але не управляє. Виконавча влада зосередилась в руках уряду, формально призначуваного королем, а на ділі сформованого лідером партії, яка отримала більшість місць у палаті громад.

ФРАНЦУЗЬКИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС 1804 Р. (КОДЕКС НАПОЛЕОНА)

10.1. План семінару

1. Особливості державного ладу Франції в кінці XVIII – на початку XIX століття.
2. Джерела французького цивільного кодексу 1804 р.
3. Основні риси кодексу:
 - а) право власності;
 - б) зобов'язання;
 - в) сімейно-шлюбне і спадкове право.
4. Історичне значення Кодексу Наполеона.

10.2. Література до семінару

1. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посіб. 5-те вид., перероб. і допов. К.: Істина, 2005. С. 541-552.
2. История государства и права зарубежных стран. Часть 2. Учебник для вузов / Под ред. проф. Крашенинниковой Н. А. и проф. Жидкова О. А. М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА, 1998. С. 48-88, 626-631.
3. Історія держави і права зарубіжних країн. Хрестоматія: Навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / За ред. В. Д. Гончаренка. К.: Видавничий дім “Ін Юре”, 2002. С. 358-440.
4. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн. Навч. посіб. для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Олан, 2001. С. 168-182.
5. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн: Хрестоматія для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Вентурі, 1995. С. 90-113.
6. Шенвиц Ф. Кодекс Наполеона. Его характер и причины распространения. Санкт-Петербург: Книгоиздательное товарищество “Оросы”, 1912. 82 с.

10.3. Теми рефератів

1. Історія створення Французького цивільного кодексу 1804 р.

2. Система і доктрина кодексу.

10.4. Література до рефератів

1. Боботов С. В. Наполеон Бонапарт – реформатор и законодатель. М., 1998.
2. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посіб. – 2-ге вид., переробл. і допов. / За заг. ред. проф. О. М. Джужи. К.: Атіка, 2006. С. 173-176.
3. Кабриняк Р. Кодификации / Пер. с фр. Л. В. Головки. М.: Статут, 2007. С. 63-78.
4. Омельченко О. А. Всеобщая история государства и права: Учебник в 2 т. Т. 2. / О. А. Омельченко. М. : Остожье, 1998. С. 178-187.
5. Пахман С. В. История кодификации гражданского права / Под ред. и с пред. В. А. Томсинова. М.: Зерцало, 2004. С. 33-55.

10.5. Термінологічний словник

Конвент – законодавчі збори в період Великої французької революції.

Департамент – адміністративна одиниця: Франція була розділена на департаменти відповідно до декрету Установчих зборів. 83 департаменти замінили старі провінції.

Гільйотина – машина, створена доктором Гільйотеном, для відрубання голови. Вперше застосована 21 серпня 1792 р.

Директорія – уряд французької республіки, створений на основі конституції 1795 р. Членами дирекції були, наприклад, Варрас, Карне, Сійєс.

Жирондисти – найвпливовіша політична партія 2 етапу Великої французької революції, що представляла торгово-промислові кола (більшість членів партії – від департаменту Жиронда).

Консульство – період в історії Франції від державного перевороту Наполеона Бонапарта 9 листопада 1799 р. до проголошення його імператором 18 травня 1804 р. Вся влада в цей період

зосереджувалася в руках першого консула Наполеона Бонапарта.

Якобинці – найбільш радикальна політична партія періоду Великої французької революції. Назву отримала від монастиря св. Якоба, де відбувалися її засідання. Найвідоміші діячі – М. Робесп'єр, Ж.-П. Марат, Л.-А. Сен-Жюст.

Комітет громадського порятунку – революційний уряд у період якобінської диктатури.

10.6. Хронологія

14 липня 1789 р. – початок Великої французької революції.

26 серпня 1789 р. – “Декларація прав людини і громадянина”.

1791 р. – прийняття першої Конституції Франції.

10 серпня 1792 р. - 2 червня 1793 р. – жирондистська республіка.

2 червня 1793 р. - 27 липня 1794 р. – якобінська диктатура.

1795-1799 рр. – директорія (термідоріанська республіка).

1799-1804 рр. – консульство.

1804-1814 рр. – перша імперія у Франції.

10.7. Контрольні завдання

1. Назвіть дату початку Великої французької революції.
2. Коли була прийнята перша Конституція Франції?
3. Яку форму державного правління запровадила ця Конституція?
4. Визначте хронологічні рамки першої республіки у Франції.
5. Назвіть основні державні інститути жирондистської республіки.
6. Назвіть основні державні інститути якобінської диктатури.
7. Визначте хронологічні рамки та особливості періоду директорії.
8. Визначте форму державного правління в період консульства.
9. Визначте основні державні інститути першої імперії.
10. Визначте хронологічні рамки першої імперії у Франції.

11. З якого року Цивільний кодекс Франції 1804 р. називається Кодексом Наполеона?
12. Визначте джерела Кодексу Наполеона.
13. Суб'єктами цивільного права Кодекс Наполеона визнає:
 - а) юридичних осіб; б) фізичних осіб.
14. Які речові права названі в Кодексі Наполеона?
15. Які види власності (в залежності від суб'єкта права) названі в Кодексі Наполеона?
16. Дайте визначення договору за Кодексом Наполеона.
17. Назвіть види договорів за Кодексом Наполеона.
18. Визначте умови, необхідні для укладення шлюбу за Кодексом Наполеона.
19. Визначте підстави для розірвання шлюбу за Кодексом Наполеона.
20. Чим обмежувалась свобода заповіту за Кодексом Наполеона?
21. Хто володів правом спадкування за законом?
22. Визначте шляхи набування власності за Кодексом Наполеона.
23. Назвіть основні положення Кодексу Наполеона про відносини батьків і дітей.
24. Назвіть фактори ефективності Кодексу Наполеона.
25. Визначте умови дієздатності особи за Кодексом Наполеона.
26. До рухомого майна належать ...
27. До нерухомого майна належать ...
28. Вирішіть казус.

Елен Леруа, отримавши зі згоди чоловіка спадщину, подарувала йому, з його ж згоди, будинок, незважаючи на те, що шлюбний договір забороняв даріння між подружжям. Пізніше, вже без згоди чоловіка, вона склала заповіт, за яким все своє майно заповіла одному із синів. Чи правомірні дії Елен Леруа за Кодексом Наполеона?

29. Вирішіть казус.

Жан Робер залишив заповіт, в якому єдиним спадкоємцем назвав свого позашлюбного сина П'єра Труа. Законні діти Роберта – Жан і Люсі – оскаржили заповіт. Яким

має бути рішення суду за Кодексом Наполеона? Чи може П'єр Труа претендувати на частину спадщини?

30. Вирішіть казус.

П'єр Леру взяв в оренду на три роки будинок і домовився про його продаж після завершення терміну оренди за обумовленою ціною. Через три роки П'єр Леру потребував виконання раніше досягнутої домовленості, але продавець відмовився, мотивуючи це тим, що внаслідок різного подорожчання нерухомості, він втратив би при продажу будинку за попередніми умовами більше 7/12 його нової ціни. Чи правомірні вимоги П'єр Леру? Чи обґрунтовані заперечення продавця за правилами Кодексу Наполеона?

31. Вирішіть казус.

Анрі Форє 17 жовтня 1817 р. продав ділянку землі розміром 80 арпанів, яка була частиною посагу його дружини – Марі Форє. Батьки М. Форє звернулися з позовом до суду, оспороюючи право А. Форє продати ділянку.

Яким повинно бути рішення суду?

32. Вирішіть казус.

Леон Абервіль 17 травня 1821 р. продав ділянку, яка належала йому, за 20 тис. франків Жану Леру. Однак через деякий час він звернувся до суду з позовом про розірвання договору, стверджуючи, що через свою недосвідченість він не знав дійсної ціни ділянки. Відповідач відмовився задовольнити претензію позивача, посилаючись на те, що договір купівлі-продажу було укладено з дотриманням усіх необхідних формальностей.

Яке рішення повинен винести суд?

33. Вирішіть казус.

Жан Лур'є залишив заповіт, згідно з яким його сини Ежен і Анрі одержували по 50 тис. франків, а П'єр – 80 тис. франків. Обґрунтувалося це тим, що, по-перше, П'єр – старший син, по-друге – найулюбленіший і, по-третє, у нього вже є діти. П'єр, вражений смертю батька, помер того ж дня. Ежен і Анрі, ознайомившись із заповітом, відмовилися визнати які-небудь спадкові права за онуками Жана Лур'є.

Як розв'язати цей казус?

34. Вирішіть казус.

Альберт де Моран одержав спадщину, що включала дуже цінну старовинну бібліотеку. 21 жовтня 1867 р. він подарував її частину своєму другові, молодому вченому-філологу Гюставу Роже. Родич А. Де Морана, Пилип д'Артура, звернувся з позовом до суду, оскаржуючи цей подарунок.

Яким буде рішення суду?

35. Вирішіть казус.

Жюль Превєр придбав у Сімона Верне яблучний сад. У серпні, коли почався збір фруктів, Верне поставив вимогу про передачу Превєру врожаю або сплатення його вартості. Свої вимоги він мотивував тим, що договір купівлі-продажу передбачає відчуження лише "коренів" фруктових дерев, а не їхніх плодів. Смішно, стверджував Верне, робити предметом угоди таку невизначену річ, як майбутній урожай яблук. Його претензії були відхилені.

Яке рішення ухвалить суд?

10.8.Тексти джерел права

Кодекс Наполеона (витяги)

Французький цивільний кодекс (1804 р.)

КНИГА ПЕРША

ПРО ОСОБИ

ТИТУЛ І

ПРО КОРИСТУВАННЯ ЦИВІЛЬНИМИ ПРАВАМИ І ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ ЦИХ ПРАВ

ГЛАВА І

ПРО КОРИСТУВАННЯ ЦИВІЛЬНИМИ ПРАВАМИ

7. Здійснення цивільних прав не залежить від громадянина; це набувається і зберігається лише відповідно до конституційного закону.

ТИТУЛ ІІІ

МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ

102. Місцем проживання кожного француза щодо здійснення його цивільних прав є місце, де він має своє основне облаштування (etablissement).

103. Зміна місця проживання відбувається внаслідок справжнього проживання в іншому місці, зв'язаному з наміром встановити там своє основне облаштування.

104. Доказ цього наміру впливає із прямої заяви, зробленої як у муніципалітеті місця, яке особа покинула, так і в муніципалітеті місця, куди особа перенесла своє місце проживання.

105. За відсутності прямої заяви доказ наміру буде залежати від обставин.

106. Громадянин, покликаний до виконання публічних обов'язків, які мають тимчасовий характер або які продовжуються до відкликання (revocable), зберігає своє попереднє місце проживання, якщо він не виявив протилежного наміру.

107. Прийняття на себе виконання обов'язків, які покладаються довічно, тягне за собою негайне перенесення місця проживання посадової особи на місце, де вона повинна виконувати вказані обов'язки.

108. Заміжня жінка не має іншого місця проживання, крім місця проживання її чоловіка.

Неповнолітній, не звільнений від батьківської влади, має місце проживання у свого батька і матері або опікуна; повнолітній, перебуваючий під опікою, має місце проживання в опікуна.

109. Повнолітні, які служать або постійно працюють в іншій особі, мають те ж місце проживання, як особа, у якій вони служать або працюють, якщо вони проживають в одному будинку з цією особою.

110. Місце відкриття спадщини визначається місцем проживання [спадкоємця].

111. Якщо в якомусь акті міститься вказівка на вибір сторонами або однією із сторін місця проживання для виконання цього акту в іншому місці, ніж справжнє місце проживання, то повідомлення, вимоги і судові дії (poursuites), які відносяться до цього акту, можуть бути проведені в умовному місці проживання і перед суддею цього місця.

ТИТУЛ V
ПРО ШЛЮБ
ГЛАВА I
ПРО ЯКІСТЬ ТА УМОВИ, НЕОБХІДНІ ДЛЯ
УКЛАДЕННЯ ШЛЮБУ

144. Чоловік до досягнення повних 18 років, жінка до досягнення повних 15 років не можуть укласти шлюб.

145. Але президенту республіки дозволяється, через серйозність мотивів, встановлювати вилучення із загального правила про вік.

146. Немає шлюбу, якщо немає згоди.

147. Не можна укласти інший шлюб до розірвання першого шлюбу.

148. Син, якому не виповнилось 25 років, дочка, яка не досягла 21 року, не можуть укласти шлюб без згоди їх батька і матері; в разі розбіжності достатньо згоди батька.

ГЛАВА IV
ПРО ВИМОГИ ВИЗНАННЯ ШЛЮБУ НІКЧЕМНИМ

180. Шлюб, який був укладений без вільної згоди обидвох або одного із подружжя, може бути заперечений лише подружжям або тим із подружжя, згода якого не була вільною.

Коли мала місце помилка в особі, шлюб може бути заперечений лише тим із двох подружжя, який був уведений в оману.

195. Суспільне визнання осіб подружжям не може звільнити тих, кого вважають подружжям, яке обопільно посилається на це визнання, від подання акта про здійснення шлюбу перед посадовою особою, яка веде акти громадянського стану.

ГЛАВА V
ПРО ОBOB'ЯЗКИ, ЯКІ ВИПЛИВАЮТЬ ІЗ ШЛЮБУ

203. Самим фактом шлюбу подружжя спільно заключає обов'язок годувати, утримувати й виховувати своїх дітей.

ГЛАВА VI
ПРО ПРАВА Й ОBOB'ЯЗКИ ПОДРУЖЖЯ

212. Чоловік і дружина зобов'язані взаємно бути вірними, допомогати, підтримувати один одного.

213. Чоловік зобов'язаний виявляти заступництво своїй дружині, дружина – слухняність чоловікові.

214. Дружина зобов'язана жити разом з чоловіком і прямувати за ним всюди, де він вирішить перебувати; чоловік зобов'язаний прийняти її і надати їй все, що необхідно для потреб життя, відповідно до своїх можливостей і свого становища.

215. Дружина не може виступати в суді без дозволу свого чоловіка...

216. Дозвіл чоловіка не є необхідним, коли дружина притягувалася до суду в кримінальній або поліцейській справі.

226. Дружина може укладати заповіт без дозволу свого чоловіка.

ГЛАВА VII
ПРО РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ

227. Шлюб розривається:

- 1) смертю одного із подружжя;
- 2) розлученням, проведеним у законному порядку;

3) присудженням, на основі вироку, який набрав законної сили, одного із подружжя до покарання, яке тягне за собою громадянську смерть.

ТИТУЛ VI
ПРО РОЗЛУЧЕННЯ

ГЛАВА I
ПРО ПРИЧИНИ РОЗЛУЧЕННЯ

229. Чоловік може вимагати розлучення через перелюбство дружини.

230. Дружина може вимагати розлучення через перелюбство чоловіка, якщо він тримав свою співмешканку в спільному будинку.

231. Подружжя може обопільно вимагати розлучення внаслідок зловживання (exces), грубого ставлення або важких образ одного із них щодо іншого.

ТИТУЛ VII

ПРО БАТЬКІВСТВО І ПРО СТАВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДО БАТЬКІВ

ГЛАВА I

ПРО ЗВ'ЯЗКИ МІЖ БАТЬКАМИ І ДІТЬМИ ЗАКОННИМИ

АБО НАРОДЖЕНИМИ В ШЛЮБІ

312. Дитина, зачата за час шлюбу, має своїм батьком чоловіка матері.

ГЛАВА III

ПРО ПОЗАШЛЮБНИХ ДІТЕЙ

Відділення I

Про узаконення позашлюбних дітей

331. Діти, народжені поза шлюбом, крім дітей, народжених від кровозмісного або перелюбного співжиття, можуть бути узаконені в наступному шлюбі їх батька і матері, якщо останні законно визнають і до шлюбу або в самому акті здійснення шлюбу.

Відділення II

Про визнання позашлюбних дітей

334. Визнання позашлюбних дітей здійснюється шляхом засвідченого акта, якщо він не був зроблений в акті про народження.

340. Пошуки батьківства заборонено. В разі викрадення, якщо час викрадення буде відповідати часу зачаття, викрадач може бути, на вимогу зацікавлених сторін, оголошений батьком дитини.

341. Пошуки материнства допускаються.

Син або дочка, який [яка] буде вимагати встановлення його [її] матері, зобов'язаний[на] довести, що він [вона] саме та дитина, якою народила мати.

Їй повинно бути дозволено доводити це показаннями свідка лише в тих випадках, коли вона вже має початок письмового доказу.

ТИТУЛ ІХ ПРО БАТЬКІВСЬКУ ВЛАДУ

371. Діти в будь-якому віці повинні виявляти своїм батькові та матері шану і повагу.

372. Діти залишаються під владою батьків до досягнення повноліття або до звільнення з-під влади.

373. Батько один здійснює цю владу під час існування шлюбу.

374. Дитина не може покинути батьківський дім без дозволу батька, якщо це не відбувається завдяки добровільному влаштуванню на військову службу, після досягнення 18-річного віку.

375. Батько, який має дуже серйозні причини бути незадоволеним поведінкою дитини, може користуватися наступними заходами виправлення.

376. Якщо дитина не досягла 16 років, то батько може позбавити її волі на термін, який не може бути більше місяця; з цією метою голова трибуналу округу повинен, на прохання батька, видати ордер на арешт.

377. Після досягнення дитиною 16-річного віку і до її повноліття або до звільнення її з-під влади, батько може лише вимагати позбавлення дитини волі на термін, не більший 6 місяців; він звертається до голови вказаного трибуналу, який, після обговорення питання з прокурором республіки, видає ордер про арешт або відмовляє в ньому і може, в першому випадку, скоротити ув'язнення, якого вимагає батько.

ТИТУЛ Х ПРО НЕПОВНОЛІТТЯ, ПРО ОПІКУ І ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ З-ПІД ВЛАДИ

ГЛАВА І ПРО НЕПОВНОЛІТТЯ

388. Неповнолітньою є особа тієї або іншої статі, яка ще не досягла 21 року.

ТИТУЛ ХІ ПРО ПОВНОЛІТТЯ, ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ ДІЄЗДАТНОСТІ

І ПРО РАДНИКА, ПРИЗНАЧЕНОГО СУДОМ

ГЛАВА І

ПРО НЕПОВНОЛІТТЯ

488. Повноліття настає після досягнення 21 року; в цьому віці особа є здатною до всіх дій цивільного життя з обмеженнями, вказаними в титулі „Про шлюб”.

КНИГА ДРУГА

ПРО МАЙНО І ПРО РІЗНОМАНІТНІ ВИДОЗМІНИ ВЛАСНОСТІ

ТИТУЛ І

ПРО ВІДМІННОСТІ МАЙНА

516. Все майно є рухомим або нерухомим.

ГЛАВА І

ПРО НЕРУХОМІСТЬ

517. Майно є нерухомим або за його природою, або через його призначення, або внаслідок предмета, приналежність якого воно складає (sapliquent).

518. Земельні ділянки і будівлі є нерухомістю за їх природою.

519. Вітряні або водяні млини, затвержені на стовбах і які складають частину будівлі, є також нерухомістю за їх природою.

520. Урожаї і плоди, не зняті ще з дерев, є нерухомістю.

З того моменту, як колоски зрізані, а плоди зірвані, хоч не було проведено прибирання, вони є рухомістю.

Якщо зжата лише частина урожаю, то лише ця частина є рухомістю.

524. Предмети, які власник землі розмістив на своїй ділянці для його обслуговування та експлуатації, є нерухомістю через їх призначення.

Таким чином, нерухомістю (завдяки її призначенню) є наступні предмети, коли вони були розміщені власником на його ділянці для обслуговування та експлуатації останнього:

тварини, які служать для обробки землі, землеробні знаряддя; насіння, дане фермерам або особам, яким земля

здана, з покладенням на них обов'язків надавати частину плодів;

голуби в голубятнях;

кролики в садках;

вулики;

риба в ставках;

преси, котли, апарати для перегонки, кадки і бочки; знаряддя, необхідні для експлуатації кузні, паперових фабрик та інших заводів;

солома та добрива.

Також є нерухомістю (завдяки їх призначенню) всі рухомі речі, приєднані власником назавжди до земельної ділянки.

525. Власник вважається таким, що приєднав назавжди рухомі речі до своєї земельної ділянки, коли ці предмети прикріплені гіпсом, вапном або цементом, або коли вони не можуть бути відділені без пошкодження або погіршення цих речей, або без поломки, або погіршення частини маєтку, до якого вони приєднані.

Дзеркала, які знаходяться в приміщеннях, визнають встановленими назавжди, якщо підлога, до якої вони прикріплені, складає ціле з дерев'яною рамою.

Таке ж правило діє щодо картин та інших прикрас.

Що стосується статуй, то вони визнаються нерухомістю, коли вони розміщені в ніші, зробленій навмисно для їх встановлення, хоч би вони могли бути зняті без їх пошкодження або погіршення.

526. Є нерухомістю внаслідок предмета, до якого вони відносяться:

узуфрукт на нерухомі речі;

сервітути або земельні повинності;

позови, які мають своїм предметом повернення нерухомого майна.

ГЛАВА II ПРО РУХОМІСТЬ

527. Майно є рухомим завдяки його природі або завдяки визначенню закону.

528. Завдяки його природі є рухомістю предмети, які можуть змінювати своє місце знаходження, зокрема, коли вони рухаються самі, як, наприклад, тварини, або ж коли вони не можуть змінювати свого місця інакше, як під дією сторонньої сили, як, наприклад, неживі речі.

529. Є рухомістю завдяки визначенню закону обов'язки і позови, які мають своїм предметом сплату грошей або [права на] рухомі речі, акції або долі у фінансових, торговельних або промислових компаніях, хоч би компаніям належало нерухоме майно, зв'язане з цими підприємствами. Ці акції і долі визнаються рухомістю щодо кожного учасника лише до того часу, доки суспільство існує.

Таким же чином, є рухомістю, завдяки визначенню закону, вічні або довічні ренти, які сплачують як держава, так і приватні особи.

ГЛАВА III ПРО МАЙНО ЩОДО ТИХ, ХТО НИМ ВОЛОДІЄ

537. Приватні особи мають право вільного розпорядження майном, яке їм належить, з видозмінами, які вказані законами. Майном, яке не належить приватним особам, керують, і воно може бути відчужене не інакше, як у спеціальному порядку і відповідно до особливих правил.

538. Дороги, шляхи і вулиці, які утримує держава, ріки і судоходні або сплавні річки, береги, морські намиви і місця, залишені морем, порти, гавані, рейди і взагалі всі частини французької території, які не можуть стати предметом приватної власності, розглядаються як такі, що входять до державної власності.

539. Все майно, ніким не освоєне і безгосподарне, а також майно осіб, які померли без спадкоємців або спадщина яких покинута, відноситься до державної власності.

540. Ворота, стіни, рови, охоронні спорудження зміцнених місць і фортець також становлять частину державної власності.

541. Те саме встановлено щодо землі, укріплень і валів місць, які не є більше військовими зміцненими

місцями; вони належать державі, якщо вони не були належним чином відчужені або якщо право власності держави не було погашене за давністю.

542. Комунальним майном є таке, власність на яке і прибутки з яких набуті жителями однієї або кількох комун.

543. На майно можна мати або право власності, або просте право використання, або тільки право вимагати виконання земельних повинностей [сервітутів].

ТИТУЛ П ПРО ВЛАСНІСТЬ

544. Власність – право користуватися і розпоряджатися речами найабсолютнішим чином, для того, щоб користування не було таким, яке заборонено законами або регламентами.

545. Нікого не можна примусити віддати свою власність, якщо це не робиться для суспільної користі і за справедливе і попереднє відшкодування.

546. Власність на річ (як рухому, так і нерухому) дає право на все, що ця річ виробляє, і на те, що природньо або неприродньо приєднується до цієї речі як приналежність.

Це право називається „правом приєднання” (droit d'accession).

ГЛАВА П ПРО ПРАВО ПРИЄДНАННЯ ЩОДО ТОГО, ЩО З'ЄДНУЄТЬСЯ

З РІЧЧЮ І ВХОДИТЬ ДО ЇЇ СКЛАДУ

551. Все, що з'єднується з річчю і входить до її складу, належить власнику відповідно до правил, які встановлені нижче.

Відділення I

Про право приєднання щодо нерухомих речей

552. Власність на землю включає в себе власність на те, що знаходиться зверху, і на те, що знаходиться знизу.

Власник може робити будь-якого роду насадження і зводити будівлі на свій розсуд, за тими винятками, які

встановлені в титулі „Про сервітути та земельні повинності”.

Він може робити під землею споруди і рити землю на свій розсуд, витягувати з-під землі будь-якого роду виробу, які там виявляться, з дотриманням обмежень, які випливають із законів і регламентів про рудники та із законів і регламентів, які стосуються суспільної безпеки (police).

ТИТУЛ ІV ПРО СЕРВІТУТИ ТА ЗЕМЕЛЬНІ ПОВИННОСТІ

637. Сервітут – обтяження, накладене на майно з метою використання маєтку, який належить іншому власнику, і для користі цього маєтку.

638. Сервітут не встановлює ніякої переваги одного маєтку над іншим.

639. Джерелами сервітутів є або природне розташування ділянок, або обов’язки, встановлені законом, або домовленості між власниками.

КНИГА ТРЕТЯ ПРО РІЗНІ СПОСОБИ, ЯКИМИ ЗДОБУВАЄТЬСЯ ВЛАСНІСТЬ ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА

711. Власність на майно здобувається і передається шляхом успадкування, шляхом дарування між живими або за заповітом і в силу обов’язку.

712. Власність здобувається також шляхом приєднання або включення до складу іншої речі і внаслідок давності.

713. Майно, яке не має хазяїна, належить державі.

ТИТУЛ І ПРО УСПАДКУВАННЯ ГЛАВА І ПРО ВІДКРИТТЯ СПАДЩИНИ І ПРО ПЕРЕХІД ЇЇ ДО СПАДКОЄМЦІВ

718. Спадщина відкривається внаслідок природної смерті і в результаті цивільної смерті.

720. Якщо декілька осіб, послідовно закликаючи до успадкування, одне після іншого гинуть за одного і того ж

нешасного випадку, причому не можна встановити, яка із цих осіб померла першою, то припущення про те, хто пережив інших, встановлюється обставинами справи, а якщо ці обставини невідомі, то відповідно із силою, властивою віку і статі (*par la force de l'age ou du sexe*).

721. Якщо ті, хто загинув разом, не досягли 15-річного віку, то передбачалось, що старший за віком пережив інших.

Якщо всім їм було більш 60 років, то передбачалося, що молодший за віком пережив інших.

Якщо одні не досягли 15-річного віку, а іншим було більше 60 років, то передбачалося, що перші пережили інших.

722. Якщо загиблим разом уже виповнилось 15 років, але вони не досягли 60-річного віку, то завжди передбачається, що чоловік пережив [жінку] в однаковому віці або якщо різниця у віці не більше року.

Якщо загиблі були однієї статі, то за питанням про те, хто пережив іншого, повинно бути прийняте таке припущення, яке відкриває спадщину в природному порядку [*dans l'ordre de la nature*]: так, більш молодий вважається таким, що пережив старшого за віком.

ТИТУЛ II

ПРО ДАРУВАННЯ МІЖ ЖИВИМИ І ПРО ЗАПОВІТИ

ГЛАВА I

ЗАГАЛЬНІ ПОСТАНОВИ

893. Розпоряджатися своїм майном на безоплатній основі можна лише за допомогою дарування між живими або за допомогою заповіту у формах, встановлених нижче.

894. Дарування між живими є дія, за допомогою якої дарувальник позбавляє себе, справді (*actuellement*) і безповоротно, подарованої речі на користь обдарованого, який її приймає.

895. Заповіт – дія, за допомогою якої заповідач встановлює розпорядження на той час, коли він уже не буде більше живим, про все своє майно або про частину майна і яке він може скасувати.

ГЛАВА II
ПРО ЗДАТНІСТЬ РОБИТИ РОЗПОРЯДЖЕННЯ
АБО ДАРУВАННЯ МІЖ ЖИВИМИ,
АБО НА ОСНОВІ ЗАПОВІТУ

901. Для здійснення дарування між живими або заповіту необхідно бути при тверезому мисленні.

902. Всі особи можуть робити розпорядження й отримувати дарування або завдяки заповіту, за винятком тих, кого закон оголошує нездатними до цього.

903. Неповнолітній, який не досяг 16 років, не може робити ніяких розпоряджень, за винятком того, що встановлено в главі IX цього титулу.

904. Неповнолітній, який досяг 16 років, може робити розпорядження лише за допомогою заповіту і не більше, як щодо половини майна, розпоряджатися яким закон надає повнолітнім.

906. Для того, щоб бути здатним до отримання [дарування] між живими, достатньо бути зачатим до моменту дарування.

Для того, щоб бути здатним до отримання [майна] на основі заповіту, достатньо бути зачатим до того часу, коли заповідач умирає.

Однак дарування або заповіт набуває своєї чинності лише тому, що дитина буде народжена життєздатною.

907. Неповнолітній, хоч би він досяг віку 16 років, не може, навіть за допомогою заповіту, робити розпорядження на користь свого опікуна.

Неповнолітній, який досяг повноліття, не може робити розпоряджень ні за допомогою дарувань між живими, ні за допомогою заповіту на користь того, хто був його опікуном, якщо остаточний звіт з опіки не був попередньо поданий і затверджений.

Вилучаються, в обидвох вищевказаних випадках, ті, хто наближені до неповнолітнього, які є або які були його опікунами.

909. Доктори медицини або хірургії, лікарі й аптекарі, які лікували особу під час хвороби, від якої вона померла, не можуть скористуватися розпорядженнями між

живими або заповідальними розпорядженнями, які ця особа зробила на їх користь протягом цієї хвороби.

Вилучаються:

1) розпорядження про видання визначеної винагороди з врахуванням майнового становища особи, яка зробила розпорядження, і характеру наданих послуг;

2) розпорядження, які стосуються сукупності майна при наявності родинних зв'язків до четвертого ступеня включно, за умови, що померлий не має спадкоємців по прямій лінії; це останнє обмеження не має сили, якщо той, на користь кого зроблено розпорядження, входить сам до числа цих спадкоємців.

Тих же правил дотримуються щодо священнослужителя.

910. Розпорядження між живими або заповідальні розпорядження, зроблені на користь притулків, на користь бідних якої-небудь комуни або на користь установ, які представляють суспільну користь, можуть набути дії лише тому, що вони будуть затверджені декретом президента республіки.

911. Будь-яке розпорядження на користь особи, яка володіє здатністю [до отримання майна шляхом дарування або за заповітом] є незначним, хоч би воно було приховане під формою оплаченого договору або було зроблене від імені підставних осіб.

Вважаються підставними особами (personnes interposees) батько і мати, діти та інші нащадки і чоловік або жінка того, хто є нездатним.

ТИТУЛ ІІІ ПРО ДОГОВОРИ АБО ПРО ДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВЗАГАЛІ

ГЛАВА І ВСТУПНІ ПОСТАНОВИ

1101. Договір – погодження, за допомогою якого одна або декілька осіб зобов'язуються перед іншою особою або перед декількома іншими особами дати що-небудь, зробити що-небудь або не робити чого-небудь.

Відділення I

Про згоду

1109. Немає справжньої згоди, якщо згода була дана лише внаслідок помилки або якщо вона була вирвана насиллям або досягнута обманом.

1110. Помилка є причиною незначної згоди лише тоді, коли помилка стосується самої суті речі, яка є предметом згоди.

Помилка не є причиною нікчемності, якщо вона стосується лише особи, з якою має намір укласти угоду, крім тих випадків, коли міркування про особисті властивості цієї особи є основною причиною угоди.

1115. Договір не може бути більше заперечений через насилля, якщо після того, як насилля припинилося, цей договір був схвалений або прямо, або мовчазно, або за допомогою пропуску терміну, встановленого законом для пред'явлення вимоги про відновлення.

1118. Збитковість ганьбить домовленості, які є лише в деяких договорах або укладені деякими особами, як це буде вказано в тому ж відділенні.

Відділення II

Про здатність сторін, які домовляються [укласти договір]

1123. Будь-яка особа може укласти договори, якщо вона не оголошена нездатною за законом.

1124. Нездатними укладати договори є неповнолітні; особи, позбавлені дієздатності; і взагалі всі ті, кому закон забороняє деякі договори.

1125. Неповнолітній, особа, позбавлена дієздатності [і заміжня жінка], можуть оспорювати через свою нездатність взяті ними зобов'язання лише у випадках, передбачених законом.

Особи, здатні укладати договори, не можуть пред'являти проти договорів заперечення, оснований на нездатності неповнолітнього, особи, позбавленої дієздатності [або заміжньої жінки], з якими вони уклали договір.

Відділення III

Про предмет і про зміст договорів

1126. Предметом договору є те, що одна сторона зобов'язується дати, або те, що одна сторона зобов'язується зробити або чого вона зобов'язується не робити.

Відділення IV

Про основні обов'язки

1131. Зобов'язання, яке не має основи або має неправильну основу, або яке має недозволену основу, не може набути ніякої сили.

1132. Дійсність зобов'язання не зменшується, хоч би основа його не була в ньому виражена.

1133. Основа є недозволеною, коли вона заборонена законом, коли вона суперечить добрим звичаям або публічному порядку.

ГЛАВА III

ПРО СИЛУ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Відділення I

Загальні постанови

1134. Зобов'язання, укладені законно, займають місце (*tiennent lieu*) закону для тих, хто їх уклав.

Вони можуть бути скасовані лише за взаємною згодою сторін або через причини, в силу яких закон дозволяє скасування [зобов'язань]. Вони повинні бути виконані добросовісно.

1135. Погодження зобов'язують не тільки до того, що в них виражено, але і до всіх наслідків, які справедливість, звичай або закон зв'язують з цим зобов'язанням відповідно до його природи.

ГЛАВА V

ПРО ПОГАШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

1234. Зобов'язання погашаються: платежем; новацією; добровільною відмовою кредитора від своїх прав; зарахуванням; злиттям; знищенням речі; нікчемністю [зобов'язань]; дією скасувальної умови, як було пояснено в

попередній главі, і давністю, яка складе предмет окремого титулу.

ТИТУЛ V
ПРО ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР
I ПРО ВЗАЄМНІ ПРАВА ПОДРУЖЖЯ
ГЛАВА I
ЗАГАЛЬНІ ПОСТАНОВИ

1387. Закон регулює подружній союз відносно майна лише за відсутності спеціальних угод, які подружжя може укласти на свій розсуд, для того, щоб ці угоди не суперечили добрим звичаям, і, крім того, з нижчезазначеними обмеженнями.

1390. Подружжя не може більше укладати спільні угоди про те, що їх союз буде регулюватися одним із звичаїв, законів або місцевих статутів, які діяли раніше в різних частинах французької території і які скасовані цим кодексом.

1395. Шлюбні угоди не можуть ні в чому змінюватися після здійснення шлюбу.

ТИТУЛ VI
ПРО ПРОДАЖ
ГЛАВА I
ПРО ПРИРОДУ І ПРО ФОРМУ ПРОДАЖУ

1582. Продаж є згода, на основі якої один зобов'язується дати (livrer) річ, а інший – оплатити її.

Вона може бути здійснена шляхом засвідченого акту або приватного акту.

1589. Обіцянка продати рівнозначна продажу, якщо є взаємна угода обидвох сторін про речі та їх ціну.

Датою угоди, навіть оформленої пізніше, є дата першого платежу.

1590. Якщо при обіцянці продати було дано завдаток, то кожному із тих, хто домовляється, дозволяється відступити від обіцянки тому, хто дав завдаток, втрачаючи його, і тому, хто отримав завдаток, повернувши його вдвічі більшим.

ГЛАВА II
ОСОБИ, ЯКІ МОЖУТЬ КУПУВАТИ АБО

ПРОДАВАТИ

1594. Всі ті, кому закон цього не забороняє, можуть купувати або продавати.

ГЛАВА ІІІ

ПРО РЕЧІ, ЯКІ МОЖУТЬ БУТИ ПРОДАНИМИ

1598. Все те, що знаходиться в обігу, може бути проданим, якщо особливі закони не заборонили відчуження.

ТИТУЛ VII

ПРО МІНУ

1702. Міна є договір, на основі якого сторони взаємно дають один одному одну річ за іншу.

1703. Міна є досконалою на основі лише згоди таким же способом, як продаж.

1704. Якщо одна із сторін уже отримала річ, дану їй в порядку міни, і якщо вона потім доведе, що інша сторона не є власником цієї речі, то її не можуть примусити видати річ, яку вона обіцяла дати в обмін, але зобов'язана лише повернути річ, яку вона отримала.

1705. Стороні, у якої відібрана за судом річ, яку вона отримала в порядку зміни, дається на вибір: або вимагати через суд відшкодування збитків, або вимагати повернення її речі.

1706. Визнання договору незначним через шкodu не має місця відносно договору міни.

1707. Всі інші правила, запропоновані для договору продажу, застосовуються і до міни.

ТИТУЛ ІХ

ПРО ДОГОВІР ТОВАРИСТВА

ГЛАВА І

ЗАГАЛЬНІ ПОСТАНОВИ

1832. Товариство є договором, на основі якого дві або декілька осіб погоджуються зробити що-небудь спільним майном, маючи на увазі поділяти вигоди, які можуть із цього вийти.

1833. Будь-яке товариство повинно мати дозволений предмет своєї діяльності [ціль] і бути укладеним у спільному інтересі сторін.

Кожний учасник товариства повинен внести в нього або гроші, або інше майно, або свої спеціальні знання і навички (industrie).

ТИТУЛ XII ПРО РИЗИКОВІ ДОГОВОРИ

1964. Ризиковий договір є двосторонньою угодою, наслідки якої, як відносно вигод, так і втрат, залежать для всіх сторін (для однієї або для декількох сторін) від невідомої події.

Такими договорами є:
договір страхування;
морська позика;
гра і парі;
договір довічної ренти.
Два перших регулюються морськими законами.

ГЛАВА I ПРО ГРУ І ПАРІ

1965. Закон не дає ніякого позову про стягнення боргу, який виник із-за гри, або про плату парі.

1966. Ігри, які полягають у вправах зі зброєю, біг, скачки і перегони, гра в м'яча (jeu de raume) та інші ігри такого ж роду, які вимагають спритності та фізичних вправ, вилучаються із попередньої постанови.

Але трибунал може відкинути вимоги, якщо сума здасться йому надмірною.

1967. Ні в якому випадку той, хто програв, не може вимагати повернення йому того, що він добровільно сплатив, крім тих випадків, коли з боку того, хто виграв, був допущений обман або шахрайство.

ТИТУЛ XX ПРО ДАВНІСТЬ

ГЛАВА I ЗАГАЛЬНІ ПОСТАНОВИ

2219. Давність є засобом придбання або звільнення [від зобов'язання] в зв'язку із закінченням визначеного проміжку часу і при наявності умов, визначених законом.

2220. Не можна заздалегідь відмовлятися від [використання] давності; можна відмовитися від уже закінченої [acquire] давності.

2221. Відмова від давності буває явно вираженою або мовчазною; мовчазна відмова впливає із дії, яка передбачає відмову (abandon) від набутого права.

2222. Той, хто не може відчужувати, не може відмовитися від закінченої [на його користь] давності.

2223. Судді не можуть за своєю ініціативою доповнювати справу аргументами (moyens), випливаючими із давності.

2224. Заперечення про [закінчення] давності може бути заявлене в будь-який момент судового процесу, навіть в апеляційному суді, крім тих випадків, коли через відсутність заперечення сторони про [закінчення] давності повинно бути зроблено пропозицію про те, що сторона відмовилася від давності.

2225. Кредитори або будь-яка інша особа, зацікавлена в придбанні права за давністю, можуть зробити заперечення про давність, хоч би боржник або власник відмовлявся [від цього заперечення].

2226. Не можна придбати за давністю власності (domaine) на речі, які не знаходяться в обігу.

2227. Держава, державні установи (etablissements publics) і комуни підпорядковуються такій же давності, як і приватні особи, і можуть на однаковій основі робити заперечення, засновані на давності.

ГЛАВА II ПРО ВОЛОДІННЯ

2228. Володіння – володіння (тримання) або користування річчю або правом, якщо ця річ знаходиться в наших руках (nous tenons) або якщо це право здійснюється нами особисто або за допомогою іншої особи, в якій знаходиться (qui la tient) річ або яка здійснює право від нашого імені.

2229. Для придбання за давністю необхідне володіння постійне й безперервне, спокійне, відкрите, не

викликаюче сумнівів (poperequivoque) і здійснюване особою в ролі власника (a titre de propriétaire).

2230. Завжди передбачається, що кожний володіє для себе і як власник, якщо не доведено, що володіння почалось для іншого.

2231. Коли почалось володіння для іншого, то завжди передбачається, що володіння здійснюється в тій же ролі, якщо немає доказів протилежного.

2232. Якщо надається тільки можливість здійснювати які-небудь дії або якщо здійснювані дії є просто терпимими, то ці дії не можуть бути основою ні володіння, ні давності.

2233. Насильницькі дії тим паче не можуть бути основою володіння, яке може створити давність.

Корисне [для закінчення давності] володіння починається лише з часу припинення насилля.

2234. Існуючий власник, який доведе, що він володів раніше, передбачається тим, хто володів у проміжний час, якщо не буде доведено протилежне.

2235. Для доведення тривалої давності до встановленого терміну можна приєднати до свого володіння володіння свого попередника [праводавача], незалежно від того, в якому порядку перейшло від нього володіння – за універсальною [спадкоємною] або окремою основою безплатно або платно.

ГЛАВА III ПРО ПРИЧИНИ, ПЕРЕШКОДЖАЮЧІ ПЕРЕБІГУ ДАВНОСТІ

2236. Давність ніколи не йде на користь тих, хто володіє для іншого, скільки би часу це не тривало.

Так, фермер, особа, яка прийняла майно на збереження, узуфруктуарій та всі інші особи, які тимчасово (precasement) володіють річчю власника, не можуть придбати цю річ за давністю.

2237. Спадкоємці осіб, які володіють річчю за однією із основ, вказаних у попередній статті, також не можуть придбати річ за давністю.

2238. Але особи, вказані в ст.ст. 2236 і 2237, можуть придбати за давністю, якщо основа їх володіння змінилась або через причину, яка йде від третьої особи, або через заперечення, яке вони протиставили праву власника.

2239. Особи, яким фермери, охоронці майна та інші тимчасові утримувачі, передали річ на основі, яка передає власність, можуть придбати цю річ за давністю.

2240. Не можна придбати річ за давністю всупереч основі, яка є у даної особи; це розуміється в тому значенні, що не можна змінити для самого себе основу і принцип володіння.

2241. Можна придбати річ за давністю всупереч основі, яка є у даної особи; це розуміється в тому значенні, що здобувається за давністю звільнення від зобов'язання, укладеного цією особою.

ГЛАВА ІV ПРО ПРИЧИНИ, ЯКІ ПЕРЕРИВАЮТЬ АБО ЯКІ ПРИЗУПІНЯЮТЬ ПЕРЕБІГ ДАВНОСТІ

Відділення I

Про причини, які призупиняють перебіг давності

2242. Давність може бути перервана або природним способом, або в цивільному порядку.

2243. Природна перерва давності є в тих випадках, коли попередній власник або навіть третя особа позбавили власника протягом більше року користування річчю.

2244. Виклик до суду, вимога про виконання, оголошене через судового пристава, накладення арешту на річ, про які повідомлено особі, якій бажають перешкодити скористуватися давністю, є цивільна перерва давності.

Відділення II

Про причини, які призупиняють перебіг давності

2251. Перебіг давності проти всіх осіб, крім тих випадків, коли для них встановлено законом який-небудь виняток.

2252. Немає перебігу давності проти неповнолітніх та осіб, позбавлених дієздатності, крім випадку, вказаного

в ст. 2278, і за винятком інших випадків, визначених законом.

2253. Немає перебігу давності за вимогою подружжя один до одного.

2254. Відносно майна, яке знаходиться в управлінні чоловіка, є перебіг давності проти заміжньої жінки, навіть якщо вона не користується поділом майна на основі шлюбного договору або на основі судового рішення; але вона має зворотню вимогу до чоловіка.

2255. Але перебігу давності немає під час шлюбу відносно відчуження ділянки, включеної до посагу відповідно до ст. 1561 титулу „Про шлюбний договір і про взаємні права подружжя”.

2256. Таким чином, перебіг давності призупиняється під час шлюбу:

1) у випадку, якщо позов заміжньої жінки не може бути пред’явлений раніше того, чим вона зробить вибір між прийняттям спільності майна або відмовою від цієї спільності;

2) у випадку, коли чоловік, продавши особистий масток жінки без її згоди, несе відповідальність, витікаючу із продажу, і у всіх інших випадках, коли позов жінки міг би зачепити чоловіка.

2257. Немає перебігу давності:

за вимогою, яка залежить від умови, до настання умови, за позовом, заснованому на гарантії [продавця], доки не відбудеться відібрання [проданого майна] за судом,

за вимогами, які підлягають виконанню у визначений день, до настання цього дня.

2258. Перебігу давності немає проти спадкоємця, який прийняв спадщину з умовою складення опису за вимогами, які він має до спадщини.

Вона перебігає проти неприйнятої спадщини, хоч би до неї не був призначений піклувальник.

2259. Вона перебігає ще протягом трьох місяців, які надаються для складення опису, і 40 днів, які надаються для вирішення питання [про прийняття спадщини].

Відділення II

Про тридцятирічну давність

2262. Всі позови (як речові, так і особисті) погашаються давністю в 30 років, причому той, хто посилається на закінчення цієї давності, не зобов'язаний вказувати на основі давнісного володіння, і йому не може бути протиставлене заперечення про його недобросовісність.

2263. Через 28 років після дати останнього документа боржник з ренти може бути примушений видати, за свій рахунок, новий документ кредитору або його правонаступникам.

Відділення III

Про давність в 10 і 20 років

2265. Той, хто набуває добросовісно і на основі належної основи нерухомість, той набуває власність на основі закінчення 10-річної давності, якщо справжній власник проживає в окрузі апеляційного суду, де розміщена нерухомість, і на основі закінчення 20-річної давності, якщо він має місце проживання поза цим округом.

2266. Якщо справжній власник мав місце свого проживання в різний час і у вказаному окрузі і за його межами, то потрібно для того, щоб визнати давність закінченою, додати кілька років, яких не вистачає до її 10-річного перебування в окрузі, подвійна кількість років відсутності проти тієї кількості років, якого не вистачає до повних 10 років присутності вказаної особи.

2267. Документ, незначний на основі того, що він не відповідає вимогам форми, не може служити основою для 10-річної та 20-річної давності.

2268. Добросовісність завжди припускається, і той, хто посилається на недобросовісність [іншої особи], повинен довести наявність недобросовісності.

2269. Достатньо, щоб добросовісність була присутня в момент надбання.

2270. Після закінчення 10 років архітектор і підрядчик звільняються від гарантії за капітальну будівлю, яку вони побували або побудовою якої керували.

Див. : Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія: навч. посібник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. В. Д. Гончаренка. [кол. упорядників: В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький, М. М. Страхов, С. І. Пирогова. К.: Видавничий дім Ін Юре, 2002. С. 407-440.

10.9. Опорний конспект

1. Особливості державного ладу Франції в кінці XVIII – на початку XIX століття

14 липня 1789 р. повстали парижани взяли Бастилію – фортецю-тюрму на окраїні Парижа. Цю подію прийнято вважати початком Великої французької революції, епохи, яка охопила всі сфери суспільного життя: політику, право, культуру, виробництво, науку, побут, армію, дипломатію.

Революція 1789-1794 рр. стала закономірним результатом тривалої кризи абсолютної монархії, яка перестала виражати загальнонаціональні інтереси, захищала середньовічні станові привілеї, виключні права дворянства на землю.

Хід революції умовно ділиться на наступні етапи:

перший етап – створення конституційної монархії (14 липня 1789 р. – 10 серпня 1792 р.);

другий етап – жірондистська республіка (10 серпня 1792 р. – 2 червня 1793 р.);

третій етап – якобінська республіка (2 червня 1793 р. – 27 липня 1794 р.).

26 серпня 1789 р. Установчі збори прийняли програмний документ революції – “Декларацію прав людини і громадянина”. Ст. 1 Декларації заявляла: “Люди народжуються і залишаються вільними і рівними у правах”. В якості природних і невід’ємних прав у ст. 2 проголошувалися “свобода, власність, безпека і опір пригнобленню”. Ст. 3 проголошувала, що принцип всієї верховної влади знаходиться в нації. “Ніяка установа, ніяка

особа не може здійснювати владу, що не виходить прямо від нації”. Стаття 4 декларувала, що свобода полягає у праві “робити все, що не шкодить іншому”. Згідно ст. 5 закон міг забороняти лише дії, шкідливі для суспільства. “Все, що не заборонено законом, дозволено законом, і ніхто не може бути змушений до того, що не передбачено законом”. За ст. 6 закон оголошувався вираженням загальної волі. Всім громадянам надавалося право особисто або через представників брати участь у виданні законів. Закон мав при цьому бути рівним для всіх, незалежно від того, що він мав за мету: захист чи покарання.

Ст. 7, 9, 10, 11 утверджували свободу особи, свободу совісті, слова, друку, принцип презумпції невинності. Ст. 13-14 стосувалися впорядкування податкової системи. Ст. 15 передбачала право суспільства вимагати звіту від кожної посадової особи за довірену йому частину управління. Ст. 17 (остання) оголошувала право на власність недоторканим і священним.

Ще одна стаття Декларації – шістнадцята – проголошувала, що “суспільство, в якому не забезпечено користування правами і не проведено розподілу влад, не має конституції. Відповідно до неї Установчі збори приступили до вироблення конституції.

Перша конституція Франції була затверджена 3 вересня 1791 р. Франція стала конституційною монархією. Конституція складалася із вступу, який підтверджував основні положення Декларації прав людини і громадянина, та семи розділів. Вищим органом законодавчої влади стали однопалатні Національні збори. Король повинен був здійснювати виконавчу владу з допомогою призначуваних ним міністрів. У конституції проголошувалися принципи народного суверенітету, рівності всіх перед законом, політичні свободи. Священним і недоторканим проголошувалося право власності. Конституція діяла до повалення монархії 10 серпня 1792 р.

В цей день у Парижі спалахнуло збройне народне повстання. Воно привело до влади жірондистів, які здобули більшість на виборах до нового найвищого органу влади –

національного конвенту. Протягом серпня – вересня у Франції фактично була встановлена республіка. Людовіка XIV стратили. Виконавча влада здійснювалася Тимчасовою виконавчою радою, що замінила усунутий уряд. Прийшовши до влади, жірондисти намагалися зупинити революцію. Вони не змогли виробити нову республіканську конституцію. Різко погіршилось економічне становище.

2 червня 1793 р. повстання у Парижі привело до влади якобінців. Якобінська республіка (диктатура) проіснувала до 27 липня 1794 р.

24 червня 1793 р. була прийнята нова конституція. Носієм влади оголошується суверенний народ. Органом законодавчої влади став постійно діючий однопалатний корпус законодавчий. Вищим урядовим органом республіки була виконавча рада. Виключними повноваженнями володіли: конвент (мав право видання і тлумачення законів); комітет громадського порятунку, комітет громадської безпеки. Судочинство здійснював революційний трибунал. За неповні 10 місяців свого правління якобінці остаточно знищили феодальні повинності для селянства, демократизували державний апарат, ліквідували рабство в колоніях, розгромили інтервенцію та внутрішню контрреволюцію. Однак зміцнення республіки привело до незгод у якобінському блоці. Політика терору ослабила їх соціальну підтримку. 27 липня 1794 р. відбувся переворот, який встановив режим директорії.

У серпні 1795 р. конвент прийняв нову конституцію Франції. Засновувався законодавчий корпус із двох палат: верхньої – ради старійшин і нижньої – ради п'ятисот. Нижня палата розробляла законопроекти, які затверджувала або відхиляла верхня. Виконавча влада доручалася директорії у складі 5 осіб. Їх обирала рада старійшин із кандидатів, висунутих радою п'ятисот. Щороку один із директорів переобирався.

Непопулярна “політика гойдалки”, яку проводила директорія, фінансова криза викликали суспільне напруження. 9 листопада 1799 р. у Франції відбувся військовий переворот на чолі з генералом Наполеоном

Бонапартом, який користувався великою популярністю в армії. Вже 13 грудня була обнародована нова конституція країни. Виконавча влада перейшла до колегії трьох консулів – генерала Бонапарта та двох колишніх членів директорії – Сійєса і Дюко. Консули обиралися на 10 років. Реальна влада належала першому консулу, два інші – мали дорадчі повноваження. У 1802 р. пост першого консула за Бонапартом було закріплено позитивно. Він зосередив у своїх руках командування армією, призначення на вищі державні посади, керівництво всією внутрішньою і зовнішньою політикою.

Органами законодавчої влади були державна рада, трибунат, законодавчий корпус та сенат. Законопроекти готувала державна рада, обговорював їх трибунат, а ухвалював – законодавчий корпус. Будь-яке його рішення міг скасувати призначуваний урядом сенат.

У 1804 р. Бонапарт проголосив себе імператором французів. Конституція 1804 р. перетворила Францію в імперію. В історичній літературі вона отримала назву “перша імперія” у Франції. Основними важелями імператорської влади стали: армія, поліцейська система, бюрократія, церква. Створюється імператорський двір. Найважливішою частиною центральної адміністрації стали міністерства. Проводилася кодифікація права. З’явилися Цивільний кодекс (1804 р.), Торговий кодекс (1807 р.), Кримінально-процесуальний кодекс (1808 р.), Кримінальний кодекс (1810 р.). У 1814 р. (після воєнних поразок в Іспанії та Росії) Н.Бонапарт був примушений зректися престолу і засланий на острів Ельба. Знову зайняв французький престол у 1815 р. (“Сто днів”). Після поразки під Ватерлоо повторно зрікся від престолу. Помер на острові Св.Олени у 1821 р..

2. Джерела французького цивільного кодексу 1804 р.

Основними джерелами кодифікації були: римське право в трактуванні європейських середньовікових університетів, звичаєве право Франції і революційне законодавство.

Рецепійоване римське право складало основу писаного права на півдні країни. Звичаєве (кутьомне) право, зафіксоване в XVI ст., домінувало в центрі і на півночі. Демаркаційною лінією між ними була Луара.

Зберігали значення королівські ордонанси, канонічне право. Модернізація приватного права була здійснена в другій чверті XVIII ст. під керівництвом канцлера Дагессо. Вийшли Ордонанс про дарування (1731 р.), Ордонанс про заповіти (1735 р.), Ордонанс про субституції (1748 р.). Але вони не скасували дії всіх інших джерел права і тільки підвищили роль у цивільній юстиції Паризького кутюма. Із права часів революції джерелами кодексу Наполеона стали закони про шлюб, батьківську владу, привілеї та іпотеки.

Створення Цивільного кодексу країни було одним із важливих завдань, проголошених конституцією 1791 р. У 1793, 1794 і 1796 рр. були запропоновані проекти такого кодексу (керував кодифікаційною роботою Камбасерес), однак через постійні державно-політичні перемини, жодний не був прийнятий.

Робота над кодексом активізувалась урядом Наполеона. У липні 1800 р. було створено спеціальну комісію, до якої увійшли члени касаційного суду – Тронше, Порталіс, Малевіль і Біго-Предмне. Безпосередню участь в обговоренні окремих статей брав Наполеон. 21 березня 1804 р. Цивільний кодекс Франції був прийнятий. У 1807 р. його назвали Кодексом Наполеона. В 1816 р. він знову дістав назву Цивільного кодексу. Але в історії справедливо залишився під назвою Кодексу Наполеона. “Моя слава, – говорив Наполеон, – не в тому, що я виграв сорок битв ... Те, що буде жити вічно, – це мій цивільний кодекс”.

Це був дійсно зразок передового, прогресивного для того часу законодавства. Він вважається найдосконалішим із класичних кодексів за формою викладу та структурою. Він складається із вступу і трьох книг: про осіб, про речі (майно) і про зобов’язання.

3. Основні риси кодексу:

а) право власності

В основу кодексу була покладена ідея недоторканості приватної власності. Право власності, – стверджував один із його творців, Порталіс, – основне право, на якому базуються всі суспільні установи, таке ж дорогоцінне для кожної людини, як і її життя. Цю точку зору поділяв і Наполеон, який підкреслив на одному із засідань Державної ради “необхідність примножити число власників, що є твердою опорою безпеки і спокою держави”. Із 2281 статті кодексу біля 800 статей присвячені приватній власності, яка згідно ст. 544 розглядалася як “право користуватися і розпоряджатися речами найбільш абсолютним чином”. Виходячи з положень Декларації 1789 р. кодекс закріпив недоторканість і невідчужуваність власності.

В кодексі виділені три види власності залежно від суб’єкта права: індивідуальна, державна і общинно-комунальна.

Всі речі ділились на нерухомі та рухомі. До перших відносились земля, будинки, незалежно від вартості і розміру; до других – гроші, дорогоцінності і т.д. Власність на річ, як рухому, так і нерухому, давало право на все, що ця річ виробляла. В кодексі підкреслено, що нікого не можна змушувати поступатися своєю власністю, якщо тільки це не робиться з причин суспільної користі та при справедливому попередньому відшкодуванні.

б) зобов’язання

Їм присвячена більша частина третьої книги Кодексу Наполеона. Головна увага серед зобов’язань приділена договірним (про недоговірні йдеться лише у 20 статтях). Основні принципи договірного права запозичені у римського права: свобода договору (автономія індивідуальної волі), формальна рівність сторін договору, надання договору сили закону для осіб, що уклали його. Реалізація цих принципів означала, що жодна особа не може бути примушена до укладення договору, який не відповідав би їх намірам і що зміст договору визначається лише волею сторін. Ніщо не могло бути підставою для односторонньої відмови від угоди. Ніяке втручання в угоду приватних осіб не допускалося,

якщо тільки вона не суперечила закону, моралі і громадському порядку.

У кодексі передбачено 8 типових і поширених договорів: купівлі-продажу, міни, найму речей, роботи або послуг, товариства, позички, зберігання, застави, договір вірогідного прибутку. Лише в окремих випадках явна невігідність договору для однієї із сторін могла бути підставою для визнання його недійсним. Наприклад, відповідно до ст. 1674, коли продавець нерухомості продавав майно за ціною, що становила не більше $\frac{7}{12}$ його дійсної вартості.

Другим джерелом зобов'язань визнавалося заподіяння шкоди (цивільний делікт). Той, хто заподіював шкоду, відповідав за делікт як у випадку прямої умисної дії щодо чужої речі чи прав, так і в разі недбалості і непередбачливості.

Кодекс встановлював також, що зобов'язання може виникати безпосередньо із закону у випадках, які спеціально передбачені законом.

в) сімейно-шлюбне і спадкове право

Норми сімейно-шлюбного права викладені у першій книзі за чіткою схемою:

1) про умови законності шлюбу, визнання шлюбу недійсним чи відсутнім;

2) про взаємовідносини, права і обов'язки подружжя;

3) про розірвання шлюбу (за вимогою Наполеона було закріплене випереджаюче свій час положення про можливість розірвання шлюбу із взаємної згоди подружжя; пізніше воно було скасоване і затверджене знову лише у XX ст.);

4) про відносини батьків і дітей.

Найважливішим нововведенням в області сімейно-шлюбного права стало закріплення інституту цивільного шлюбу. Шлюб був чисто світським, хоча не заборонялося проводити за бажанням релігійні церемонії. Шлюбний вік встановлювався: 18 років для чоловіків і 15 років для жінок.

4. Історичне значення Кодексу Наполеона

Для свого часу Цивільний кодекс 1804 р. мав видатне значення. Це була, по суті, друга цивільна конституція нового правопорядку. З доповненнями і змінами кодекс діє у Франції до сьогодні (до кінця XX ст., правда, свою первісну редакцію зберегло не більше половини статей).

Кодекс Наполеона став зразком для кодифікації цивільного права в різних країнах світу. Своєю ефективністю він зобов'язаний перш за все тому, що відобразив зміни, які відбувалися у XVIII ст. не тільки у французькому суспільстві, але й набирали силу у Європі XIX ст.: відміна феодального режиму земельної власності, дроблення земельної власності, секуляризація нравів (як наслідок цивільного шлюбу) і т.п. Багато юристів і політичних діячів вбачали його повсемісний вплив у формі самої кодифікації, а саме у властивій їй простоті, уніфікованості і особливо аксіоматичності. Чимале значення для поширення кодексу мали переможні наполеонівські війни.

У чистому вигляді кодекс було введено у Франції, Бельгії, Люксембурзі, Рейнських областях Німеччини, Гессені, Женеві, Савойї, П'ємонті, Пармі. У частково зміненій формі його було запроваджено у Варшавському герцогстві, Бадені, Вестфалії, Ганновері, Ганзейських державах, Голландії, Італії, Баварії. Пізніше кодекс було рецепційовано в Румунії, Греції, Гаїті. Штаті Луїзіана (США), провінції Квебек (Канада), Болівії. Сальвадорі, Домініканській Республіці, Іспанії, Португалії. У ряді країн, де кодифікаційні роботи проводилися в другій половині XIX ст., положення Кодексу Наполеона вже корегувалися, а то й істотно перероблялися. Через цивільний кодекс Чилі 1857 р. цивільне право Франції вплинуло на кодекси Еквадору, Колумбії, Нікарагуа та інших латиноамериканських країн. Великий вплив справив Кодекс Наполеона і на розвиток цивільного права Єгипту, Японії.

ДЕРЖАВА І ПРАВО НІМЕЧЧИНИ В НОВИЙ ЧАС

11.1. План семінару

1. Об'єднання Німеччини.
2. Державний лад Німецької імперії за Конституцією 1871р.
3. Загальне право Німеччини і право партикулярне.
4. Німецьке цивільне уложення 1900р.

11.2. Література до семінару

1. Історія держави і права зарубіжних країн. Хрестоматія: Навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. В. Д. Гончаренка. К.: Видавничий дім Ін Юре, 2002. С.503-548.
2. История государства и права зарубежных стран. Часть I. Учебник для вузов / Под ред. проф. Крашенинниковой Н. А. и проф. Жидкова О. А. М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА, 1998. С.124-151.
3. Страхов М. М. Історія держави і права зарубіжних країн: Підручник. Харків : Право, 1999. С.249-253.
4. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн. Навч. посіб. для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Олан, 2001. С.180-190.
5. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн: Хрестоматія для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Вентурі, 1995. С. 116-118.

11.3. Теми рефератів

1. Німецький союз.
2. Північно-німецький союз.
3. Франкфуртська конституція 1849р.

11.4. Література до рефератів

Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн. 5-те вид., перероблене і доповнене. К.: Істина, 2005. С. 574-623

История государства и права зарубежных стран: Учебно-методическое пособие / Отв. ред. Н. А.

Крашенинникова. М.: Издательство НОРМА, 2003. С. 217-225.

Омельченко О. А. Всеобщая история государства и права: Учебник в 2 т. Т. 2. М.: Остожье, 1998. С.225-247.

Черниловский З. М. Всеобщая история государства и права. М.: Юрист, 1995. С.332-342.

. 11.5. Контрольні завдання до семінару

1. Коли припинила своє існування Священна Римська імперія німецької нації?
2. Коли утворився Рейнський союз?
3. Коли і з якою метою відбувся Віденський конгрес?
4. Коли утворився Німецький союз?
5. Визначте хронологічні рамки існування Північно-німецького союзу.
6. Визначте склад Північно-німецького союзу.
7. Визначте форму правління і форму державного устрою Північно-німецького союзу.
8. Визначте хронологічні рамки другої німецької імперії.
9. Коли було утворено Австро-Угорщину?
10. Яка Конституція визначила державний лад Німецької імперії?
11. Визначте форму державного устрою Німеччини за конституцією 1871р.
12. Визначте основні джерела загального права Німеччини в новий час.
13. Визначте суть та джерела партикулярного права Німеччини в новий час.
14. Який німецький канцлер відіграв вирішальну роль в об'єднанні Німеччини?
15. Коли був створений Митний союз?
16. Назвіть палати німецького парламенту. Визначте їх функції.
17. Хто представляв імперський уряд?
18. Коли було прийняте Німецьке Кримінальне уложення? З яких частин воно складалося?
19. Визначте види злочинів і покарань за Німецьким Кримінальним уложенням.

20. Визначте принципи кримінального процесу за Кримінально-процесуальним кодексом 1877р.
21. Коли було прийняте Німецьке цивільне уложення? Коли воно набрало чинності?
22. Визначте суб'єктів цивільних правовідносин за Німецьким цивільним уложенням.
23. Визначте види договорів за Німецьким цивільним уложенням. Визначте умови їх дійсності.
24. Визначте умови дійсності шлюбу за Німецьким цивільним уложенням.
25. Визначте підстави для розлучення за Німецьким цивільним уложенням.
26. Визначте порядок спадкування за Німецьким цивільним уложенням.

11.6. Термінологічний словник

Бундесрат – верхня палата німецького парламенту у 1871-1918рр.

Канцлер – глава уряду.

Рейхстаг – нижня палата німецького парламенту.

11.7. Хронологія

- 1806р. – утворення “Рейнського союзу“ у складі 16 монархій під протекторатом Франції.
- 1814-1815рр. – Віденський конгрес держав-переможниць Франції.
- 1815р. – утворення “Німецького союзу“ у вигляді конфедерації 35 німецьких держав під егідою Пруссії.
- 1867р. – утворення “Північно-німецького союзу“ .
- 1871р. – утворення німецької імперії, закріплене Конституцією 1871р.
- 1896р. – рейхстагом прийняте Німецьке цивільне уложення (введене в дію 1900р.).
- 1897р. – введене в дію Німецьке Торгове уложення.
- 1867р. – утворення Австро-Угорської монархії.

**11.8. Тексти джерел права
Німецьке торгове уложення
(10 травня 1897 р.)**

(Витяги)

**КНИГА ПЕРША
ТОРГОВЕЛЬНИЙ СТАН**

Розділ перший

Купці

1. Купцем у розумінні цього уложення є той, хто веде торговельний промисел. Торговельним промислом вважається будь-яке підприємство, яке має своїм предметом угоди одного із нижченазваних родів:

1) придбання й подальше відчуження рухомих речей (товарів) або цінних паперів без розрізнення, чи відчужуються товари далі незміненими або після обробки або переробки;

2) прийняття на себя обробки або переробки товарів для інших, оскільки промисел виходить за межі простого ремесла;

3) прийняття за премію страхування;

4) банкірські й міняльні угоди;

5) прийняття на себя перевезення морем вантажів або пасажирів, угоди перевізників або установ, призначених для перевезення пасажирів сушею або внутрішніми водами, рівнозначні угодам підприємців буксирного пароплавства;

6) угоди комісіонерів, експедиторів і власників складів;

7) угоди торговельних агентів або торговельних маклерів;

8) видавничі угоди, а також інші угоди з торгівлі книгами або художніми творами;

9) друкарські угоди, оскільки промисел виходить за межі простого ремесла.

Розділ третій
Торговельна фірма

17. Фірма купця є ім'я, під яким він веде в торгівлі свої справи і котрим користується для підпису. Купець може під своєю фірмою шукати і відповідати в суді.

23. Фірма не може бути відчужена окремо від торговельного підприємства, до якого вона приєднана.

Розділ четвертий
Торговельні книги

38. Кожен купець зобов'язаний вести книги і в них зрозуміло показувати відповідно до принципів правильного ведення рахунків стан своїх торговельних справ і стан свого майна.

Він зобов'язаний залишати у себе копію (список або відтиск) відісланих торговельних листів і зберігати ці копії та отримані торговельні листи, у порядку.

КНИГА ДРУГА
ТОРГОВЕЛЬНІ ТОВАРИСТВА Й ТАЄМНЕ
ТОВАРИСТВО

Розділ перший
Повне товариство
Глава перша

Заснування товариства

105. Товариство, мета якого спрямована на ведення торговельного промислу під спільною фірмою, є повним товариством, якщо ніхто із товаришів не обмежений у відповідальності перед довірителями товариства.

Оскільки в цьому розділі не приписано іншого, до повного товариства застосовуються розпорядження цивільного уложення про товариство.

106. Товариство повинно бути заявлене в суді, в окрузі якого воно має своє місце перебування, для занесення в торговельний реєстр.

Заява повинна містити в собі:

1) прізвище, ім'я, звання і місце проживання кожного товариша;

2) фірму товариства і місце, де воно має своє перебування;

3) термін, з якого товариство почало діяти.

Глава четверта

Припинення товариства і вихід товаришів

131. Повне товариство припиняється:

- 1) закінченням терміну, на який воно було засновано;
- 2) постановою товаришів;
- 3) відкриттям конкурсу над майном;
- 4) смертю одного із товаришів, якщо товариський договір не встановлює іншого;
- 5) відкриттям конкурсу над майном товариша;
- 6) відмовою від продовження і судовим рішенням.

Розділ другий

Командитне товариство

161. Товариство, мета якого спрямована на ведення торговельного підприємства під спільною фірмою, вважається командитним товариством, якщо відповідальність одного або декількох товаришів перед кредиторами товариства обмежена певним майновим вкладом (командитист), тоді як для іншої частини товаришів обмеження відповідальності не має місця (особисто відповідальні товариші). Оскільки в цьому розділі немає іншого розпорядження, до командитного товариства знаходять застосування розпорядження, чинного для повного товариства.

Розділ третій

Акціонерні товариства

Глава перша

Загальні положення

178. Всі товариші акціонерного товариства беруть участь вкладами в поділеному на акції основному капіталі товариства, не відповідаючи особисто по його зобов'язаннях.

179. Акції не діляться.

Вони можуть бути написані на пред'явника або іменними. Акції, які випускаються до повної оплати їх номінальної ціни або випускна ціна яких вища, не можуть бути до повної сплати цієї суми написані на пред'явника.

Те саме діє для свідоцтва про участь, які видаються акціонерам до випуску акцій (тимчасові свідоцтва).

Якщо іменні акції випускаються до повної сплати всіх внесків, то на документі позначається сума зроблених внесків.

Глава п'ята

Припинення й нікчемність товариства

292. Акціонерне товариство припиняється:

1) закінченням терміну, встановленого в товариському договорі;

2) постановою загальних зборів; така постанова вимагає більшості, яка складає в крайньому разі три чверті представленого при постановці рішення основного капіталу; товариський договір може встановлювати ще інші вимоги;

3) відкриттям конкурсу над майном товариства.

Розпорядження цієї глави знаходять також застосування, якщо припинення акціонерного товариства здійснюється з інших причин.

КНИГА ТРЕТЯ ТОРГОВЕЛЬНІ УГОДИ

Розділ перший

Загальні положення

343. Торговельними угодами визнаються всі угоди купця, які відносяться до ведення його торговельного промислу.

Визначені в § 1 пол. 2 угоди є торговельними угодами і тоді, якщо вони укладені купцем щодо ведення його торговельного промислу, спрямованого зазвичай на інші угоди.

ЦИВІЛЬНЕ УЛОЖЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ ІМПЕРІЇ

(1900 р.)

(Витязи)

КНИГА ПЕРША ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ОСОБИ

Глава перша

Фізичні особи

1. Правоздатність людини виникає із закінченням народження.

2. Повноліття настає із закінченням двадцять першого року життя.

3. Неповнолітній, якому виповнилося вісімнадцять років, може бути оголошений повнолітнім рішенням опікунського суду.

Через оголошення його повнолітнім неповнолітній набуває правового становища повнолітнього.

4. Оголошення неповнолітнього повнолітнім дозволяється лише в тому випадку, якщо він виявив на це свою згоду.

Якщо неповнолітній перебуває під батьківською владою, то потрібна також згода носія цієї влади, хіба що на останньому не лежало піклування ні про особистість, ні про майно дитини. Для неповнолітньої вдови згода носія батьківської влади не потрібна.

5. Оголошення неповнолітнього повнолітнім повинно наступити в тому тільки випадку, якщо воно сприяє покращенню становища неповнолітнього.

7. Хто поселяється для постійного перебування в якій-небудь місцевості, той вибирає в цій місцевості своє місце проживання.

Місце проживання може бути одночасно в декількох місцях. Місце проживання змінюється, коли з наміром відмінити його залишається місце поселення.

8. Позбавлений дієздатності або обмежений у ній не може без дозволу свого законного представника ні вибирати, ні змінювати місце проживання.

10. Дружина слідує за місцем проживання чоловіка. Вона не слідує за ним, якщо чоловік вибирає місце проживання за кордоном у такому місці, куди жінка за ним не піде і не зобов'язана слідувати.

Доки у чоловіка немає місця проживання або дружина не слідує на його місце проживання, вона може самостійно вибирати своє місце проживання.

14. Оголошення особи померлою дозволяється, якщо протягом десяти років не отримано ніяких відомостей про

існування безвісно відсутнього. Воно не може бути оголошено раніше закінчення того року, в якому безвісно відсутньому виповнився б тридцять один рік від народження.

Безвісно відсутній, якому виповнилося б сімдесят років, може бути оголошений померлим, якщо протягом п'яти років не отримано ніяких відомостей, які б засвідчували те, що він живий.

Десяти- або п'ятирічний термін вираховується з кінця того року, коли безвісно відсутній, за останніми відомостями, ще був живим.

18. Оголошення померлим створює припущення, що безвісно відсутній помер у той момент, який встановлений у рішенні суду.

20. Якщо декілька осіб загинуло через одну спільну для них небезпеку, то припускається, що вони померли одночасно.

Глава друга *Юридичні особи*

I. Громади

1. Загальні постанови

21. Громада, яка не має на меті ведення господарського підприємства, набуває цивільну правоздатність через внесення її в реєстр громад при належному суді.

22. Громада, яка має за мету ведення господарського підприємства, набуває цивільну правоздатність... через концесію від уряду.

Право дарувати концесію належить тій союзній державі, в межах якої громада має своє місце проживання.

25. Влаштування правоздатності громади визначається статутом.

26. Громада повинна мати урядування. Урядування може складатися із декількох осіб.

Урядування є представником громади на суді і поза судом. Воно займає становище законного представника. Обсяг його повноважень може бути обмежений статутом, причому ці обмеження чинні і щодо третіх осіб.

27. Урядування призначається постановою загальних зборів членів громади.

41. Громада може бути закрита постановою загальних зборів.

Для цієї постанови вимагається більше трьох чвертей голосів членів, які з'явилися, якщо статут не передбачає іншого.

Розділ другий

Речі

90. Речами цей закон визнає тільки тілесні предмети.

91. Речами, які можна замінити, закон визнає рухомі речі, які, за звичаєм цивільного обороту, визначаються числом, мірою або вагою.

92. Речами, які використовуються, закон визнає рухомі речі, користування якими, відповідно до їх призначення, полягає у споживанні або відчуженні їх.

Споживаними визнаються також рухомі речі, які входять до складу товарного складу або іншої сукупності речей, користування якою (відповідно до її призначення) полягає у відчуженні окремих речей.

93. Складові частини речі, які не можуть бути відділені одна від іншої без того, щоб яка-небудь із них не була зруйнована або змінена у своїй суті (істотні складові частини), не можуть бути предметом окремих прав.

94. До істотних складових частин поземельної ділянки належать речі, міцно зв'язані з землею, зокрема споруди, рівно як творіння землі, доки вони зв'язані з землею. Сім'я стане істотною складовою частиною поземельної ділянки з часу посіву, рослина – з часу посадки її.

До істотних складових частин споруди відносять речі, які пішли на її зведення.

95. До складових частин поземельної ділянки не належать речі, зв'язані із землею лише для наступних цілей. Те ж правило застосовується до будівлі або іншої споруди, яка була зведена на поземельній ділянці уповноваженою особою в здійсненні права на чужу нерухомість.

Речі, зв'язані зі спорудою лише для наступних цілей, не визнаються складовими її частинами.

96. Права, зв'язані з правом власності на поземельну ділянку, визнаються складовими частинами останньої.

99. Плодами речі визнаються творіння речі і все те, що добувається із речі відповідно до її призначення. Плодами права визнаються ті доходи, які доставляє право відповідно до свого призначення; плодами права на розробку недр землі, зокрема, визнаються добути копалини.

Плодами визнаються також доходи, які річ або право доставляють за допомогою яких-небудь правовідносин.

100. Вигодами від користування визнаються плоди речі або права разом зі всією іншою вигодою, яку одержують від користування річчю або правом.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ ПРАВОВІ УГОДИ

Глава перша

Дієздатність

104. Позбавлені дієздатності особи:

1) які не досягли семирічного віку;
2) які знаходяться в стані хворобливого розладу душевної діяльності, який виключає свободу волевиявлення, якщо це стан за своєю природою властивості, яке не проходить;

3) які перебувають під законним доглядом через душевну хворобу.

105. Волевиявлення недієздатної особи незначне.

Незначне також виявлення волі, здійснене в непритомному стані або в стані тимчасового розладу душевної діяльності.

106. Неповнолітній, який уже досяг семирічного віку, обмежений у своїй дієздатності в межах, зазначених ст. 107 – 113.

107. Для справжнього виявлення волі неповнолітнього, яке не зводиться тільки до придбання юридичної вигоди, потрібна згода його законного представника.

108. Чинність договору, укладеного неповнолітнім, крім виявлення встановленої згоди законним представником, залежить від наступної згоди на нього представника.

Якщо інша сторона запросить представника виразити свою згоду, то відповідна заява може бути звернена лише до неї; згода або відмова у згоді, заявлені неповнолітньому до такого запрошення, втрачає в цьому випадку силу.

110. Договір, укладений неповнолітнім без згоди його законного представника, вважається дійсним із самого початку, якщо неповнолітній виконає його на засоби, надані йому для цієї цілі або в повне його розпорядження представником, або за згодою останнього третій особі.

Глава друга Волевиявлення

116. Виявлення волі не визнається незначним, коли особа, яка виявляє її, замовчує про те, що справжня воля її відмінна від вираженої. Виявлення незначне, якщо воно повинно бути звернене до іншої особи й останній відома невиражена несправжня воля протилежної сторони.

117. Якщо волевиявлення, яке повинно бути звернене до іншої особи, за згодою останньої, зроблено лише для годиться, то воно незначне.

Якщо удавана угода укладена з метою приховати іншу угоду, то застосовуються положення, які відносяться до удаваної угоди.

118. Виявлення волі, здійснене без серйозного наміру, в розрахунку, що відсутність такого наміру буде помічений протилежною стороною, незначне.

119. Хто при виявленні волі помилявся щодо змісту виявлення, або хто взагалі не мав наміру здійснити виявлення такого змісту, той може заперечувати зроблене виявлення, коли потрібно припустити, що при знайомстві зі справжнім становищем справи або при розумній оцінці становища він не зробив би такого виявлення.

Помилкою, яка стосується змісту заяви, визнається також помилкою в тих властивостях особи або речі, які в обороті вважаються істотними.

Глава третя
Договір

145. Якщо хтось запропонує іншому укладення договору, то він зв'язується цією пропозицією, хіба що він особливо застеріг, що він не зв'яже себе пропозицією.

148. Якщо особа, яка зробила пропозицію, призначила термін для прийняття пропозиції, то прийняття може послідувати лише до закінчення цього терміну.

150. Запізніла заява про прийняття пропозиції розглядається як нова пропозиція.

Прийняття з розширеннями, обмеженнями або іншими змінами пропозиції вважається відхиленням його, з'єднаним з новою пропозицією.

153. Визнання договору ув'язненим не перешкоджає, які слідує до прийняття, смерть особи, яка зробила пропозицію, або позбавлення його дієздатності, хіба що потрібно припустити інший намір особи, яка зробила пропозицію.

154. Доки сторони не погодились щодо всіх пунктів договору, відносно яких за заявою хоча б одної із них повинно бути укладена угода, договір, якщо є сумнів, не вважається укладеним.

Угода щодо окремих пунктів не зв'язує сторони, хоч би ця угода була викладена на письмі.

Якщо сторони домовились оформити договір у письмову форму, то, якщо є сумнів, припускається, що договір не укладений, доки не складений письмовий акт.

157. Договір потрібно тлумачити відповідно до вимог доброї совісті, беручи до уваги звичаї вільного обороту.

158. Якщо угода здійснена під відкладальною умовою, то дія угоди, поставлена в залежність від умови, настає з настанням умови.

Якщо угода здійснена під скасувальною умовою, то з настанням умови дії угоди призупиняється; з цього часу відновлюється попереднє правове становище.

КНИГА ДРУГА
ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНЕ ПРАВО
РОЗДІЛ ПЕРШИЙ
ЗМІСТ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Глава перша

Задоволення за зобов'язаннями

241. На основі зобов'язуючих відносин кредитор має право вимагати від боржника здійснення умовного задоволення. Задоволення може полягати і в стримуванні від дії.

242. Боржник зобов'язаний чинити задоволення добросовісно, відповідаючи звичаям цивільного обороту.

Розділ третій

Погашення зобов'язань

Глава перша

Виконання

362. Зобов'язання погашення з учиненням на користь кредитора необхідного йому задоволення.

364. Зобов'язання погашається, якщо кредитор прийняв замість того виконання не те задоволення, яке йому потрібне.

Якщо боржник як задоволення кредитора прийняв на себе нове зобов'язання відносно останнього, то, якщо є сумнів, не припускається, що він прийняв на себе це зобов'язання натомість виконання першого зобов'язання.

365. Якщо замість задоволення передана яка-небудь річ, або зроблено уступку вимозі проти третьої особи, або інше право, то боржник відповідає за дефекти права або речі так само, як продавець під час продажу.

Розділ сьомий

Окремі зобов'язання

Глава перша

Купівля. Міна

І. Загальні положення

433. За договором купівлі продавець речі зобов'язується передати річ покупцю і надати йому право власності на неї. Продавець права зобов'язується приставити

покупцю продане право і, якщо воно уповноважує на володіння річчю, то передати річ.

Покупець зобов'язаний сплатити продавцю домовлену ціну і взяти у нього куплену річ.

434. Продавець зобов'язаний доставити покупцю проданий предмет чистим від прав, які могли б бути здійснені проти покупця третіми особами.

435. Продавець нерухомості або права на нерухомість зобов'язаний на свій рахунок погасити у вотчинній книзі ті внесені в неї права, які підлягають погашенню і які, в протилежному випадку, могли б зменшити права покупця.

Те саме правило поширюється, в разі продажу судна або права на судно, на права, внесені до корабельного реєстру.

436. Продавець земельної ділянки не відповідає за те, що він чистий від таких податків та інших державних повинностей, які не підлягають занесенню до вотчинної книги.

II. Відповідальність за дефекти проданої речі (очистка)

459. Продавець речі відповідає перед покупцем за те, що, до часу переходу ризику на покупця, річ вільна від таких дефектів, які знищили або зменшили би її цінність або придатність до звичайного використання, або до такого використання, яке малось на увазі при укладанні договору. Незначне зменшення ціни або придатності не береться до уваги.

Продавець відповідає і за те, що в момент переходу страху річ володіє властивостями, за які він прийняв на себе поруку під час продажу.

460. Продавець не відповідає за дефекти проданої речі, про які покупець знав під час купівлі. Якщо покупцю, внаслідок його грубої недбалості, залишився невідомий дефект зазначеної ст. 459 (частина 1) властивості, то продавець, якщо тільки він не запевняв покупця у відсутності дефекта, відповідає лише в тому випадку, якщо він навмисно промовчав про дефект.

461. Продавець не відповідає за дефект проданої речі, якщо річ продана з публічного торгу в здійсненні завдаткового права і з позначенням речі як завдатку.

482. Продавець відповідає лише за певні дефекти (коренні дефекти) і притому тільки, якщо вони виявляться протягом визначених термінів (терміни очистки).

Корінні дефекти і терміни очистки визначаються Імператорським указом, який видається за згодою Союзної Ради. У тому ж порядку постанови про них можуть бути доповнені або скасовані.

483. Термін очистки починає перебіг з дня переходу страху на покупця.

484. Якщо протягом терміну і очистки виявиться корінний дефект, то припускається, що він існував уже в той час, коли страх перейшов на покупця.

Глава третя
Найм. Оренда

I. Найм

535. За договором найму наймодавець зобов'язується надати наймачу користування відданою в найм річчю на час найму. Наймач зобов'язаний вносити наймодавцю встановлену найомну плату.

536. Наймодавець повинен надати наймачу найняту річ відповідно до встановленого призначення її стану і підтримувати її в цьому стані за весь час найму.

544. Якщо житло або інше приміщення, призначене для перебування в ньому людей, таке, що користування ним пов'язане із значною небезпекою для здоров'я, то наймач має право відступити від договору найму без дотримання терміну, встановленого для попередження про відмову, хоч би він при укладанні договору знав про стан приміщення або відмовився від прав, наданих йому на випадок такого стану найнятого приміщення.

546. Повинності, які лежать на найнятій речі, несе наймодавець.

549. Наймач не має права без дозволу наймодавця надати третій особі користуватися найнятою річчю, зокрема – від себе віддавати річ у найм (піднайми). Якщо

наймодавець відмовляє у відповідному дозволі, то наймач може заявити відмову від договору найму із дотриманням законного терміну на попередження про відмову, хіба що була б особливо поважна причина, зв'язана з інтересами третьої особи.

Якщо наймач надав користування третій особі, то він відповідає за вину третьої особи за користування навіть у тому випадку, коли наймодавець дав дозвіл на переуступку користування.

551. Найомна плата підлягає внесенню після закінчення терміну найму. Якщо найомна плата розрахована на періоди, то сплата повинна проводитися після закінченні кожного терміну.

Найомна плата за поземельну ділянку підлягає внесенню, якщо не зазначено більш коротких термінів, після закінчення кожної календарної чверті року, в перший робочий день наступного за нею місяця.

П. Оренда

581. За договором оренди орендодавець зобов'язаний надати орендарю на час оренди користування орендованим предметом і використання його плодів, оскільки останні можуть бути віднесені до доходів з погляду раціонального господарства. Орендар зобов'язаний вносити орендодавцю орендну плату за домовленістю.

582. Орендар сільськогосподарської ділянки повинен проводити за свій рахунок поточний ремонт, зокрема ремонт жилих приміщень, господарських споруд, доріг, рвів та огорож.

583. Орендар сільськогосподарської ділянки не може виробляти, без дозволу орендодавця, таких змін у господарському призначенні ділянки, яка могла б вплинути на систему господарства і після закінчення орендного терміну.

584. Якщо при оренді сільськогосподарської ділянки орендна плата нараховується за роками, то вона вноситься після закінчення кожного орендного року, в перший робочий день наступного року.

Глава шоста

Найм послуг

611. За договором найму послуг особа, яка обіцяла послуги, зобов'язується надавати послуги, про які домовлено, а протилежна сторона – оплатити винагороду, про яку було домовлення.

Предметом договору найму послуг можуть бути різного роду послуги.

612. Винагорода вважається мовчазно обумовленою, якщо, за обставинами справи, на послугу можна було розраховувати тільки за винагороду.

Якщо розмір винагороди не був визначений, то вважається обумовленою винагорода за таксою, буде такса визначена, а за відсутності такси – звичайна винагорода.

613. Якщо є сумнів, найнятий повинен наживати послуги особисто. Якщо є сумнів, домагання послуг не підлягає передаванню іншій особі.

614. Винагорода повинна бути видана після надання послуг. Якщо винагорода розрахована в періодичні терміни, то вона повинна оплачуватися після закінчення окремих термінів.

615. Якщо наймач, уповноважений за договором найму послуг, зволікає з прийняттям послуг, то наймодавець може вимагати винагороду за ненадані внаслідок зволікання послуг, не будучи притому зобов'язаний надавати їх надалі. Він повинен однак допустити зарахування того, що він збере завдяки ненаданню послуг, або того, що він придбав, знайшовши собі інше заняття, або навмисно пропустив придбати цим шляхом.

624. Якщо найм укладений на все життя службовця або на термін більше 5 років, то після закінчення років, наймодавець має право заявити про припинення ним договору. Він зобов'язаний попередити про це наймача за шість місяців наперед.

625. Якщо після закінчення терміну найм фактично продовжений службовцем з відома господаря, то він вважається продовженим на невизначений час, як за швидко господар негайно не заявить заперечення.

626. Якщо наявні поважні для цього причини, кожна сторона має право в будь-який час заявити про припинення нею найму.

Глава дванадцята

Поклажа

688. За договором поклажі поклажоприймальник зобов'язаний зберігати передану йому поклажодавцем рухому річ.

689. Припускається, що плата за збереження мовчазливо обумовлена, якщо за обставинами справи можна очікувати прийняття на збереження лише за плату.

690. Коли річ прийнята на збереження безплатно, поклажоприймальник зобов'язується лише до такого піклування, з яким він звичайно ставиться до своїх справ.

Глава чотирнадцята

Товариство

705. За договором товариства товариші взаємно зобов'язуються сприяти встановленим у договорі способом досягненню спільної мети, зокрема доставити внески, про які домовилися.

706. За відсутності інших вказівок, товариші зобов'язані доставити рівні внески.

Якщо внесок повинен складатися із речей, які замінені чи використовуються, то, якщо є сумнів, припускається, що він повинен стати спільною власністю товаришів. Це правило поширюється і на речі, які незамінимі і не використовуються, якщо вони повинні бути внесені за оцінкою їх, не призначеною виключно для того, щоб служити основою при розподілі прибутків.

Внесок товариша може полягати також у наданні послуг.

707. Товариш не зобов'язаний вносити нічого більше обумовленого або доповнювати внесок, який зменшується через зазнані втрати.

708. При виконанні покладених на нього обов'язків товариш відповідає тільки за піклування, з яким він звично ставиться до своїх особистих справ.

Глава сімнадцята

Гра. Парі

762. Із гри або на основі парі не виникає зобов'язання. Не можна вимагати повернення переданого в уплату боргу, яке сталося в результаті гри або парі, на тій основі, що не було встановлено зобов'язання.

Правила ці поширюються і на той випадок, коли сторона, яка програла гру або укладене парі, з метою задоволення сторони, яка виграла, приймає на себе яке-небудь зобов'язання перед останньою, зокрема на визнання боргу за зазначених умов.

763. Лотерейний договір або договір про розіграш справжні, якщо лотерея або розіграш дозволені державною владою.

Глава вісімнадцята

Поручительство

765. За договором поручительства поручитель зобов'язується перед кредитором третьої особи відповідати за виконання останнім свого зобов'язання.

Можна поручитися і за майбутнє або за умовне зобов'язання.

Глава двадцята

Недозволені дії

823. Хто незаконно, навмисно або необережно, позбавить життя людину, завдасть їй тілесного пошкодження або розладу здоров'я, замахнеться на його свободу, власність або яке-небудь інше право, той зобов'язаний відшкодувати йому заподіяну цим шкоду.

Такий же обов'язок несе той, хто порушив закон, охороняючий особисту безпеку іншого. Якщо за змістом такого закону можливе невинне порушення його, то обов'язок відшкодувати заподіяну шкоду покладається тільки при наявності вини.

824. Хто, всупереч істині, стверджує або розголошує обставину, яка підриває промисловий або торговий кредит іншого або яка тягне за собою які-небудь невігідні результати для його майнового становища або злочину, той зобов'язаний відшкодувати заподіяну йому

цим шкоду, якщо він повинен був знати, хоч і не знав, що обставина неправдива.

За повідомлення звістки, про неправдивість якої повідомлюючий її не знав, на останнього не покладається обов'язок відшкодувати шкоду, якщо він сам або той, кому повідомив він неправдиву звістку, правомірно зацікавлені взнати звістку.

825. Хто хитрістю, погрозами або використанням на зло залежного становища її змусить жінку до позашлюбного співжиття, той зобов'язаний відшкодувати їй заподіяну цим шкоду.

826. Хто навмисно заподіяв шкоду іншому способом, протилежним добрій моралі, той зобов'язаний відшкодувати йому цю шкоду.

Книга третя
Майнове право
Розділ перший
Володіння

854. Володіння річчю набувається досягненням справжнього панування над річчю.

Погодження попереднього власника з набувачем достатньо для придбання володіння останнім, як швидко набувач поставлений у таке становище, при якому він має можливість здійснити своє панування над річчю.

855. Якщо хтось здійснює панування над річчю в інтересах іншої особи, в його домі, або на його підприємстві, або при схожих на те умовах, при яких він повинен підкоритися вказівкам іншої особи відносно речі, то власником визнається тільки та інша особа.

856. Володіння призупиняється, коли власник відмовиться від панування над річчю або іншим способом позбавиться його.

Перешкоди до здійснення панування над річчю, за природою своєю минаючі, не призупиняють володіння.

857. Володіння переходить до спадкоємця.

858. Хто захоплює чуже володіння всупереч волі власника або порушує спокійне володіння його, той діє незаконно (заборонене самоуправство), за винятком тих

випадків, коли за законом дозволяється такого роду захоплення або порушення.

Володіння, досягнуте шляхом забороненого самоуправства, є володіння порочне. Хибність володіння шкодить спадкоємцю власника, якщо володіння перейшло до нього за спадковістю, або ж він знав про порочність володіння під час його придбання.

859. Власник може силою протистояти забороненому самоуправству.

Якщо рухома річ забрана у власника самоуправно, то він може силою відібрати її назад у порушника, як швидко останній був захоплений на місці або його догнали по свіжих слідах.

У випадку захоплення володіння поземельною ділянкою за допомогою забороненого самоуправства, власник ділянки негайно після захоплення може відновити своє володіння, силою ліквідовуючи порушника.

Глава друга

Корисне володіння

I. Корисне володіння речами

1030. Річ може бути обтяжена таким чином, щоб той, на чю користь встановлено обтяження, мав право одержувати всі вигоди від користування річчю (володіння з користю).

Володіння з користю може бути обмежене шляхом виключення окремих способів отримання вигод.

1036. Володіючий з користю уповноважений володіти річчю.

При використанні свого права володіючий з користю зобов'язаний зберігати за річчю її попереднє господарське призначення і розпоряджатися нею відповідно до вимог правильного ведення господарства.

1037. Володіючий з користю не має права переробляти річ або піддавати її істотним змінам.

Володіючий з користю поземельною ділянкою може знову заводити розробки для добування каменю, гравію, піску, звичайної або гончарної глини, мергеля, торфу і тому

подібних копалин, наскільки цим суттєво не видозмінюється господарське призначення ділянки.

1038. Якщо предметом володіння з користю служить ліс, то як власник, так і володіючий з користю можуть зажадати, щоб об'єм користування ним і спосіб експлуатації були заздалегідь визначені особливим лісгосподарським планом. При настанні істотних перемін у стані справ кожна сторона може зажадати відповідної зміни лісгосподарського плану. Обидві сторони зазнають витрат пополам. Той, кому повідомив він неправдиву звістку, правомірно зацікавлений дізнатися про звістку.

1566. Один із подружжя може пред'явити позов про розлучення, якщо інший із подружжя зазіхнув на його життя.

1567. Один із подружжя може пред'явити позов про розлучення, якщо інший із подружжя зловмисно покинув його.

Зловмисне залишення визнається тільки в наступних випадках:

1) якщо один із подружжя протягом року після вступу в силу рішення про поновлення спільного подружнього життя зловмисно, всупереч волі другого із подружжя, відмовляється виконати судове рішення;

2) якщо один із подружжя протягом року зловмисно, всупереч волі другого із подружжя, ухиляється від спільного подружнього життя, і цілий рік наявні умови, за яких відповідача доводиться викликати до суду через публікацію.

У випадку, зазначеному в частині 2 під № 2, розлучення не дозволяється, якщо умов для виклику через публікацію не буде більше у наявності під час судового засідання, на якому повинно бути прийняте рішення.

Глава четверта

Домагання, засновані на праві власності

985. Власник може вимагати від володільця видачі речі.

986. Володільець може відмовити у видачі речі, якщо він або безпосередній володільець, від якого він чинить своє право на володіння, уповноважені на володіння щодо власника. Якщо безпосередній володільець, за своїми

правовідносинами до власника, не має права на надання володіння володільцю, то власник може вимагати, щоб володільць видав річ безпосередньому володільцю, або ж останній не може або не хоче знову вступити у володіння, щоб річ була видана йому самому.

Книга п'ята

Спадкове право

Розділ перший

Порядок одержання спадку

1922. Зі смертю особи (відкриття спадку) її майно (спадок) переходить до одного або декількох інших осіб (спадкоємців).

Правила, встановлені про цілу спадщину, застосовуються і до окремої частини співспадкоємця (спадкоємна частина).

1923. Спадкоємцем може стати тільки той, хто перебуває живим при відкритті спадщини.

Хто при відкритті спадщини не був живим, але був уже зачатий, той вважається народженим до відкриття спадщини.

1924. Як законних спадкоємців першої черги викликають нижчих за ступенем родинних стосунків від спадкодавця.

Нашадак, який є живим при відкритті спадщини, виключає далеких нащадків, які через нього перебувають у родинних стосунках із спадкодавцем.

1930. Родич не викликається до спадку, доки є родич попередньої черги.

1931. Одного із подружжя, який пережив спадкодавця, викликають до спадщини за законом: поряд з родичами першої черги – до однієї четвертої частини спадщини, а поряд з родичами другої черги або поряд з дідом і бабкою – до половини спадщини. Якщо спадщина ділиться між дідом і бабкою, з одного боку, і нижчих за ступенем родинних стосунків від померлих діда і бабки, з іншого, то чоловік отримує, крім того, ту частину другої половини спадщини, яка відповідно до ст. 1986 перейшла б до нижчих за ступенем родинних стосунків.

Якщо немає ні родичів першої або другої черги, ні діда і бабки, – вся спадщина переходить до живого із подружжя.

1933. Той, що пережив, один із подружжя позбавляється права успадкування, а також свого права на додаткову частину, якщо до часу своєї смерті спадкодавець мав право просити про розлучення з вини другого із подружжя й уже порушив позов про розлучення або про розлучення від співжиття.

1937. Спадкодавець може призначити спадкоємця одностороннім розпорядженням на випадок смерті (заповіт, остання воля).

1938. Спадкодавець може за заповітом позбавити спадщини за законом родича або члена подружжя, не призначаючи спадкоємця.

1939. Спадкодавець може за заповітом дати іншому майнову вигоду (відмова), не призначаючи його спадкоємцем.

1940. Спадкодавець може за заповітом зобов'язати спадкоємця або приймача відмовлень до якоїсь дії, не даючи іншому права на цю дію (покладення).

1941. Спадкодавець може за договором призначити спадкоємця, а також встановити відмови і покладення (договір про спадщину).

Спадкоємцем (спадкоємцем за договором) або приймачем відмовлень можуть бути призначені як протилежна за договором сторона, так і третя особа.

Розділ другий

Юридичне становище спадкоємця

Глава перша

Прийняття спадщини і відмова від неї. Заходи суду щодо охорони спадщини.

1942. Спадщина переходить до визнаного спадкоємця із збереженням за ним права відмовитися від нього (придбання спадщини).

Казна не може відмовитися від спадщини, яка перейшла до неї за законом.

1943. Спадкоємець не може більше відмовитися від

спадщини, якщо він прийняв її або закінчився термін, призначений для відмови; із закінченням терміну спадщина вважається прийнятою.

1944. Відмова може бути тільки до закінчення шести тижнів. Термін обчислюється з моменту, коли спадкоємець дізнається про придбання і про основу, на якій він покликаний.

Розділ третій

Заповіт

Глава перша

Загальні положення

2064. Спадкодавець може скласти заповіт тільки особисто.

2065. Спадкодавець не може розпорядитися в разі смерті тим, щоб чинність або нечинність розпорядження залежала від розсуду іншої особи.

2078. Заповідальне розпорядження може бути заперечене, оскільки спадкодавець помилявся щодо змісту свого волевиявлення або зовсім не мав наміру зробити виявлення такого змісту, і притому потрібно припустити, що, знаючи стан справ, він утримався б від цього виявлення.

Це правило застосовується також, оскільки спадкодавець склав розпорядження під впливом помилкового припущення або очікування, що настане або не настане якась обставина, або оскільки його примусили до того незаконними погрозами.

2079. Заповідальне розпорядження може бути оспорене, якщо спадкодавець обійшов присутню у час відкриття спадщини особу, яка має право на невід'ємну долю, про наявність якої спадкодавець не знав при складанні розпорядження, або яка народилась або придбала право на невід'ємну долю після складання такого. Заперечення не дозволяється, оскільки потрібно припустити, що спадкодавець, навіть знаючи про стан справ, зробив би таке ж розпорядження.

Глава друга

Призначення спадкоємця

2087. Якщо спадкодавець залишив наділений особі все своє майно або долю свого майна, то таке розпорядження розглядається як призначення спадкоємця, хоч би наділений не був названий спадкоємцем.

Якщо наділеному залишені тільки окремі предмети, то, сумніваючись, він не визнається спадкоємцем, хоч би він був названий спадкоємцем.

2088. Якщо спадкодавець призначив тільки одного спадкоємця і притому обмежив його якоюсь долею спадщини, то до одержання спадку в іншій частині прикликаються спадкоємці за законом.

Це відноситься і до того випадку, коли спадкодавець призначив декількох спадкоємців, але кожного тільки у відомій долі, і коли ці долі не вичерпують всієї спадщини.

Розділ шостий

Усунення від успадкування недостойних спадкоємців

2339. Від успадкування усувається, як недостойний спадкоємець: 1) хто навмисно і незаконно позбавив життя спадкодавця або здійснив замах на його життя, або поставив його в таке становище, що спадкодавець до самої своєї смерті позбавився можливості скласти або скасувати заповідальне розпорядження.

2) хто навмисно і незаконно перешкодив спадкодавцю скласти або скасувати заповідальне розпорядження;

3) хто за допомогою обману або незаконних погроз спонукав спадкодавця скласти або скасувати заповідальне розпорядження;

4) хто щодо заповідального розпорядження спадкоємця виявився винним в одній із дій, яка карається за ст. 267-274 кримінального уложення.

У випадках, зазначених у частині 1 під № 3 і 4, спадкоємець не усувається від успадкування, якщо при відкритті спадщини уже стало недійсним розпорядження, до складання якого спонукали спадкодавця, або щодо

якого здійснено дію, яка карається, або стало би недійсним розпорядження, яке його примусили скасувати.

2340. Усунення від успадкування недостойного спадкоємця здійснюється через порушення спору проти придбання ним спадщини.

Спір може бути порушений тільки після придбання ним спадщини. Спір проти визначеного спадкоємця може бути порушений, як тільки прямиий спадкоємець придбає спадщину.

2341. На порушення спору уповноважений будь-хто, кому вигідно може послужити усунення спадкоємця, хоч би тільки при відпаданні ще іншої особи.

2342. Спір порушується пред'явленням позову. Позовна вимога повинна бути направлена на визнання спадкоємця недостойним спадкоємцем.

Результати порушення спору наступають тільки після набуття рішенням законної сили.

2343. Спір не допускається, якщо спадкодавець пробачив недостойного спадкоємця.

2344. У разі визнання спадкоємця недостойним бути спадкоємцем придбання ним спадщини вважається недійсним.

Спадщина набувається тим, хто був би прикликаний до успадкування, якщо б недостойного спадкоємця не було в живих при відкритті спадщини; спадщина вважається придбаною цим останнім з моменту відкриття спадщини.

Розділ сьомий

Відмова від успадкування

2346. За договором зі спадкодавцем родичі, а також один із подружжя спадкодавця можуть відмовитися від свого права на успадкування за законом після нього. Той, хто відмовився, усувається від одержання спадку за законом так, ніби він уже не живий при відкритті спадщини; він не має права на невід'ємну долю.

Відмова може обмежитися одним правом на невід'ємну долю.

11.9. Опорний конспект

1.Об'єднання Німеччини

У 1806р. припинила своє існування Священна Римська імперія Німецької нації. Більшість впливових князів підкорилась диктату Наполеона і проголосила про свій вихід з рейху та створення “Рейнського союзу“ (16 держав). До нього не увійшли Австрія та Пруссія. Хоча Рейнський союз не вніс особливого вкладу в німецьку історію, в період його існування відбулись значні переміни. На місці колишньої територіальної мозаїки з 300 князівств та “вільних міст“ появилася група досить великих централізованих держав. В ряді з них були проведені реформи за французьким зразком. Обмежувались привілеї аристократії і духовенства, ліквідовувалась кріпосна залежність селян, вводились “промислові свободи“.

8 червня 1815р. на Віденському конгресі був прийнятий Німецький союзний акт про утворення Німецького союзу із 39 самостійних держав. Це була конфедерація, метою якої проголошувалась охорона внутрішньої і зовнішньої безпеки.

Влада імператора не відновлювалась, а єдиним органом союзу став союзний сейм.

У 1833р. під егідою Пруссії був створений Митний союз німецьких держав.

В серпні 1866р. був підписаний договір про створення Північно-Німецького союзу (північніше р. Майн). У 1867р. була прийнята конституція цього союзу. Це вже була не конфедерація, а федерація- - союзна держава. До її складу увійшли всі німецькі держави, крім Австрії і чотирьох південно-німецьких держав: Баварії, Вюртемберга, Бадена, Гессена. Главою союзу був пруський король, канцлером – О. фон Бісмарк.

У 1870р. об'єднання Німеччини було завершено. З 1 січня 1871р. Німеччина стала іменуватися імперією. 16 квітня 1871р. рейхстаг затвердив конституцію імперії.

2. Державний лад Німецької імперії за Конституцією 1871р.

За формою державного правління це була конституційна монархія, а за формою державного устрою –

федерація (у складі 22 монархій і чотирьох міст-республік). Столицею став Берлін.

Главою імперії – імператором - став прусський король Вільгельм I, що відповідало реальному співвідношенню сил суб'єктів федерації. На долю Пруссії приходилось більше половини всієї території і 60% населення країни. Від імені імператора здійснювалась і виконавча, і законодавча влада, визначалася компетенція державних установ і посадових осіб.

Законодавчу владу конституція доручала 2-палатному парламенту. Верхня палата – союзна рада (бундесрат) формувалась із представників союзних держав. На долю Пруссії приходилось 17 депутатських місць із 58, решту держав мали від 1 до 6 депутатів. Нижня палата – рейхстаг – обиралась на 3 роки (з 1887р. – на 5) в ході загальних і прямих виборів при таємному голосуванні.

Фактична роль рейхстагу була невеликою. У випадках, коли він відхиляв урядовий законопроект, його пропускали через бундесрат, укази якого мали ту ж силу, що й закони, прийняті рейхстагом. До того ж рейхстаг міг бути розпущений простою постановою бундесрату.

Імперський уряд був представлений в особі канцлера. З 1862 по 1890р. цю посаду незмінно заміщував Отто фон Бісмарк. Кабінету міністрів не існувало.

Судова система Німеччини визначалася законом про судові установи 1877р. В окремих державах союзу існували 3 судові інстанції: дільничні суди, земські суди, вищі земські суди. Загальнонімецьким був імперський суд. Його члени призначалися імператором. У складі суду були відділення цивільних і кримінальних справ.

При всіх судах діяла прокуратура. У 1878р. була організована адвокатура.

Спеціальний розділ Конституції був присвячений імперській армії. Кожен німець повинен був служити в ній 7 років, витрати на армію несли всі держави.

3. Загальне право і право партикулярне

Розвиток німецького права в XIX ст. був досить своєрідним. Це зумовлювалось збереженням економічної, політичної, правової роздробленості.

В країні налічувалось понад 30 діючих партикулярних правових систем. Своє право мали не тільки окремі німецькі держави, але навіть і землі, провінції, міста, села.

До найвідоміших партикулярних правових зводів належали Пруське земське уложення 1794р. і Саксонський цивільний кодекс 1863р.

Сфера дії Пруського земського уложення поширювалась на 21 млн. німців. Під дію Саксонського цивільного кодексу підпадало 3,5 млн. підданих саксонського королівства. Більше 8,5 млн. чол. проживало в сфері дії Кодексу Наполеона (князівства на лівому березі Рейну, Баден).

Крім партикулярного права в Німеччині діяло і так зване загальне право. До його складу належали нечисленні імперські закони і пандектне римське право, яке мало в ряді областей Німеччини додаткове (допоміжне) значення, доповнюючи місцеве німецьке право. Територіально пандектне право діяло для 16,5 млн. осіб в західних пруських землях, значній частині Баварії, середньонімецьких державах, Гессені, Саксен-Веймарі, колишніх вільних імперських містах.

4. Німецьке цивільне уложення 1900 р.

Першою в історії Німеччини єдиною для всієї країни кодифікацією цивільного права став цивільний кодекс 1896р. (набрав чинності 1 січня 1900р., оскільки окремим землям потрібен був час для приведення свого законодавства у відповідність з новим уложенням).

До цього у 1869р. був прийнятий загальнонімецький торговий кодекс. Вступив у дію прийнятий ще у 1850р вексельний статут. У 1877р. появився статут цивільного судочинства, у 1871р. – кримінальне уложення.

Цивільне уложення було обширним кодексом (2385 статей). В його основу лягли римське право і попереднє німецьке право. Юридична конструкція уложення побудована за пандектною системою. В першій книзі, яка

містила загальну частину, були кодифіковані положення про статус фізичних і юридичних осіб, про юридичні дії, волевиявлення, здійснення громадянських прав. Друга книга присвячена зобов'язальному праву, третя – речовому, четверта – сімейному, п'ята – спадковому.

Разом із цивільним уложенням було прийнято так званий вступний закон (218 статей). Це був своєрідний “міні-кодекс”, в якому характеризувався порядок застосування загальнонімецького цивільного права, його співвідношення із законодавством земель. Це було важливо, оскільки більшість приписів земського права зберігала силу.

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД І ПРАВО ВЕЛИКОБРИТАНІЇ У ХХ СТ.

13.1. План семінару

1. Основні тенденції розвитку державного ладу:
 - а) демократизація виборчої системи;
 - б) централізація державної влади;
 - в) збереження парламентських традицій;
 - г) збереження монархії.
2. Особливості права.

13.2. Література до семінару

1. Історія держави і права зарубіжних країн. Хрестоматія: Навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / За ред. В. Д. Гончаренка. К.: Видавничий дім “Ін Юре”, 2002. С. 577-591.
2. История государства и права зарубежных стран. Часть 2. Учебник для вузов / Под ред. Крашенинниковой Н. А. и проф. Жидкова О. А. М.: Изд. Группа НОРМА-ИНФРА, 1998. С. 266-282, 536-577.
3. Страхов М. М. Історія держави і права зарубіжних країн: Підручник / М. М. Страхов. Харків: Право, 1999. С. 324-334.
4. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн. Навч. посіб. для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Олан, 2001. С.191-199.
5. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн: Хрестоматія для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Вентурі. 1995. С.149-151.

13.3. Теми рефератів

1. Парламентські реформи в Англії.
2. Британська співдружність націй.
3. Судова система Англії.
4. Партийна система Великобританії у ХХ ст.
5. Поняття і структура Конституції Великобританії.

13.4. Література до рефератів

Иванова И. К. Палата лордов на рубеже XXI века / И. К. Иванова // Государство и право. 2003. № 6.

Конституции зарубежных государств. Учебное пособие. М.: Издательство БЕК. С.71-87.

Максимов А. А. Прецедент как один из источников английского права. Вестник Московского университета. Сер. 11. Право. 1995. № 2.

Марченко М. Н. Основные источники англосаксонского права: понятие, прецедент. Вестник Московского университета. Сер. 11. Право. 1999. № 4.

Романов А. К. Правовая система Великобритании: учеб. пособие. М.: Форум, 2010. 288с.

Романов А. К. Право и правовая система Англии: учебное пособие. 2-е изд. М.: Дело, 2002. 344 с.

13.5. Контрольні завдання до семінару

1. Коли в Англії було введено загальне виборче право?
2. Коли в Англії було надане виборче право жінкам?
3. Коли в Англії віковий виборчий ценз був знижений до 18 років?
4. В чому проявляється централізація державної влади Великобританії у XX ст.?
5. Визначте повноваження прем'єр-міністра Великобританії.
6. Визначте різницю між кабінетом міністрів і урядом Великобританії.
7. Визначте структуру кабінету міністрів Великобританії.
8. Визначте форму державного устрою Великобританії.
9. Визначте складові частини Сполученого королівства Великобританії.
10. Що таке Британська співдружність націй?
11. Визначте основні положення Вестмінстерського статуту 1931р.
12. Назвіть основні парламентські реформи в Англії у XX ст.
13. Що означає індивідуальна відповідальність англійських міністрів?
14. Що означає колективна відповідальність англійських міністрів?

15. Визначте обов'язки депутата палати громад.
16. Визначте термін повноважень палати громад.
17. Визначте функції палати лордів.
18. Яку гілку влади представляє лорд-канцлер?
а) законодавчу; б) виконавчу; в) судову.
19. Яка династія знаходиться на англійському престолі у ХХст.?
20. Хто є нинішнім монархом Великобританії?
21. Визначте причини збереження монархії у Великобританії.
22. Визначте сучасні функції англійської корони.
23. Визначте основні особливості сучасного англійського права.
24. Визначте чотири базові галузі сучасного англійського права.
25. Визначте поняття Конституції Великобританії.
26. Визначте структуру Конституції Великобританії.
27. Визначте співвідношення загального і статутного права у Великобританії.
28. Коли у Великобританії був прийнятий Закон “Про права людини“?
29. Визначте політичний режим Великобританії.

13.6. Термінологічний словник

Баристер – адвокат, який захищає клієнта в суді.

Домініон – держава у складі Британської імперії, яка визнавала главою англійського короля. Перші домініони – Канада (з 1867р.), Австралія (з 1901р.), Нова Зеландія (з 1907р.). Після утворення у 1947р. Співдружності (до цього – Британської Співдружності Націй) багато держав, що входять до неї, вважають своїм главою англійського монарха.

Пер – звання представника вищої аристократії, яке дає право бути членом палати лордів.

Соліситор – адвокат, який веде справу до суду, готує всі процесуальні документи.

13.7. Хронологія

- 1906 р. – створення лейбористської партії.
1911 р. – Акт про парламент.
1926 р. – створена Британська Співдружність Націй.
1921 р. – Англо-ірландський договір про створення “Ірландської вільної держави”.
1928 р. – Акт про народне представництво.
1931 р. – прийнятий Вестмінстерський статут.
1948 р. – Акт про народне представництво.
1969 р. – Акт про народне представництво.
1971 р. – Закон про суди.
1972, 1974 рр. – Акти про місцеве управління.
1983 р. – Акт про народне представництво.
1904-1907 рр. – створення Антанти.
1997 р. – Шотландія та Уельс наділені більш автономним статусом.
1979-1990 рр. – прем’єрство Маргарет Тетчер.
1901 р. – початок царювання у Великобританії Віндзорської династії.
1911 р. – палата лордів позбавлена права відхиляти закони, прийняті нижньою палатою.
1952 р. – початок царювання Єлизавети II.
1918 р. – введення загального чоловічого виборчого права.
1928 р. – надання виборчих прав жінкам.
1969 р. – зниження вікового виборчого цензу до 18 років.
1927 р. – прийняття нинішньої назви країни: Об’єднане королівство Великобританії і Північної Ірландії.
1998 р. – Закон “Про права людини”.

13.8. Тексти джерел права Акт про парламент (1911 р.)

Стаття 1. 1) Якщо фінансовий білль, ухвалений палатою общин і відісланий до палати лордів за місяць, принаймні, до закінчення сесії не буде ухвалений без поправок палатою лордів протягом місяця після зазначеної відсилки, то цей білль, якщо не буде іншого рішення палати общин, буде поданий його величності і, з виявленням

королівського схвалення, стане актом парламенту, хоча палата лордів його й не ухвалила.

2) Фінансовим біллем називається всякий білль, який на думку спікера палати общин містить тільки постанови, які стосуються всіх або одного якого-небудь з таких предметів, а саме: встановлення, скасування, зниження, зміни або регулювання оподаткування; призначення платежів з консолідованого фонду або з сум, відпущених парламентом на оплату публічного боргу або на яку-небудь іншу фінансову мету; зміни або скасування подібних призначень; відкриття кредитів, утворення запасного фонду; призначення, одержання, зберігання, видачі або перевірки рахунків, які стосуються публічних фінансів; укладання, гарантії покриття позики; другорядних питань, зв'язаних з переліченими вище або з одним із них.

У цьому параграфі терміни «оподаткування», «публічні фінанси» і «позика» не означають відповідно оподаткування, публічних фінансів і позик, встановлюваних місцевою владою та організаціями для місцевих цілей.

3) До кожного фінансового білля, при відсиланні його до палати лордів і при поданні його на схвалення його величності, додаватиметься свідоцтво за підписом спікера палати общин, яке засвідчує, що це є саме фінансовий білль. Раніш ніж видати це свідоцтво, спікер, якщо можливо, радиться з двома членами палати, яких комітет по обраннях указує на початку кожної сесії в списку голів комітетів.

Стаття 2. 1) Якщо публічний білль (який не є фінансовим біллем і не збільшує строку повноважень парламенту за межі 5 років) буде вотований палатою общин у трьох послідовних сесіях (однаково, тієї ж легіслатури чи іншої) і, відісланий до палати лордів щоразу за місяць, принаймні, до закінчення сесії, буде цією палатою відкинутий у кожній з цих трьох сесій, то цей білль, як тільки він буде відкинутий в третій раз палатою лордів і якщо не буде іншого рішення палати общин, буде поданий його величності і, раз буде виявлене королівське схвалення, стане актом парламенту, не зважаючи на відсутність згоди палати лордів. Проте, для застосування цієї постанови 2 роки має

минути між днем другого читання згаданого білля в першій з зазначених сесій палати общин і днем його ухвалення тією ж палатою в третій з цих сесій.

2) До будь-якого білля, який подається на виконання приписів цієї статті на схвалення його величності, має бути додане свідоцтво, видане й підписане спікером палати общин, яке засвідчує, що приписів згаданої статті було належним чином додержано.

3) Вважатиметься, що білля відкинуто палатою лордів, коли він не буде прийнятий нею без поправок або ж тільки з тими поправками, які ухвалюють обидві палати.

4) Вважатиметься тим же біллем, що й попередній, посланий до палати лордів у попередню сесію, такий білля, який у момент відсилання до палати лордів є тотожний із згаданим попереднім біллем або містить тільки зміни, необхідність яких, з огляду на час, який минув з дня відіслання білля, засвідчена спікером палати общин; або поправки, які, за свідоцтвом того ж спікера, внесені в попередній білля палатою лордів у попередню сесію. Всі поправки, які, за свідоцтвом спікера, були зроблені палатою лордів у третій сесії і ухвалені палатою общин, будуть включені в білля при його поданні на королівське схвалення, згідно з цією статтею.

Проте, палата общин може, якщо визнає за потрібне, в момент проходження такого білля в другій і третій сесії запропонувати додаткові поправки, не включаючи їх у білля. Запропоновані поправки мають бути розглянуті палатою лордів, і якщо будуть нею ухвалені, то вважатимуться поправками, вотованими палатою лордів і ухваленими палатою общин. Але використання цього права палатою общин ні в чому не обмежує чинності цієї статті, якби білля був відкинутий палатою лордів.

Стаття 4. 1) У будь-якому біллі, поданому його величності в силу попередніх постанов цього акта, формула оголошення буде такою:

«Ясновельможною величністю короля, з поради і згоди общин, зібраних у цьому парламенті, відповідно до

постанов акта про парламент 1911р. і в силу цього акта, затверджується і оголошується таке».

2) Будь-яка зміна якого-небудь білля, необхідна для застосування цієї статті, не являє поправки до зазначеного білля.

Стаття 5. В цьому акті вислів «публічний білля» не стосується до біллів, які містять підтвердження тимчасової постанови.

Стаття 6. Цей акт ні в чому не скорочує і не обмежує існуючих прав та привілеїв палати общин.

Стаття 7. Максимальний строк повноважень парламенту буде 5 років, а не 7, як це визначено законом про семирічну легіслатуру 1715 р.

Стаття 8. Цей акт може цитуватися як акт про парламент 1911р.

Акт про народне представництво

(1918 р.)

(Витяги)

Частина 1. Право голосу

Ст. 1.(1). Чоловік буде мати право зареєструватися як виборець під час виборів у парламент (за винятком університетського округу), якщо він досяг повноліття, не обмежений у правах, і

(а) має необхідну осілість; або

(б) має необхідне приміщення для ділових занять.

(2). Має необхідну осілість або ділові приміщення в округу чоловік, який

(а) проживає в останній день кваліфікаційного періоду на території округу або займає там приміщення для ділових занять; і

(б) проживав в округу весь кваліфікаційний період або займав там приміщення для ділових занять...

(в) Вираз „приміщення для ділових занять”... означає землю або приміщення, за яке платять не менше 10 фунтів стерлінгів на рік, яке займає зареєстрована особа з метою діловою або професійною.

Ст. 2. Чоловік буде мати право зареєструватися як виборець під час виборів у парламент від університетського округу, якщо він досяг повноліття, не обмежений у правах і отримав ступінь (за винятком почесної) в університеті, який складає виборчий округ або частину такого...

Ст. 4.(1). Жінка буде мати право зареєструватися як виборець під час виборів у парламент... якщо вона

(а) досягла 30 років; і

(б) не обмежена в правах, і

(в) займає в округу землю або приміщення для ділових занять, яке приносить не менше 5 фунтів стерлінгів доходу, або жилий будинок або перебуває в шлюбі з особою, яка може бути зареєстрована на цій основі (займає будинок або приміщення для ділових занять).

Ст. 6. Кваліфікаційний період буде шестимісячним періодом, який закінчується або 15 січня, або 15 липня...

Частина IV. Перерозподіл місць

Ст. 37 (1). Кожна із місцевостей, названих у першій частині списку дев'ятого до цього акту, буде парламентським містечком, яке вибирає таке число членів парламенту, яке встановлено вказаним списком, і там, де це передбачено списком, таке містечко буде поділено на визначені списком частини, кожна із яких буде вибирати 1 члена парламенту.

(2) Кожна із місцевостей, названих у першому стовпчику другої частини списку дев'ятого, буде парламентським графством, яке вибирає таке число членів парламенту, яке зазначено у вказаному списку, і там, де вказано, що таке графство повинно бути поділено на частини, кожна із яких вибирає одного члена парламенту.

(3) Кожний із університетів, указаних у третій частині списку дев'ятого, буде виборчим округом, який вибирає члена парламенту.

Четвертий додаток

Витрати... за винятком особистих витрат і винагороди, яка виплачується виборчому агенту (не перевищує на виборах у графстві 75 фунтів стерлінгів і на виборах в містечку 50 фунтів стерлінгів), не повинні

перевищувати в середньому на виборах у графстві 7 пенсів на кожного зареєстрованого виборця і на виборах в містечку 5 пенсів на кожного зареєстрованого виборця.

Акт про народне представництво (1928 р.)

Стаття 1. 1) Всяка особа має право бути внесеною в список як парламентський виборець однієї з виборчих округ – але не університетської виборчої округи – якщо вона є повнолітньою, не позбавлена яким-небудь чином своєї правоздатності і крім того:

а) має необхідну кваліфікацію по місцю проживання;

б) має необхідну кваліфікацію по приміщенню для ділових занять, або

в) якщо вона є чоловіком або жінкою особи, що має право бути внесеною до списку з огляду на кваліфікацію по приміщенню для ділових занять.

2) Всяка особа, щоб мати необхідну кваліфікацію по місцю проживання і по приміщенню для ділових занять, повинна:

а) мати в останній день кваліфікаційного періоду проживання або приміщення для ділових занять у межах виборчої округи, дивлячись по обставинах;

б) мати протягом усього кваліфікаційного періоду проживання або користуватися приміщенням для ділових занять, дивлячись по обставинах, у межах даної виборчої округи або в іншій виборчій округі в межах того ж парламентського бургу чи парламентського графства, або в межах парламентського бургу чи графства, суміжних з першим бургом чи графством або відокремлених від цього бургу чи графства водним простором, який не перевищує в ширину 6 миль, вимірюваних у найвужчому місці, рахуючи при наявності припливів і відпливів від крайньої межі відпливу.

В цілях застосування цієї статті адміністративне графство Лондон вважатиметься парламентським бургом.

3) Вислів «приміщення для ділових занять» у цій статті означає землю або інше володіння з річною оплатою не менше 10 фунтів стерлінгів, яке займається з робочою,

професійною або торговельною метою особою, яка вноситься до списку.

Стаття 2. Будь-яка особа має право бути внесеною в список парламентських виборців університетської виборчої округи, якщо вона є повнолітньою і не позбавлена яким-небудь чином своєї правоздатності і дістала ступінь — якщо це не почесний ступінь — в університеті або його секції, що становить цілу виборчу округу або частину її, а в шотландських університетах, якщо вона кваліфікована за статтею 27 акта про народне представництво (Шотландія) 1868 р. або, якщо це жінка, то при умові, що вона допущена тримати або витримала іспити на закінчення і відповідно до вимог, які університет ставить до жінок, — що вона проживала такий час, який вимагається від чоловіків для одержання вченого ступеня, в тому університеті (або його секції), який становить виборчу округу і який не давав жінкам доступу до вчених ступенів у ті роки, коли провадилися іспити.

Стаття 3. Будь-яка особа має право бути внесеною в список місцевих виборців по даному виборчому району для обрання органів місцевого управління, якщо вона є повнолітньою і не позбавлена яким-небудь чином своєї правоздатності, і

а) в останній день кваліфікаційного періоду займає як власник або орендар яку-небудь землю або приміщення в цьому районі;

б) протягом усього кваліфікаційного періоду або займала як такий яку-небудь землю або приміщення в цьому районі, або, якщо цей район — адміністративне графство або графство-бург, то займала їх у якому-небудь адміністративному графстві або графстві-бург, в якому даний район цілком або частково розташований.

Встановлюється, що:

I. При застосуванні цієї статті вважатиметься, що особа, яка живе в якому-небудь житловому будинку в силу якої-небудь посади по службі або заняттю, займає будинок як орендар, коли в цьому житловому будинку не живе та особа, в якої вона перебуває на службі або займає посаду.

II. Вислів «ордендар» означатиме особу, яка займає кімнату або кімнати як пожилець, тільки тоді, коли ця кімната або кімнати здаються їй без обставови.

III. При застосуванні цієї статті для всякого виборця з моряків або військових, внесеного в список за місцем проживання, згідно з кваліфікацією, яку він втратив через службу, вважатиметься, що він проживає так, як те потрібно для кваліфікації.

Стаття 8. 1) Будь-яка особа, внесена в списки як парламентський виборець якої-небудь виборчої округи, поки вона таким способом внесена в списки (жінка, не зважаючи на її стать або шлюб), має право голосувати на виборах члена парламенту, який представляє в парламенті дану виборчу округу; проте, вона не повинна голосувати на загальних виборах по іншій виборчій окрузі, крім тієї, в якій вона внесена в списки в силу кваліфікації по місцю проживання, або більше ніж по одній виборчій ділянці, якщо вона не внесена в список в силу яких-небудь інших кваліфікацій.

ЗАКОН ПРО НАДЗВИЧАЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ (22 травня 1940 р.)

(Витяги)

Беручи до уваги, що на основі Акта про надзвичайні повноваження (про оборону) 1939 р. його величність мав можливість прийняти міри у зв'язку з надзвичайним становищем, існуючим у час прийняття акта;

і беручи до уваги, що на основі розгортання воєнних дій виникла необхідність розширити вказані повноваження, щоб всі ресурси суспільства зробити доступними для оборони держави, сьогодні вводиться наступний закон:

1.(1). Повноваження, надані його величності Актом про надзвичайні повноваження (про оборону) 1939 р., будуть включати (незважаючи на які-небудь положення цього акта) право... видавати такі директиви щодо оборони..., які він вважатиме необхідними або доцільними для забезпечення суспільної безпеки, захисту держави, підтримки публічного порядку або для ефективного ведення будь-якої війни, в якій його величність може перебувати, або для підтримки

постачання і послуг, істотно необхідних для життя суспільства...

АКТ ПРО НАРОДНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(1948 р.)

(Витяги)

Частина I. Право голосу на виборах у парламент.

Ст. 1 (1) ...Для виборів у парламент будуть створені у графствах і містечках виборчі округи, в кожному із яких вибирають одного члена парламенту... інших виборчих округів не буде.

(2). Право голосу на виборах у парламент отримують особи, які проживають в окрузі при настанні кваліфікованої дати, досягли повноліття, є британськими підданими і не обмежені в правах.

Передбачається, що особа не може отримати право голосу у виборчому окрузі, доки вона не буде зареєстрована там у списку парламентських виборців, і ніхто не може голосувати... більше ніж в одному окрузі.

Акт про народне представництво

(1969 р.)

(Витяги)

1. (1) Для реалізації цілей Акта про народне представництво особа буде розглядатися як така, що досягла потрібного для участі у виборах віку, якщо їй виповнилось 18 або більше років...

Див.: Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія: навч. посібник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. В. Д. Гончаренка. [кол. упорядників: В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький, М. М. Страхов, С. І. Пирогова]. К.: Видавничий дім Ін Юре, 2002. С. 577-591.

13.9. Опорний конспект

1. Основні тенденції розвитку державного ладу.

а) демократизація виборчої системи

Державний лад Великобританії у ХХ ст. змінювався як в результаті деяких незначних реформ конституційного

змісту, так і шляхом модифікації попередніх конвенцій Конституції. Для Великобританії характерна більша, ніж для інших країн Європи стабільність політичних інститутів. Тут зуміли зберегти і використати монархію і палату лордів.

В першу чергу в конституційному законодавстві слід виділити серію реформ виборчого права і парламентські реформи 1911, 1918, 1928, 1948, 1969, 1983рр.

Реформа 1918р. вперше надала право голосу жінкам, але брати участь у виборах могли лише жінки не молодші 30р., якщо вони чи їхні чоловіки мали щорічний дохід більше 5 фунтів стерлінгів.

Реформа 1928р. поширила право участі у виборах на все чоловіче і жіноче населення, вперше встановивши загальне виборче право.

У 1928р. був ліквідований подвійний вотум (право на два голоси). У 1969р. віковий ценз для участі у виборах був знижений до 18р. Всі ці переміни характеризують демократизацію виборчого права Великобританії.

б) централізація державної влади

Розвиток державного ладу Великобританії у ХХ ст. зводиться до посилення виконавчої влади. В період між двома світовими війнами британський кабінет стає основною ланкою політичної системи.

По-перше, кабінет міністрів має законодавчу ініціативу, тобто може вносити законопроекти до парламенту, які рідко відхиляються.

По-друге, кабінет міністрів контролює діяльність парламенту, від кабінету залежить скликання і розпуск парламенту. По-третє, кабінет здійснює виконавчу владу.

Для законодавчої діяльності кабінету велике значення має так зване делеговане законодавство. Спочатку воно стосувалось другорядних питань, тепер – всіх сфер суспільного життя. У 1920р. був виданий акт про надзвичайні повноваження кабінету (право від імені короля оголошувати надзвичайний стан). Контроль кабінету за парламентом дає йому можливість здійснювати політику на власний розсуд.

Очолює кабінет прем'єр-міністр. До складу кабінету входять: канцлер казначейства (міністр фінансів), міністр

внутрішніх справ, міністр у справах співдружності, лорд-канцлер, міністр торгівлі, міністр оборони, міністр сільського господарства і риболовлі, міністр праці, лорд-зберігач печатки, міністр без портфеля.

Терміни “прем’єр-міністр”, “кабінет міністрів” офіційно вживаються з 1937р.

Прем’єр користується великою владою (особливо після прем’єрства М. Тетчер). Він сам підбирає міністрів, здійснює переміщення в уряді, визначає порядок його роботи, може приймати одноосібні рішення з питань поточної політики.

Всі міністри несуть індивідуальну і колективну відповідальність. Індивідуальна відповідальність означає, що міністр відповідає як за власні дії, так і за дії своїх підлеглих. Існує принцип, згідно з яким міністр не може захищати свої дії, звинувачуючи при цьому підлеглу особу. Колективна відповідальність полягає в тому, що кожен міністр і всі вони разом зобов’язані захищати рішення кабінету, навіть якщо вони з ним не згодні. Єдиний спосіб висловити незгоду – піти у відставку.

в) збереження парламентських традицій

Основні реформи парламенту Великобританії у ХХ ст. були здійснені актами 1911 та 1949рр. Юридично парламент складається із корони, палати лордів і палати громад, але зазвичай ним називають кожну із палат. Палата громад – це виборний орган. Вибори проводяться на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні. До обов’язків члена палати громад входять: засідати в палаті в різних комітетах, відповідати на листи виборців, виступати у виборчих округах. Основні функції парламенту: законодавча і контроль за виконавчою владою. В разі вотуму недовір’я уряд повинен піти у відставку у повному складі. Однак колективна відставка уряду внаслідок поразки в палаті громад – рідкісне явище в політичній практиці Великобританії. І все ж сам факт загрози відставки змушує уряд змінювати свої позиції під впливом парламенту.

В 1902р. була розроблена схема строків парламентських сесій. Час роботи був поділений відповідно до завдань. З деякими змінами цей розподіл існує і досі.

Парламенту потрібно 60-70 днів на розгляд законодавчої програми уряду; 26 днів на дискусію про представлений урядом бюджет і ще 20 днів на інші фінансові питання; 6 днів на обговорення тронної промови королеви; 10 днів на запити депутатів; 10 днів на законопроекти (біллі), внесені депутатами. Всього 130-140 днів. Опозиції належить 30% пленарного часу.

Палата лордів – це приблизно 1100-1200 спадкових і жалуваних лордів (перів). Більше половини титулів світських перів пожалувані після 1920р. Голова палати – лорд-канцлер. Попри всі обмеження її повноважень палата лордів все ще досить сильна, щоб виконувати своє первісне призначення – тормозити починання виборної нижньої палати. Палата лордів залишається вищою апеляційною інстанцією щодо всіх судів Великобританії. “Високий суд парламенту“ засідає у спеціальному складі (21 лорд-суддя на чолі з лордом-канцлером).

г) збереження монархії

Великобританія – парламентська монархія. З 1952р. офіційний британський королівський титул звучить: “Єлизавета II, Божою милістю королева Сполученого королівства і Північної Ірландії і її інших королівств і територій, глава співдружності і захисниця віри“ (у Співдружності 50 країн – колишніх колоній Англії). Чому зберігся цей інститут? Це символ стабільності. За відсутності писаної конституції права монарха чітко не визначені. Але вони досить обширні. Королева призначає прем’єра і міністрів, суддів, офіцерів, дипломатів, вищих священнослужителів англіканської церкви, скликає і розпускає парламент, може накладати вето на прийняті парламентом акти. Вона є головнокомандуючим збройних сил, представляє країну у зовнішніх відносинах, має право оголошувати війну і заключати мир, здійснює право помилювання, нагороджує титулами і орденами. Однак на ділі практично всі ці повноваження здійснюються членами уряду. Вони підписують акти, які видаються королевою і несуть за них відповідальність.

2. Особливості права

Безумовно, британська правова система відзначається рядом принципових особливостей. Головна відмінність полягає в доктрині обов'язкового прецедента. Є всі підстави відносити цю правову систему до прецедентного типу права. Судова система наділена легітимними повноваженнями не тільки застосовувати, а й створювати право. В британському прецедентному праві виділялось загальне право і право справедливості.

Особливістю британського права є і те, що воно не визнає поділу на публічне і приватне. Пояснюється це принципом верховенства права. Згідно його вимог всі рівні перед правом, оскільки закон не є єдиним чи переважним джерелом правових норм. Держава виступає на правовому полі лише як один із суб'єктів права поряд із приватними особами. Тому англійські юристи розглядали поділ права на публічне і приватне як реалізацію ідеї про те, що держава і уряд можуть право не підкорятися.

Статутне право (закони, підзаконні акти) доповнює прецедентне право.

Оскільки ні одна галузь англійського права не кодифікована, вважається що право Англії не знає кодифікації.

Однак така мета була поставлена перед створеними у 1965р. правовими комісіями для Англії і Шотландії. В їх компетенцію входить підготовка крупних консолідованих законодавчих актів із різних галузей права з перспективою реформи всього права Англії аж до його кодифікації. Були підготовлені кодифіковані акти із договірною, сімейною права. Проте ця робота загалом ще далека від завершення.

Сьогодні загальноприйнято, що статутне право Англії має певні переваги перед судовим прецедентом. Так, якщо прецедент суперечить закону, то суди зобов'язані застосовувати закон. Але суди, як і раніше, мають право тлумачити закон, і це їх право не може бути обмежене жодним законом.

Ще одна особливість британського права пов'язана із членством Великобританії в Європейському Союзі.

Появилися нові важливі джерела права. Документами 1972р. передбачено, що англійське право повинно тлумачитись у відповідності із принципом верховенства європейського права.

Значно розширилися права громадян, ускладнився процес їх реалізації і судового захисту. У 1998р. з ініціативи лейбористського уряду був прийнятий закон “Про права людини“. Англійці розглядають його як сучасну редакцію Білля про права.

Закон 1998р. надав силу закону положенням Європейської конвенції про права людини (набрав чинності з 1 жовтня 2000р.). Тим самим Конвенція стала англійським правом і доповнила його.

Основу правової системи Англії складають чотири базові галузі: договірне право (Contract law), право власності (Property law), деліктне право (Tort law) і кримінальне право (Criminal law). Студенти юридичних факультетів англійських університетів вивчають їх вже на першому курсі як основні дисципліни.

Договірне право охоплює норми, які регламентують відносини приватних осіб, що укладають різні угоди. Договори визначаються контрактним правом. Кожен контракт – це угода або договір. Але не кожен договір (угода) – це контракт. Від договору контракт відрізняється тим, що його заключення має юридичні наслідки. Виконання контракту юридично обов’язкове і забезпечується офіційно державою і судом.

Право власності регламентує питання земельної власності, а також включає закони, якими регулюються інші відносини власності. 5 законів про власність були прийняті у 1925р.

Деліктне право складається із норм, регламентуючих власність приватних осіб, які своїми діями наносять шкоду іншим приватним особам.

Кримінальне право вивчає норми, регламентуючі підстави і порядок судового переслідування тих, хто своєю поведінкою порушує кримінально-правові заборони. Практично кожне умисне причинення шкоди особі чи майну

розглядається як серйозне порушення закону, тобто як злочин. Вивчення області права, що відноситься до кримінального права, зосереджується на трьох групах норм: нормах кримінального матеріального права, нормах кримінально-процесуального права і нормах конституційного права. З точки зору матеріальних норм вивчення кримінального права пов'язане із визначенням того, що є злочином. З точки зору процесуальних норм воно полягає у вивченні особливостей доказування звинувачення. З точки зору конституційних норм вивченню підлягають гарантії прав звинуваченого, оскільки держава у кримінальній справі виступає в суді в ролі позивача. В ХХ ст. збільшилась кількість парламентських актів, присвячених кримінальному праву, що звузило область застосування судового прецедента. В 60-80-ті рр. був прийнятий цілий ряд важливих актів з питань загальної частини кримінального права. Одним із важливих напрямів реформ кримінального права була гуманізація і оптимізація покарання. Значне поширення отримало умовне осудження.

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД П'ЯТОЇ РЕСПУБЛІКИ У ФРАНЦІЇ

14.1. План семінару

1. Встановлення V Республіки у Франції.
2. Виконавча влада.
3. Парламент.
4. Судова влада.
5. Зміни в джерелах та системі права.

14.2 Література до семінару

1. Історія держави і права зарубіжних країн. Хрестоматія: Навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / За ред. В. Д. Гончаренка. К.: Видавничий дім Ін Юре, 2002. С. 653-670.
2. История государства и права зарубежных стран. Часть 2. Учебник для вузов. / Под ред. проф. Крашенинниковой Н. А. и проф. Жидкова О. А. М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА, 1998. С. 283-300.
3. Страхов М. М. Історія держави і права зарубіжних країн: Підручник. Харків: Право, 1999. С. 335-347.
4. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн. Навч. посіб. для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Олан, 2001. С. 285-290.

14.3. Теми рефератів

1. Третя французька республіка у ХХ ст.
2. Особливості IV Республіки у Франції.
3. Шарль де Голль – лідер Франції ХХ ст.

14.4. Література до рефератів

Всеобщая история государства и права: Учебник для вуз. под ред. проф. К. И. Батыра. М.: Былина, 1999. С. 413-424.

Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посіб. / 5-те вид., перероблене і доповнене. К.: Істина, 2005. С. 747-761.

Кашенко С. Г. Всеобщая история государства и права новейшего времени. Учебное пособие. Симферополь: Доля, 2006. С. 23-27, 120-126, 256-258, 315-338, 507-520.

Конституции зарубежных государств. Учебное пособие. М.: Издательство БЕК, 1996. С. 91-131.

14.5. Контрольні завдання до семінару

1. Визначте передумови встановлення V Республіки у Франції.
2. Коли була прийнята Конституція V Республіки у Франції?
3. Як була прийнята Конституція V Республіки у Франції?
4. Яка форма правління встановлена Конституцією 1958р.?
5. Який політичний режим встановила конституція 1958р.?
6. Який державний устрій встановила у Франції Конституція 1958р.?
7. Визначте строк президентських повноважень за Конституцією 1958р.
8. Яким чином Жан Ширак змінив строк повноважень президента Франції?
9. Хто є діючим президентом Французької Республіки?
10. Визначте спільні риси IV і V Республік у Франції.
11. Визначте відмінності IV і V Республік у Франції.
12. Назвіть президентів V Республіки у Франції.
13. Хто приймає рішення про проведення референдумів у Франції?
14. Визначте хронологічні рамки IV Республіки у Франції.
15. Назвіть колишні колонії Франції.
16. Яка виборча система діє у Франції?
17. Визначте термін повноважень Національних зборів Франції.
18. Визначте цenzові обмеження для кандидатів у депутати та сенатори.
19. Визначте, на який термін обирається сенат Франції.
20. Хто може бути обраний депутатом Національних зборів?
21. Хто може бути обраний сенатором?

14.6. Термінологічний словник

Народний фронт – політичне об'єднання демократичних і патріотичних сил Франції, створене у 1935р. До його складу входили компартія, соцпартія, радикал-соціалісти та інші політичні сили.

Легіслатура – 5-річний термін повноважень депутатів Національних зборів.

Національні збори – нижня палата парламенту V Республіки у Франції.

Сенат – верхня палата парламенту V Республіки у Франції.

Тимчасовий режим – період діяльності тимчасового уряду Французької республіки у 1944-1946рр.

Вища рада магістратури – орган для керівництва судами, введений Конституцією 1946р.

14.7. Хронологія

1875-1940 рр. – III Республіка у Франції.

1935-1936 рр. – створення і перемога на виборах Народного фронту.

1940 р. – падіння III Республіки.

1940-1944 рр. – режим Віші.

1946 р. – встановлення IV Республіки у Франції.

1947 р. – створена голлістська партія “Об'єднання французького народу”

28 вересня 1958 р. – у Франції референдумом затверджена Конституція V Республіки.

1962 р. – у Франції проведений референдум про реформу Конституції (обрання президента республіки шляхом прямих загальних виборів).

2002 р. – термін повноважень президента Франції шляхом зміни Конституції скорочений із 7 до 5 років.

14.8. Тексти джерел права

КОНСТИТУЦІЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Уряд Республіки відповідно до Конституційного закону від 3 червня 1958 року запропонував, французький народ схвалив, Президент Республіки промугує Конституційний закон, зміст якого наступний:

Преамбула

Французький народ урочисто проголошує свою прихильність до прав людини і принципів національного суверенітету, як вони визначені Декларацією 1789 року, підтвердженою і доповненою преамбулою Конституції 1946 року.

Виходячи із цих принципів, а також із принципу самовизначення народів, Республіка пропонує заморським територіям, які виражають бажання приєднатися до неї, нові інститути, засновані на спільному ідеалі свободи, рівності і братерства і покликані служити їх демократичному розвитку.

Стаття 1. Республіка і народи заморських територій, які актом вільного самовизначення приймають цю Конституцію, засновують Співтовариство.

Співтовариство засноване на рівності і солідарності народів, які входять до його складу.

Розділ I. Про суверенітет

Стаття 2. Франція є неділимою, світською, демократичною і соціальною Республікою. Вона забезпечує рівність перед законом всім громадянам незалежно від походження, раси або релігії. Вона поважає всі вірування.

Французька мова є мовою Республіки¹.

Національною емблемою є трьохколірний прапор – синій, білий, червоний.

Національний гімн – „Марсельєза”.

Девіз Республіки – „Свобода, Рівність, Братерство”.

Її принципом є: правління народу, за бажанням народу і для народу.

Стаття 3. Національний суверенітет належить народу, який здійснює його через своїх представників і за допомогою референдуму.

Ніяка частина народу, ніяка окрема особистість не може присвоїти собі його здійснення.

¹ Доповнення, внесене Конституційним законом № 92-554 від 25 липня 1992 р.

Голосування може бути прямим або побічним відповідно до умов, передбачених Конституцією. Воно завжди є загальним, рівним і таємним.

Відповідно до умов, які визначаються законом, виборцями є всі повнолітні французькі громадяни обидвох статей, які користуються цивільними і політичними правами.

Стаття 4. Політичні партії й угруповання сприяють вираженню думок голосуванням. Вони створюють і здійснюють свою діяльність вільно. Вони повинні поважати принципи національного суверенітету і демократії.

Розділ II. Президент Республіки

Стаття 5. Президент Республіки стежить за дотриманням Конституції. Він забезпечує своїм арбітражем нормальне функціонування публічних властей, а також спадкоємність держави.

Він є гарантом національної незалежності, територіальної цілісності, дотримання згод Співтовариства і міжнародних договорів.

Стаття 6. Президент Республіки обирається на 7 років загальним прямим голосуванням.

Розділ II. Президент Республіки

Умови застосування цієї статті встановлюється органічним законом.

Стаття 7. Президент Республіки обирається абсолютною більшістю поданих голосів. Якщо ця більшість не отримана у першому турі голосування, то в наступну за ним другу неділю проводиться другий тур. У ньому можуть брати участь тільки два кандидати, які, якщо будуть зняті кандидатури, які перебувають у більш сприятливому становищі, виявляться такими, що отримали найбільшу кількість голосів у другому турі.

Час голосування встановлюється за рішенням Уряду.

Вибори нового Президента відбуваються не менше ніж за двадцять і не пізніше ніж за тридцять п'ять днів до закінчення терміну повноважень Президента, який перебуває на посаді.

У разі вакансії поста Президента Республіки з якої би то не було причини або при наявності перешкоди для

виконання Президентом своїх обов'язків, констатуючою Конституційною радою абсолютною більшістю голосів своїх членів на запит Уряду, функції Президента Республіки, за винятком передбачених нижчезазначених статей 11 і 12, тимчасово здійснюються головою Сенату, а якщо в останнього є перешкоди, то Урядом.

У випадку вакансії поста Президента Республіки або якщо перешкоди для виконання його функцій оголошено Конституційною радою невідворотними, голосування по виборах нового Президента відбувається, крім випадку нездоланної сили, констатуючого Конституційною радою, не менше ніж через двадцять і не пізніше ніж через тридцять п'ять днів після відкриття вакансії або оголошення про невідворотний характер перешкоди.

Якщо протягом семи днів до дати призупинення висунення кандидатур одна із осіб, яка привселюдно заявила про своє рішення бути кандидатом, за тридцять днів до названої дати помре або у неї виникнуть перешкоди, то Конституційна рада може прийняти рішення про перенесення часу виборів.

Якщо до першого туру виборів один із кандидатів помре або у нього виникнуть перешкоди, то Конституційна рада може прийняти рішення про перенесення часу виборів.

У випадку смерті або виникнення перешкод в одного із двох кандидатів, які перебували до цього у найбільш сприятливому становищі в першому турі, до можливого зняття кандидатур, Конституційна рада оголошує про нове проведення всіх виборчих операцій; таким же чином вона чинить і в разі смерті або виникнення перешкод в одного із двох кандидатів, які залишилися для участі у другому турі.

У всіх випадках Конституційну раду запитували при збереженні умов, встановлених другим абзацом нижчезазначеної статті 61, або при дотриманні умов, передбачених порядком висунення кандидатур, який визначений органічним законом, передбаченими положеннями вищевказаної статті 6.

Конституційна рада може продовжити терміни, встановлені в третьому і п'ятому абзацах з тією умовою, що

голосування повинно відбутися не пізніше ніж через тридцять п'ять днів після дати прийняття нею рішення. Якщо застосування положень цього абзацу потягне перенесення виборів на більш пізню дату, ніж закінчення повноважень Президента, який перебуває на посаді, то останній продовжує виконувати свої обов'язки до проголошення його наступника.

Не можуть застосовуватися статті 49 і 50, а також стаття 89 Конституції, доки пост Президента Республіки залишається вакантним або в період між оголошенням про невідворотний характер перешкоди для виконання своїх обов'язків, яке виникло у Президента Республіки, і виборами його наступника.

Стаття 8. Президент Республіки призначає Прем'єр-міністра. Він призупиняє виконання функцій Прем'єр-міністра після подання ним заяви про відставку Уряду.

Після представлення Прем'єр-міністра Президент призначає інших членів Уряду і призупиняє виконання їх функцій.

Стаття 9. Президент Республіки головує в Раді міністрів.

Стаття 10. Президент Республіки промульгує закони протягом п'ятнадцяти днів, які наступають за передачею Уряду остаточно прийнятого закону.

Він може до закінчення цього терміну вимагати від Парламенту нового обговорення закону або деяких його статей. У цьому новому обговоренні не може бути відмовлено.

Стаття 11. За пропозицією Уряду під час сесії Парламенту або за спільною пропозицією обидвох палат, які публікуються в „Журналь офісіель”, Президент Республіки може передати на референдум будь-який законопроект, що стосується організації публічних властей, який містить схвалення якої-небудь угоди про Товариство або дозволяючий ратифікацію якого-небудь міжнародного договору, який не суперечить Конституції і відобразився б на функціонуванні державних інститутів.

Якщо на референдумі проект отримав схвалення,

Президент Республіки промудує його в терміни, передбачені попередньою статтею.

Стаття 12. Президент Республіки може після консультацій з Прем'єр-міністром і головами палат оголосити про розпуск Національних зборів.

Загальні вибори проводяться не раніше ніж через двадцять і не пізніше ніж через сорок днів після розпуску.

Національні збори збираються завдяки закону у другий четвер після виборів. Якщо це засідання має місце поза періодами, передбаченими для чергових сесій, то сесія відкривається завдяки закону на термін у п'ятнадцять днів.

Не може проводитися новий розпуск протягом року, який настає за такими виборами.

Стаття 13. Президент Республіки підписує ордонанси і декрети, розглянуті в Раді міністрів.

Він призначає на цивільні і військові державні посади.

Державні радники, великий канцлер ордена Почесного легіону, послы і надзвичайні посланці, старші радники Рахункової палати, префекти, представники Уряду на заморських територіях, генерали, ректори академій, директори центральних відомств призначаються в Раді міністрів.

Органічний закон встановлює інші посади, призначення на які відбувається в Раді міністрів, а також умови, за яких належні Президенту Республіки повноваження, які стосуються призначення на посади, можуть бути делеговані ним для здійснення від його імені.

Стаття 14. Президент Республіки акредитує послы і надзвичайних посланців в іноземних державах; іноземні послы і надзвичайні посланці акредитуються при ньому.

Стаття 15. Президент Республіки є головою збройних сил. Він головує у вищих радах і комітетах національної оборони.

Стаття 16. Коли інститути Республіки, незалежність нації, цілісність її території або виконання її міжнародних зобов'язань виявляються під серйозною і безпосередньою загрозою, а нормальне функціонування конституційних

державних властей призупинено, Президент Республіки приймає міри, які диктуються цими обставинами, після офіційної консультації з Прем'єр-міністром, головами палат, а також з Конституційною радою.

Він інформує про це націю посланням.

Ці міри повинні бути продиктовані прагненням забезпечити в найкоротші терміни конституційні державні власті засобами для виконання їх завдань. Конституційна рада консультиється щодо цих засобів.

Парламент збирається на основі закону.

Національні збори не можуть бути розпущені в період здійснення надзвичайних повноважень.

Стаття 17. Президент Республіки здійснює право помилування.

Стаття 18. Президент Республіки зв'язується з палатами Парламенту за допомогою послань, які зачитуються в палатах і які не дають підстав для яких-небудь дебатів.

У перервах між сесіями Парламент спеціально збирається з цією метою.

Стаття 19. Акти Президента Республіки, за винятком указаних у статтях 8 (перший абзац), 11, 12, 16, 18, 54, 56 і 61, контрасигнуються Прем'єр-міністром, а в разі необхідності – відповідальними міністрами.

Розділ III. Уряд

Стаття 20. Уряд визначає і проводить політику нації.

У його розпорядженні знаходяться адміністрація і збройні сили.

Він несе відповідальність перед Парламентом в умовах і відповідно до процедур, передбачених статтями 49 і 50.

Стаття 21. Прем'єр-міністр керує діяльністю Уряду. Він несе відповідальність за національну оборону. Він забезпечує виконання законів. З дотриманням положень статті 13 він здійснює регламентарні повноваження і призначає на цивільні і військові посади.

Він може делегувати деякі із своїх повноважень міністрам.

У разі необхідності він заміняє Президента Республіки в ролі голови на засіданнях рад і комітетів, згаданих у статті 15.

У виняткових випадках він може замінити Президента Республіки в ролі голови на засіданнях Ради міністрів за визначеним дорученням Президента і з визначеним порядком дня.

Стаття 22. Акти Прем'єр-міністра в разі необхідності контрасигнуються міністрами, які відповідають за їх виконання.

Стаття 23. Функції члена Уряду несумісні із здійсненням будь-якого парламентського мандата, з будь-якою посадою професіонального представництва загальнонаціонального характеру, з будь-якою державною службою або професіональною діяльністю.

Органічний закон встановлює порядок заміщення осіб, які володіють вищевказаними мандатами, функціями або посадами.

Заміщення членів Парламенту відбувається відповідно до положень статті 25.

Розділ IV. Парламент

Стаття 24. Парламент складається із Національних зборів і Сенату.

Депутати Національних зборів обираються прямим голосуванням.

Сенат обирається шляхом побічного голосування. Він забезпечує представництво територіальних колективів Республіки. Французи, які проживають за межами Франції, представлені в Сенаті.

Стаття 25. Органічний закон визначає тривалість повноважень кожної палати, число її членів, їх винагороду, умови їх вибрання, режим невибрання і несумісності посад.

Однаковою мірою він встановлює умови, в яких вибираються особи, яких викликають у разі вакансії місць для заміщення депутатів і сенаторів до повного або часткового поновлення палати, до складу якої вони входять.

Стаття 26. Жоден член Парламенту не може піддаватися переслідуванню, розшуку, арешту, ув'язненню або суду за висловлені думки або за голосування під час виконання ним своїх функцій.

Жоден член Парламенту під час сесії не може піддаватися переслідуванню або арешту за злочини або проступки без дозволу палати, до складу якої він входить, за винятком випадків затримання на місці злочину.

Жоден член Парламенту в період між сесіями не може бути арештований без дозволу бюро палати, до складу якої він входить, за винятком випадку, коли він затриманий на місці злочину, коли його переслідування дозволене або коли він остаточно засуджений.

Затримання або переслідування члена Парламенту призупиняється, якщо цього буде вимагати палата, до складу якої він входить.

Стаття 27. Будь-який імперативний мандат є недійсним.

Право голосування членів Парламенту здійснюється особисто.

Як виняток, органічний закон може дозволити делегування голосу. В цьому випадку нікому не може бути делеговано більше одного мандата.

Стаття 28. Парламент збирається на основі закону на дві чергові сесії в рік.

Перша сесія відкривається другого жовтня; її тривалість вісімдесят днів.

Друга сесія відкривається другого квітня; її тривалість не може перевищувати дев'яноста днів.

Якщо друге жовтня або друге квітня випадає на неробочий день, то сесія відкривається в перший наступаючий за ним робочий день.

Стаття 29. Парламент збирається на позачергову сесію за вимогою Прем'єр-міністра або більшості членів, які складають Національні збори, за визначеним порядком дня.

Коли позачергова сесія скликається за вимогою членів Національних зборів, то декрет про її закриття видається відразу після того, як Парламент вичерпав порядок

дня, для розгляду якого він був скликаний, і не пізніше ніж через дванадцять днів після його першого засідання.

Тільки Прем'єр-міністр може вимагати скликання нової сесії до закінчення місячного терміну після опублікування декрету про закриття сесії.

Стаття 30. За винятком випадків, коли Парламент збирається на основі закону, позачергові сесії відкриваються і закриваються декретом Президента Республіки.

Стаття 31. Члени Уряду мають доступ в обидві палати. Вони повинні бути заслухані за їх вимогою.

Їм можуть допомагати комісари Уряду.

Стаття 32. Голова Національних зборів обирається на тривалість легіслатури. Голова Сенату обирається після кожного часткового поновлення цієї палати.

Стаття 33. Засідання обидвох палат є привселюдними. Повний звіт про дебати публікується в „Журналь офісієль”.

Кожна палата може засідати як секретний комітет на прохання Прем'єр-міністра або однієї десятої частини її членів.

Розділ V. Про відносини між Парламентом та урядом

Стаття 34. Закони приймаються Парламентом.

Закон встановлює правила, які стосуються:

цивільних прав і основних гарантій, наданих громадянам для користування публічними свободами; обов'язків, які покладаються у зв'язку з національною обороною особисто на громадян і на їх майно;

громадянства, стану і правоздатності осіб, сімейних взаємин, спадку і дарування;

визначення злочинів і деліктів, а також покарань, які за них накладаються; кримінального судочинства, амністії; створення нових судових установок і статусу суддів;

установлення тарифів, податків і умов вилучення будь-якого роду податків; порядку випуску грошей.

Закон в однаковій мірі встановлює правила, які стосуються:

порядку виборів у палати Парламенту і в органи місцевого самоврядування;

установлення категорій публічно-правових установ;
основних гарантій, які надаються громадянським
державним службовцям і військовослужбовцям;
націоналізації підприємств і переданню підприємств
із державного сектора в приватний.

Закон визначає основні принципи:
загальної організації національної оборони;
вільного керування місцевих колективів, їх
компетенції і їх доходів;
освіти;
режиму власності, речових прав, громадянських і
торгових обов'язків;
трудового права, профспілкового права і соціального
забезпечення.

Фінансові закони визначають доходи і витрати
держави при дотриманні умов і з обмовляннями,
передбаченими органічним законом.

Програмні закони визначають цілі економічної і
соціальної діяльності держави.

Текст, вироблений змішаною комісією, може бути
наданий Урядом на схвалення обидвох палат. Жодна
поправка до нього не може бути прийнята без згоди Уряду.

Якщо змішаній паритетній комісії не вдасться
прийняти спільний акт або якщо цей акт не буде прийнятий
відповідно до умов, передбачених у попередньому абзаці,
Уряд може після нового читання на Національних зборах і в
Сенаті вимагати, щоб Національні збори прийняли остаточне
рішення. В цьому разі Національні збори можуть
повернутися або до акта, виробленому змішаною комісією,
або до останнього акта, прийнятому ним самим, зміненому в
разі необхідності однієї або декількома поправками,
прийнятими Сенатом.

Стаття 46. Закони, яким Конституція надає характер
органічних, приймаються і змінюються з дотриманням
наступних умов.

Законопроект або законодавча пропозиція
передається на розгляд і голосування палати, яка розглядає їх

тільки після закінчення п'ятнадцятиденного терміну з моменту його винесення.

Застосовується процедура, передбачена статтею 45. Але, якщо не досягнуто згоди між палатами, акт може бути прийнятий на Національних зборах в останньому читанні тільки абсолютною більшістю їх членів.

Органічні закони, які стосуються Сенату, повинні бути прийняті в однаковій редакції обидвома палатами.

Органічні закони можуть бути промульговані тільки після оголошення Конституційною радою про їх відповідності Конституції.

Стаття 47. Парламент приймає проекти фінансових законів з дотриманням умов, передбачених органічним законом.

Якщо Національні збори не прийняли рішення щодо проекту в першому читанні протягом сорока днів після його винесення, Уряд передає проект на розгляд Сенату, який повинен прийняти рішення протягом п'ятнадцятиденного терміну. Потім проект розглядається відповідно до процедури, передбаченої статтею 45.

Якщо Парламент не прийняв рішення протягом сімдесятиденного терміну, положення проекту можуть набути чинності шляхом видання ордонансу.

Якщо фінансовий закон, який установлює доходи і витрати на бюджетний рік, не внесений у термін, достатній для того, щоб цей закон був промульгований до початку цього бюджетного року, Уряд терміново випрошує у Парламенту дозволу на вилучення податків і своїм декретом оголошує про відкриття кредитів, які відносяться до фінансування державних органів відповідно до уже прийнятих парламентських рішень.

Терміни, передбачені в цій статті, призупиняються, якщо Парламент не засідає.

Рахункова палата допомагає Парламенту і Уряду контролювати виконання фінансових законів.

Стаття 48. Порядок дня засідань палат включає в пріоритетному порядку і в тому, який установив Уряд,

обговорення законопроектів, внесених Урядом, і законодавчих пропозицій, схвалених ним.

Одне засідання в тиждень резервується в пріоритетному порядку для питань членів Парламенту і відповідей Уряду.

Стаття 49. Після обговорення в Раді міністрів Прем'єр-міністр порушує на Національних зборах питання про відповідальність Уряду за його програмою або, в разі необхідності, за декларацією про загальну політику.

Національні збори порушують питання про відповідальність Уряду шляхом голосування за резолюцією осуду. Така резолюція є допустимою, якщо вона підписана хоча б десятою частиною членів Національних зборів. Голосування може відбутися лише через сорок вісім годин з моменту внесення резолюції. Підраховуються лише голоси, подані за резолюцію осуду, яка може бути прийнята тільки більшістю членів, які становлять Збори. Якщо резолюція осуду відхилена, то її автори не можуть внести нову резолюцію протягом тієї ж сесії, за винятком випадку, передбаченого наступним абзацом.

Прем'єр-міністр може після обговорення в Раді міністрів порушити на Національних зборах питання про відповідальність Уряду в зв'язку з голосуванням по будь-якому акту. В цьому разі акт вважається прийнятим, за винятком випадку, коли резолюція осуду, внесена протягом наступних двадцяти чотирьох годин, буде прийнята з дотриманням умов, передбачених у попередньому абзаці.

Прем'єр-міністр має право просити Сенат про схвалення декларації про загальну політику.

Стаття 50. Якщо Національні збори приймуть резолюцію осуду або якщо вони не схвалять програму або декларацію про загальну політику Уряду, то Прем'єр-міністр повинен вручити Президенту Республіки заяву про відставку Уряду.

Стаття 51. Закриття чергових або позачергових сесій Парламенту переноситься за законом, щоб дозволити, у разі необхідності, застосовувати положення статті 49.

Розділ VI. Про міжнародні договори та угоди.

Стаття 52. Президент Республіки веде переговори про укладення міжнародних договорів і ратифікує їх.

Його інформують про всі переговори відносно укладення якої-небудь міжнародної угоди, яка не підлягає ратифікації.

Стаття 53. Мирні договори, торговельні договори, договори або угоди, які відносяться до міжнародної організації, договори, які накладають обов'язки на державні фінанси, договори, які змінюють положення законодавчого характеру, які відносяться до становища особистості, договори про уступки, обмін або приєднання території можуть бути ратифіковані або схвалені тільки на основі закону.

Вони вступають у силу тільки після ратифікації або схвалення.

Ніяка уступка, ніякий обмін, ніяке приєднання території не є дійсним без згоди зацікавленого населення.

Стаття 53-1. Республіка може укласти угоди, які встановлюють її відповідні обов'язки з вивчення направлених їй прохань про надання притулку з європейськими державами, зв'язаних один з одним одними і тими ж договорами щодо права притулку і захисту прав і основних свобод людини...

Але навіть якщо на основі названих угод прохання не входить в коло обов'язків Республіки, її органи влади завжди мають право надати притулок будь-якому іноземцю, якого переслідують за його дії на благо свободи або який клопочеться про заступництво Франції внаслідок якої-небудь іншої причини.

Стаття 54. Якщо Конституційна рада, запрошена Президентом Республіки, Прем'єр-міністром, головою одної або другої палати, або шістьдесятьма депутатами, або шістьдесятьма сенаторами заявить, що яка-небудь міжнародна угода містить положення, які суперечать Конституції, то дозвіл на ратифікацію або схвалення міжнародної угоди, про яку іде мова, може відбутися тільки після перегляду Конституції.

Стаття 55. Міжнародні договори або угоди, належним чином ратифіковані або схвалені, мають силу, яка перевищує силу законів з моменту опублікування, за умови застосування кожної угоди або договору іншою стороною.

Розділ VII. Конституційна рада

Стаття 56. Конституційна рада складається із дев'яти членів, повноваження яких тривають дев'ять років і не підлягають відновленню. Конституційна рада поновлюється на одну третю кожні три роки. Три його члени призначаються Президентом Республіки, три – головою Національних зборів, три – головою Сенату.

Більше дев'яти членів, указаних вище, в Конституційну раду довічно входять колишні Президенти Республіки.

Голова призначається Президентом Республіки. Його голос є вирішальним в разі розподілу голосів порівну.

Стаття 57. Функції члена Конституційної ради несумісні з функціями міністра або члена Парламенту. Інші випадки несумісності встановлюються органічним законом.

Стаття 58. Конституційна рада стежить за правильністю вибрання Президента Республіки.

Стаття 59. Конституційна рада виносить рішення про правильність вибрання депутатів і сенаторів, якщо воно оспорується.

Стаття 60. Конституційна рада стежить за правильністю проведення референдуму й оголошує його результати.

Стаття 61. Органічні закони до їх промульгації і регламенти палат Парламенту до їх застосовування повинні бути представлені Конституційній раді, яка виносить рішення про їх відповідність Конституції.

З тією ж метою закони до їх промульгації можуть бути передані Конституційній раді Президентом Республіки, Прем'єр-міністром, головою Національних зборів, головою Сенату або шістьдесятьма депутатами, або шістьдесятьма сенаторами.

У випадках, передбачених у двох попередніх абзацах, Конституційна рада повинна винести рішення протягом

місяця. Але при наявності терміновості, за вимогою Уряду, цей термін скорочується до восьми днів.

У цих випадках звернення до Конституційної ради призупиняє час терміну промудьгації.

Стаття 62. Положення, оголошене неконституційним, не може ні застосовуватися, ні бути промудьгованим.

Рішення Конституційної ради будь-якому оскарженню не підлягає. Вони обов'язкові для всіх публічних властей, для всіх адміністративних і судових органів.

Стаття 63. Органічний закон визначає порядок організації і діяльності Конституційної ради, процедуру, яка застосовується в ньому, зокрема терміни звернення в Раду.

Розділ VIII. Про судову владу

Стаття 64. Президент Республіки є гарантом незалежності судової влади.

Йому допомагає Вища рада магістратури.

Статус суддів установлюється органічним законом.

Судді незмінні.

Стаття 65. Вища рада магістратури очолюється Президентом Республіки. Міністр юстиції є віце-головою за законом. Він може замінити Президента Республіки.

Вища рада магістратури складається з двох палат (formations), одна із яких має юрисдикцію щодо суддів, друга – щодо прокурорів.

Палата, компетентна щодо суддів, включає, крім Президента Республіки і міністра юстиції, п'ять суддів і одного прокурора, одного державного радника, призначеного Державною радою, і трьох осіб, які не входять ні до складу Парламенту, ні в органи судової влади, і призначених відповідно Президентом Республіки, головою Національних зборів і головою Сенату.

Палата, компетентна щодо прокурорів, включає, крім Президента Республіки і міністра юстиції, п'ять прокурорів і одного суддю, державного радника і трьох осіб, згаданих у попередньому абзаці.

Палата Вищої ради магістратури, компетентна відносно суддів, робить пропозиції про призначення суддів Касаційного суду, призначення першого голови Апеляційного суду і призначень голів судів великої інстанції. Інші судді призначаються після отримання відповідного висновку палати.

Палата в ролі дисциплінарної ради виносить рішення щодо суддів. У цьому випадку головує перший голова Касаційного суду.

Палата Вищої ради магістратури, компетентна щодо прокурорів, дає свій висновок про призначення, які стосуються прокурорів, за винятком призначених на посаду в Раді міністрів.

Палата дає свій висновок про дисциплінарні санкції щодо прокурорів. У цьому випадку головує Генеральний прокурор при Касаційному суді.

Органічний закон установлює умови застосування цієї статті.

Стаття 66. Ніхто не може бути довільно позбавлений свободи.

Судова влада, охоронниця особистої свободи, забезпечує повагу цього принципу при дотриманні умов, передбачених законом.

Розділ IX. Висока палата правосуддя

Стаття 67. Засновується Висока палата правосуддя.

Вона складається із членів, яких обирають в однаковій кількості Національні збори і Сенат із їх складу після кожного повного або часткового поновлення цих палат. Вона обирає свого голову із числа своїх членів.

Органічний закон установлює склад Високої палати правосуддя, порядок її діяльності, а також процедуру, яка в ній застосовується.

Стаття 68. Президент Республіки не несе відповідальність за дії, здійснені ним при виконанні своїх функцій, крім випадків державної зради. Йому може бути пред'явлено звинувачення тільки двома палатами, які виносять ідентичні рішення публічним голосуванням і абсолютною більшістю голосів членів, які складають палати;

справа Президента розглядається Високою палатою правосуддя.

Розділ X. Про кримінальну відповідальність членів Уряду

Стаття 68-1. Члени Уряду несуть кримінальну відповідальність за акти, які здійснені ними при виконанні своїх функцій і які кваліфікуються як злочини або делікти на момент їх здійснення.

Вони підсудні Суду Республіки.

Суд Республіки зв'язаний визначенням злочинів і деліктів, як і мірою покарання, встановлених законом.

Стаття 68-2. Суд Республіки включає п'ятнадцять суддів: дванадцять парламентаріїв, яких обирають в однаковій кількості із свого складу Національними зборами і Сенатом після повного або часткового поновлення цих палат, і три судді із складу Касаційного суду, один із яких головує в Суді Республіки.

Будь-яка особа, яка вважає себе задітою злочином або деліктом, здійсненим членом Уряду при виконанні ним своїх функцій, може подати заяву в комісію зі скарг.

Названа комісія виносить постанову або про здачу заяви в архів, або про її направлення Генеральному прокурору при Касаційному суді для звернення про прийняття справи до провадження Судом Республіки.

Генеральний прокурор при Касаційному суді також може офіційно представляти на розгляд Суду Республіки відповідний висновок комісії зі скарг.

Органічний закон установлює умови застосування цієї статті.

Розділ XI. Економічна й соціальна рада

Стаття 69. Економічна й соціальна рада, яку запросив Уряд, дає свій висновок по проектах законів, ордонансів і декретів, а також по законодавчих пропозиціях, які йому подані на розгляд.

Рада може призначати одного із своїх членів для висловлення в палатах Парламенту висновку Ради по законопроектах або законодавчих пропозиціях, які йому були представлені на розгляд.

Стаття 70. Уряд також може консультуватися з економічною і соціальною радою з будь-якого питання економічного й соціального характеру, які інтересують Республіку або Товариство. На його висновок подаються всі плани або програмні законопроекти економічного або соціального характеру.

Стаття 71. Склад економічної та соціальної ради і порядок її діяльності встановлюються органічним законом.

Розділ XII. Про територіальні колективи

Стаття 72. Територіальними колективами Республіки є комуни, департаменти, заморські території. Будь-які інші територіальні колективи створюються законом.

Ці колективи вільно управляються виборними органами при дотриманні умов, передбачених законом.

Представники Уряду в департаментах і на територіях відповідальні за забезпечення національних інтересів, за адміністративний контроль і дотримання законів.

Стаття 73. Законодавчий режим та адміністративна організація заморських департаментів можуть змінюватися з врахуванням їх особистого становища.

Стаття 74. Заморські території Республіки мають свою особливу організацію з урахуванням їх власних інтересів у загальній сукупності з інтересами Республіки.

Статути заморських територій, введені за допомогою видання органічних законів, визначають, зокрема, компетенцію власних інститутів цих територій; ці статути змінюються такими ж законами після консультації із зацікавленою територіальною асамблеєю.

Інші умови особливої організації заморських територій встановлюються і змінюються законом після консультації із зацікавленою територіальною асамблеєю.

Стаття 75. Громадяни Республіки, які не мають громадянського статусу із загального права, вказаному в статті 34, зберігають свій особистий статус, доки вони від нього не відмовляться.

Стаття 76. Заморські можуть зберігати свій статус у складі Республіки.

Якщо вони виразять таке бажання шляхом рішення, прийнятого територіальними зборами за час, передбачений у першому абзаці статті 91, вони стають або заморськими департаментами Республіки, або, групуючись або нарізно, державами – членами Співтовариства.

Розділ XIII. Про Співтовариство

Стаття 77. У Співтоваристві, заснованому справжньою Конституцією, держави користуються автономією, самоврядуванням, демократично і вільно розпоряджаються своїми власними справами.

Існує тільки одне громадянство Співтовариства.

Всі громадяни, незалежно від свого походження, раси або віросповідання, рівноправні. Вони несуть однакові обов'язки.

Стаття 78. До компетенції Співтовариства входять зовнішня політика, оборона, грошова система, спільна економічна та фінансова політика, а також політика щодо стратегічної сировини.

Крім того, до компетенції Співтовариства входить, якщо немає іншої особливої угоди, контроль за правосуддям, вищим утворенням, загальною організацією зовнішніх і спільних перевезень і службою телекомунікацій.

Спеціальними угодами може бути встановлена і друга загальна компетенція, а також регламентована передача компетенції Співтовариства одному із його членів.

Стаття 79. Держави – члени Співтовариства користуються положеннями статті 77, як тільки вони зробили вибір, передбачений статтею 76.

До вступу в силу заходів, необхідних для застосування норм цього розділу, питання спільної компетенції регулюються Республікою.

Стаття 80. Президент Республіки є Президентом Співтовариства і представляє його.

Органами Співтовариства є Виконавча рада, Сенат та Арбітражний суд.

Стаття 81. Держави – члени Співтовариства беруть участь в обранні Президента з дотримання умов, передбачених у статті 6.

Президент Республіки в ролі Президента Співтовариства представлений у кожній державі Співтовариства.

Стаття 82. Головою Виконавчої ради Співтовариства є Президент Співтовариства. До складу Ради входить 5: Прем'єр-міністр Республіки, голови урядів кожної держави – члена Співтовариства і міністри, яким Співтовариство доручає ведення спільних справ.

Виконавча рада організує співробітництво членів Співтовариства на урядовому та адміністративному рівні.

Організація та функції Виконавчої ради визначаються органічним законом.

Стаття 83. Сенат Співтовариства складається із делегатів, яких Парламент Республіки і законодавчі збори інших членів Співтовариства вибирають із свого складу. Число делегатів кожної держави визначається відповідно до кількості її населення і відповідальністю, яку вона приймає на себе в рамках Співтовариства.

Сенат збирається двічі на рік на сесії, які відкриваються і закриваються Президентом Співтовариства і не можуть продовжуватися більше одного місяця кожна.

Після звернення Президента Співтовариства Сенат обговорює питання загальної економічної та фінансової політики до прийняття законів у цій галузі Парламентом Республіки і, в разі необхідності, законодавчими зборами інших членів Співтовариства.

Сенат Співтовариства розглядає міжнародні акти, договори або угоди, які передбачені статтями 35 і 58 і які покладають зобов'язання на Співтовариство.

Сенат приймає виконавчі рішення в галузях, які йому делеговані законодавчими зборами членів Співтовариства. Ці рішення промульгуються в тій же формі, що і закони на території кожної зацікавленої держави.

Органічний закон установлює склад Сенату й визначає правила його діяльності.

Стаття 84. Арбітражний суд Співтовариства вирішує спори між членами Співтовариства.

Склад Арбітражного суду і його компетенція визначаються органічним законом.

Стаття 85. У порядку винятку із процедури, передбаченої статтею 89, положення цього розділу, які стосуються діяльності спільних інститутів, переглядаються за допомогою законів, які приймаються в однаковій редакції Парламентом Республіки і Сенатом Співтовариства.

Положення цього розділу можуть бути також переглянуті за допомогою угод, які укладені між всіма державами Співтовариства; нові положення вступають в силу на умовах, передбачених Конституцією кожної держави.

Стаття 86. Статус держави-члена Співтовариства може бути змінений як на вимогу Республіки, так і на підставі рішення Законодавчих зборів зацікавленої держави, підтвердженого місцевим референдумом, організація якого і контроль за проведенням якого забезпечуються інститутами Співтовариства. Порядок здійснення цих змін визначається угодою, схваленою Парламентом Республіки і зацікавленими Законодавчими зборами.

При дотриманні тих же умов держава, яка є членом Співтовариства, може стати незалежною. Тим самим вона перестав бути членом Співтовариства.

Держава – член Співтовариства може також стати незалежною державою за допомогою укладення угод, не втрачаючи своєї приналежності до Співтовариства.

Незалежна держава, яка не є членом Співтовариства, може вступити до Товариства за допомогою укладення угоди, залишаючись незалежною.

Становище цих держав у Співтоваристві визначається угодами, укладеними з цією метою, зокрема угодами, про які йде мова в попередніх абзацах, а також, у разі необхідності, угодами, передбаченими у другому абзаці статті 85.

Стаття 87. Особливі угоди, укладені з метою застосування цього розділу, схвалюються Парламентом Республіки і зацікавленими Законодавчими зборами.

Стаття 88. Республіка або Співтовариство можуть укладати угоди з державами, які бажають об'єднуватися з ними з метою розвитку їх цивілізацій.

Розділ XV. Про європейські співтовариства та Європейський союз

Стаття 88-1. Республіка бере участь в Європейських співтовариствах і в Європейському союзі, утворених державами, які ввійшли в них вільно для спільного здійснення обумовленої компетенції на підставі міжнародних договорів, які ці держави виробили.

Стаття 88-2. При дотриманні принципу взаємності і відповідно до умов договору про Європейський союз, підписаного 7 лютого 1992 року, Франція погоджується на передання необхідної компетенції для заснування європейського економічного та фінансового союзу, а також на встановлення правил про пересічення зовнішніх кордонів держав - членів Європейського співтовариства.

Стаття 88-3. При дотриманні принципу взаємності і відповідно до умов договору про Європейський союз, підписаного 7 лютого 1992 року, право голосу і право бути обраним на муніципальних виборах можуть бути надані тільки громадянам цього Союзу, які проживають у Франції. Ці громадяни не можуть виконувати функції мерів або їх заступників, брати участь у призначенні виборців сенаторів і у виборах сенаторів. Органічний закон, який приймається обидвома палатами в ідентичній редакції, встановлює умови застосування цієї статті.

Стаття 88-4. Відразу ж після направлення в Ряду Співтовариств пропозицій про акти Співтовариств Уряд передає ці пропозиції на Національні збори і Сенат, якщо характер цих пропозицій відноситься до законодавчої галузі.

Під час сесій або в період між сесіями резолюції в рамках даної статті можуть бути прийняті відповідно до умов, установлених регламентом кожної палати.

Розділ XVI. Про перегляд Конституції

Стаття 89. Ініціатива перегляду Конституції належить Президенту Республіки, який діє за пропозицією Прем'єр-міністра, і членам Парламенту.

Проект або пропозиція про перегляд Конституції повинні бути прийняті обидвома палатами в ідентичній

редакції. Перегляд є остаточним після схвалення його референдумом.

Але проект перегляду не передається на референдум, якщо Президент Республіки вирішить передати його на розгляд Парламенту, скликаного в ролі Конгресу; в цьому випадку проект перегляду вважається схваленим, якщо він отримує більшість в три п'ятих поданих голосів. У ролі бюро Конгресу виступає бюро Національних зборів.

Жодна процедура перегляду Конституції не може бути почата або продовжена при наявності посягань на цілісність території.

Республіканська форма правління не може бути предметом перегляду.

Розділ XVII. перехідні положення

Стаття 90. Чергова сесія Парламенту призупиняється. Повноваження членів діючих Національних зборів закінчуються в день скликання Зборів, обраних на підставі теперішньої Конституції.

До цього дня тільки Уряд правомочний скликати Парламент.

Повноваження членів Зборів Французького Союзу закінчуються одночасно з повноваженнями сьогодні діючих Національних зборів.

Стаття 91. Інститути Республіки, передбачені справжньою Конституцією, будуть створені протягом чотирьох місяців від дня її промугації.

Для інститутів Співтовариства цей термін встановлюється в шість місяців.

Повноваження Президента Республіки, який сьогодні перебуває на посаді, закінчуються тільки після оголошення результатів виборів, передбачених статтями 6 і 7 теперішньої Конституції.

Держави-члени Співтовариства візьмуть участь у цих перших виборах на умовах, які впливають із їх статусу, існуючого в день промугації Конституції.

Існуючі органи влади будуть виконувати свої функції в цих державах відповідно до законів і регламентів, які застосовуються в момент набрання чинності Конституції,

надалі до створення органів влади, передбачених їх новим режимом.

До свого остаточного створення Сенат буде складатися із членів діючої сьогодні Ради Республіки. Органічні закони, остаточно регламентуючі склад Сенату, повинні бути розроблені до 31 липня 1959 року.

Повноваження, покладені на Конституційну раду статтями 58 і 59 теперішньої Конституції, будуть виконуватися до створення цієї Ради Комісій у складі віце-голови Державної ради в ролі голови, першого голови Касаційного суду і першого голови Рахункової палати.

Народи держав-членів Співтовариства зберігають своє представництво в Парламенті до вступу в силу заходів, необхідних для виконання умов розділу XIII.

Стаття 92. Законодавчі заходи, необхідні для створення інститутів, і до цього – для забезпечення діяльності публічних властей будуть прийматися в Раді міністрів після отримання висновку Державної ради шляхом видання ордонансів, які мають силу закону.

Протягом терміну, передбаченого в першому абзаці статті 91, Уряд правочинно за допомогою видання ордонансів, які мають силу закону і прийнятих у тому ж порядку, встановлювати виборчий режим для палат, передбачених Конституцією.

Протягом того ж терміну і при дотриманні тих же умов Уряд однаковим способом може приймати всі заходи, які він вважає необхідними, для життя нації, захисту громадян і забезпечення свобод.

Стаття 93. Положення статті 65 і розділу X в редакції, встановленій Конституційним законом № 93-952 від 27 липня 1993 р., наберуть чинності в день опублікування органічних законів, які приймаються для їх застосування.

Положення розділу X в редакції, встановленій Конституційним законом № 93-952 від 27 липня 1993 р., застосовуються до дій, здійснених до вступу розділу в силу.

Цей закон буде виконуватися як Конституція Республіки і Співтовариства.

Виконано в Парижі 4 жовтня 1958 р.

Див.: Конституции зарубежных государств: учебное пособие. М.: БЕК., 1996. С. 103-131.

14.9. Опорний конспект

1. Встановлення V Республіки у Франції

В історії держави і права Франції у XX ст. виділяються три періоди:

- 1) Третя республіка (до 1940р.);
- 2) Четверта республіка (1946-1958рр.);
- 3) П'ята республіка (з 1958р.);

Третя Республіка припинила своє існування у зв'язку із капітуляцією Франції перед Німеччиною. 3/5 країни було окуповано. А у південній, неокупованій Франції влада формально знаходилась в руках пронимецького уряду маршала Петена (т. зв. режим Віші).

В 1940р. в Алжирі був створений єдиний французький Комітет національного визволення. У 1944р. він був проголошений тимчасовим урядом Франції. Період діяльності цього уряду (до прийняття Конституції 1946р.) носить назву "тимчасового режиму".

IV Республіка виникла з руху Опору, на хвилі антифашистської боротьби. Її державний лад визначила Конституція 1946р.

За формою правління це була парламентська республіка. Нижня палата – Національні збори – проголошувалась єдиним органом, який нікому не міг делегувати своїх законодавчих повноважень, мав виключне право законодавчої ініціативи з фінансових питань, ратифікації і денонсації міжнародних угод, оголошення війни. Збори більшістю голосів затверджували склад нового уряду, який був перед ними відповідальний.

Політична система, сконструйована у 1946р., виявилась нестабільною. За 12 років змінилося 14 урядів. Створена у 1947р. голлістська партія Об'єднання французького народу виступила з вимогою скасування Конституції 1946р. і встановлення сильної виконавчої влади.

В 1958р. парламент закликав до влади генерала де Голля і наділив його уряд надзвичайними повноваженнями.

Уряд підготував нову конституцію, яка на референдумі 28 вересня 1958р. була прийнята більшістю (79%) голосів.

Конституція Франції 1958р. складається із преамбули і 16 розділів, поділених на 93 статті. Встановлений нею лад іменується V Республікою.

Конституція встановила: “Франція є неділимою світською, демократичною і соціальною республікою“ (ст.2).

2. Виконавча влада

Головна риса Конституційного ладу V Республіки – це концентрація політичної влади в руках виконавчих органів. При цьому центральна виконавча влада представлена двома органами: президентом республіки і прем’єр-міністром. Конституція ввела змішану республіканську форму правління (президентсько-парламентську). Вказаний характер республіки визначається наступним чином: глава держави (президент) обирається незалежно від парламенту, а прем’єр-міністр призначається президентом без згоди парламенту. Це ознаки президентської республіки. В той же час уряд відповідальний перед нижньою палатою (а це ознака парламентської форми правління).

Основою державного ладу V Республіки стала президентська влада. Свідченням цього є структура Конституції 1958р., побудованої за схемою: президент-уряд-парламент. Президенту відведена роль вищого арбітра для нормального функціонування державних органів. В силу цього президент не несе політичної відповідальності ні перед ким (за винятком випадку державної зради) і ніким не контролюється.

В той же час, володіючи великими повноваженнями, здійснюваними без контрасигнації членів уряду, президент може розпустити Національні збори, вводити надзвичайний стан.

Президент призначає главу уряду, за його пропозицією призначаються інші члени кабінету. Він головує на засіданнях уряду, у Раді і Комітеті національної оборони, у Вищій раді магістратури. Він володіє повноваженнями глави збройних сил.

В області нормотворчого процесу президент наділений правом законодавчої ініціативи. Він підписує і обнародує закони, може вимагати від парламенту нового обговорення закону або його частин, скликає парламент на надзвичайні сесії, може передати прийнятий парламентом закон до Конституційної ради для в'яснення його відповідності Конституції.

Конституція 1958р. припинила колишню практику обрання президента парламентом. Він почав обиратися колегією виборщиків (до 80 тис. осіб), у якій члени парламенту склали незначну частину. В 1962р. де Голль завершив конституційну реформу, провівши референдум про новий порядок обрання глави держави. Президент почав обиратися в ході загального прямого голосування. У 2002р. 7-річний термін президентських повноважень був зменшений до 5 років.

Друге місце в державному механізмі V Республіки відведене уряду, який відповідно до ст. 20 Конституції “визначає і здійснює політику Нації...”. У його розпорядженні знаходяться адміністративні органи і збройні сили. До складу Ради міністрів входять державні міністри, міністри і державні секретарі. Прем'єр-міністр вважається другою особою у державі. Він керує діяльністю уряду, забезпечує виконання законів.

Уряд несе політичну відповідальність перед Національними зборами і кримінальну – перед обома палатами.

Однак юридична ієрархія виконавчої влади фактично не існує.

На практиці від самого початку існування V Республіки встановився звичай відповідальності уряду перед президентом, тобто був введений монізм виконавчої влади.

3. Парламент

Вищий орган законодавчої влади Франції складається із двох палат: Національних зборів і Сенату. Національні збори обираються прямим голосуванням, Сенат – шляхом непрямих виборів. Порівняно з IV Республікою парламент втратив значну частину законодавчої компетенції. По-перше,

парламент має право видавати закони лише з питань, які стосуються цивільних прав, громадянства, сім'ї, кримінального права, суду і правосуддя, податків, трудового права, принципів організації державного апарату (ст. 34,37). По-друге, встановлена (ст. 38) можливість делегування законодавчих повноважень уряду, а для президента – право введення надзвичайного стану (ст. 16). По-третє, сфера законодавства обмежена можливістю проведення референдумів (ст.11).

Питання, які не входять до сфери парламентського законодавства вирішуються в адміністративному порядку (ст. 37), перш за все шляхом видання урядових декретів, тобто регламентарною владою уряду. Крім того, уряд суттєво впливає на порядок денний роботи парламенту, оскільки його законопроекти повинні розглядатися першочергово. Уряд може також вживати заходів для відхилення депутатських поправок до законопроектів і проведення голосування без обговорення (ст. 40, 41, 44, 45). Якщо парламент не приймає рішення про фінансовий законопроект протягом 70 днів, його можна ввести в дію урядовим декретом.

Парламент збирається на чергові сесії двічі на рік. Їх загальна тривалість не може перевищувати 170 днів. Позачергові сесії відкриваються і закриваються декретами президента.

Передбачена парламентська недоторканість депутатів. На відміну від IV Республіки Сенат наділений майже рівними з Національними зборами повноваженнями. Це створило систему внутріпарламентських противаг.

4. Судова влада

Судовій владі присвячені розділи VII-X Конституції 1958р. На їх основі прийнято ряд законів, які визначають сучасний судоустрій та сучасне судочинство у Франції.

Особливе місце в системі французької юрисдикції займає конституційна рада, яка складається із 9 призначених на 3 роки членів і пожиттєво всіх колишніх президентів країни. Кожних 3 роки рада оновлюється на 1/3. Три члени ради призначаються президентом, три – головою Національних зборів, три – головою Сенату. Рада стежить за

правильністю обрання президента країни, депутатів і сенаторів, контролює правильність проведення референдумів і оголошує їх результати, встановлює відповідність законів Конституції Франції. “Положення, оголошене не конституційним, не може ні застосовуватись, ні бути промудгованим” (ст. 62). Контроль за нормативними актами виконавчої влади здійснює Державна Рада.

Специфічним судовим органом є висока палата правосуддя, яка обирається порівну Національними зборами і сенатом. Її призначення – розгляд справ про державну зраду президента за рішенням обох палат парламенту. Є і суд республіки (ст. 68-1, 68-II), який розглядає справи про кримінальну відповідальність членів уряду.

У 1978р. був прийнятий кодекс судоустрою, який встановив 3-рівневу систему судів загальної юрисдикції:

- трибунали – суди першої інстанції;
- апеляційні суди – суди другої інстанції;
- касаційний суд – верховний суд.

Система судів адміністративної юрисдикції теж складається із судів трьох рівнів. Це визначено законами 1973р. і 1987р. Низовими ланками цієї системи є адміністративні суди міст, в яких вони розташовані. З 1987р. на території Франції діє 5 адміністративних апеляційних судів. На вершині піраміди адміністративної юрисдикції – державна рада Франції.

Гарантом незалежності судової влади є президент (ст. 64). Йому допомагає Вища рада магістратури. Судова влада проголошена “хранителькою особистої свободи”, забезпечуючи повагу цього принципу при дотриманні умов, передбачених законом.

В лютому 2004р. національні збори прийняли рішення про реформу судової системи.

5. Зміни в джерелах та системі права

Протягом майже всієї першої половини ХХ ст. у Франції формально зберігала дію класична наполеонівська кодифікація права (як матеріального, так і процесуального). Після II світової війни нові вимоги суспільного життя зумовили значні переми у праві.

В перш чергу це стосувалося Цивільного кодексу. До кінця ХХ ст. більше 100 його статей було повністю скасовано, біля 900 отримали нову редакцію, появилось приблизно 300 нових статей. Відповідно до законів 1964, 1970, 1975 років та інших був здійснений практично повний перегляд норм, регулюючих сімейно-шлюбні відносини. Отримала визнання рівність членів подружжя, встановлений новий шлюбний вік (18 – для чоловіків, 16 – для жінок). Внесені зміни до статей про права власника (вони обмежувалися), свободи договору, спадкування. У 1978р. до Цивільного кодексу було введено поняття юридичної особи. В 1976р. здійснена фактична кодифікація страхового права.

Найбільший розвиток в другій половині ХХ ст. отримало торгове право. При цьому найбільш значна його ревізія пов'язана із впливом права Європейського Союзу.

Основним джерелом трудового права Франції є Трудовий кодекс в редакції 1973р. з поправками 1981-1982рр. В ньому регулюється організація роботи державних органів у сфері трудових відносин, відносин між працівником і власником, колективні трудові відносини.

Значні зміни відбулись у сфері соціального права, в основі якого лежав Кодекс соціального страхування 1956р. з наступними доповненнями. Право соціальної допомоги передбачало підтримку тих категорій населення, які опинилися в бідності. Якщо право соціального забезпечення базувалося на державній системі страхування, то соціальна допомога виступала як державна благодійність.

В 60-80-ті рр. ХХ ст. у Франції було прийнято ряд природоохоронних актів, які сприяли недопущенню забруднення оточуючого середовища внаслідок промислової чи іншої виробничої діяльності.

У 1964р. був прийнятий Декрет про реактивні відходи, у 1974р. – про охорону повітря від забруднення, у 1975р. – про обмеження рівня шуму і т.д.

Своєрідне поєднання публічного і приватноправового регулювання можна побачити у законодавстві про підтримку конкуренції і запобігання монополізму. Помітним явищем у розвитку конкурентної і монополістичної політики став

урядовий ордонанс 1986р. про свободу цін і конкуренцію. Цим законом заборонені узгоджені дії, договори, виражені у відкритій формі, об'єднання, які мають або можуть мати за мету порушення конкуренції на ринку.

В V Республіці проведені радикальні кримінально-правові реформи. В 60-70-ті рр. була переглянута значна частина норм ККФ 1810р., що привело до декриміналізації ряду злочинів або до застосування санкцій, обмежуючих можливість здійснення нових злочинів. В 1981р. була скасована смертна кара. Суттєво лібералізована система виконання покарань (зменшення сфери застосування позбавлення волі, створення режиму “напівволі“, особливо при короткостроковому ув'язненні). Підсумком реформування кримінального права стало прийняття в липні 1992р. нового Кримінального кодексу Франції.

Зазнало змін і процесуальне право Франції. У 1971-1973рр. був створений новий Цивільно-процесуальний кодекс Франції. З 1958р. діє новий Кримінально-процесуальний кодекс (доповнений законами 1970, 1972, 1981-1983рр. та ін.).

ДЕРЖАВА І ПРАВО НІМЕЧЧИНИ У ХХ СТ.

15.1. План семінару

1. Веймарська республіка в Німеччині.
2. Встановлення нацистської диктатури в Німеччині.
3. Державний лад Німеччини в період нацистської диктатури.
4. Правова політика нацистської диктатури.
5. Крах нацистської диктатури і повоєнний розвиток Німеччини.

15.2. Література до семінару

1. Історія держави і права зарубіжних країн. Хрестоматія: Навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / За ред. В. Д. Гончаренка. К.: Видавничий дім Ін Юре, 2002. С. 592-632.
2. История государства и права зарубежных стран. Часть 2. Учебник для вузов / Под ред. Крашенинниковой Н. А. и проф. Жидкова О. А. М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА, 1998. С. 302-361.
3. Страхов М. М. Історія держави і права зарубіжних країн: Харків: Право, 1999. С. 348-366.
4. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн. Навч. посіб. для студентів юрид. вузів та факультетів. К. : Олан, 2001. С. 270-284.

15.3. Теми рефератів

1. Передумови встановлення нацистської диктатури в Німеччині.
2. Репресивний апарат в нацистській Німеччині.
3. Партія і держава в нацистській Німеччині.
4. Утворення ФРН і НДР.
5. Об'єднання Німеччини у 1990р.

15.4. Література до рефератів

Гейден К. Путь НСДАП. Фюрер и его партия. М.: Изд-во Яуза, Изд-во Эксма, 2004. 576 с.

Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посіб. / 5-те вид., перероблене і доповнене. К.: Істина, 2005. С. 663-701.

История государства и права зарубежных стран: Учебно-методическое пособие / Отв. ред. Н. А. Крашенинникова. М.: Издательство НОРМА, 2003. С. 226-231.

Марченко М. Н. Соотношение законодательной и исполнительной власти в государственном механизме Германии 30-х. Вестник МГУ. Серия "Право". 1995. № 5.

Марченко М. Н. Судебная власть в политической системе Германии 30-40-х гг. Вестник МГУ. Серия "Право". 1995. № 1.

Семиряга М. И Тюремная империя нацизма и ее крах. М.: Юрид. Лит., 1991. 384 с.

Омельченко О. А. Всеобщая история государства и права: Учебник в 2 т. Т.2. М.: Остожье, 1998. С. 654-394.

15.5. Контрольні завдання до семінару

1. Визначте хронологічні рамки Веймарської республіки.
2. Хто був главою держави за Веймарською конституцією?
3. Визначте функції рейхстагу за Веймарською конституцією.
5. Визначте повноваження канцлера за Веймарською конституцією.
6. Коли була створена націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини?
7. Визначте основні ідеї книги А. Гітлера "Майн кампф". Коли вона була написана?
8. Коли нацизм в Німеччині прийшов до влади?
9. Визначте хронологічні рамки нацистської диктатури в Німеччині.
10. Визначте зміст терміну "третій рейх".
11. Назвіть основні закони, які визначили політичний режим нацистської диктатури в Німеччині.
12. Визначте причини встановлення нацистської диктатури в Німеччині.
13. Коли утворились ФРН і НДР?
14. Коли відбулось об'єднання Німеччини?

15. Який із органів влади сучасної Німеччини відіграє найважливішу роль у державному механізмі?
16. Чи легітимно А. Гітлер прийшов до влади?

15.6. Термінологічний словник

Бундесрат – союзна рада, верхня палата парламенту ФРН, що складається із представників урядів земель Німеччини.

Бундестаг – союзні збори, нижня палата парламенту ФРН.

Вермахт – збройні сили нацистської Німеччини.

Гауляйтер – керівник обласної організації НСРПН. Одночасно був штатгальтером – імперським намісником відповідної землі.

Гестапо – таємна державна поліція в нацистській Німеччині.

НСРПН – націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини (правляча з 1933р.)

Фашизм – реакційний політичний рух, спрямований на встановлення відкритої терористичної диктатури, жорстоке придушення демократичних прав і свобод опозиції. Виник у 1919р. в Італії. Характерні риси фашизму: культ насилля, расизм, шовінізм, вождізм, культ особи правителя, мілітаризм, експансіонізм у зовнішній політиці, етатизм, централізація, цілковите одержавлення суспільного життя, войовнича ідеологія, нетерпимість до інакомислячих, популізм і демагогія. Фашизм (у формі нацизму) перебував при владі в Німеччині у 1933-1945рр.

Фюрер – вождь, одноосібний глава єдиної з липня 1933р. в Німеччині політичної партії НСРПН (в нім. аббревіатурі NSDAP).

15.7. Хронологія

1919р. – прийняття Веймарської конституції.

1933р. – призначення Гітлера рейхсканцлером.

1934р. – суміщення посад президента і рейхсканцлера.

1935р. – введена загальна військова повинність.

1 вересня 1939р. – початок Другої світової війни.

22 червня 1941р. – напад Німеччини на СРСР.

8-9 травня 1945р. – капітуляція нацистської Німеччини.

1949р. – утворення ФРН і НДР.
1990р. – об'єднання Німеччини.

15.8. Тексти джерел права
Конституція Німецької імперії (Веймарська)
(11 серпня 1919 р.)
(Витяги)

Частина перша
УСТРІЙ І ЗАВДАННЯ ІМПЕРІЇ
Відділ перший
ІМПЕРІЯ І ОБЛАСТІ

Стаття 1. Німецька імперія – республіка.

Державна влада виходить від народу.

Стаття 2. Територія держави складається з територій німецьких областей. Інші території можуть прийматися імперським законом до її складу, якщо цього побажає їх населення в силу права на самовизначення.

Стаття 4. Загальновизнані положення міжнародного права мають значення обов'язкових складових частин імперського німецького права.

Стаття 5. Державна влада здійснюється в імперських справах органами імперії на підставі імперської конституції, в справах областей – органами областей на підставі конституції областей.

Стаття 6. Виключно до законодавства імперії належать: 1) зовнішні зносини; 2) колоніальна справа; 3) громадянство, свобода пересування, іміграція та еміграція і видача злочинців; 4) устрій оборони; 5) монетна справа; 6) митна справа, а також єдність митної і торговельної території і свобода товарного обігу; 7) поштова й телеграфна справа, включаючи телефонну справу.

Стаття 12. Доти і в тій мірі, оскільки імперія не користується своїми законодавчими правами, області зберігають законодавчу владу. Це не поширюється на коло виключної законодавчої компетенції імперії.

Стаття 13. Імперське право має перевагу над обласним правом. При виникненні сумнівів або різниці в поглядах відносно погодження даної постанови області з

імперським правом компетентний орган держави або області може, згідно з найближчими постановами імперського закону, запитати рішення одного з найвищих суддів імперії.

Стаття 14. Імперські закони приводяться у виконання обласною владою, оскільки в цих законах не постановлено інакше.

Стаття 17. Кожна область повинна мати республіканську конституцію. Народне представництво має обиратися на основі загального, рівного, прямого і таємного виборчого права всіма громадянами Німецької імперії, чоловіками і жінками, на засадах пропорційного представництва. Обласний уряд повинен користуватися довір'ям народного представництва.

Стаття 18. Поділ імперії на області повинен мати на меті найвище використання господарських і культурних сил народу і повинен по можливості погоджуватися з волею народу. Територіальні зміни існуючих і створення нових областей у межах Німецької імперії відбуваються шляхом імперського закону, що змінює конституцію.

Воля населення має встановлюватися голосуванням. Імперський уряд наказує про проведення голосування, якщо в області, яка підлягає відокремленню, цього вимагає 1/3 жителів, які користуються виборчим правом на виборах до рейхстагу.

Для постанови про зміну території або про утворення нової області потрібно 3/5 поданих голосів і до того принаймні більшість тих, що мають право брати участь у виборах. Навіть якщо мається на увазі відокремлення тільки частини якої-небудь пруської адміністративної округи, або баварської округи, або відповідної адміністративної одиниці в інших територіях, то належить з'ясувати волю населення в усій окрузі, яка цим зачеплена. Якщо між відокремлюваною частиною території і рештою округи нема безпосереднього просторового зв'язку, то спеціальний імперський закон може оголосити достатнім вияв волі тільки тієї території, яка підлягає відокремленню.

Відділ другий
РЕЙХСТАГ

Стаття 20. Рейхстаг складається з депутатів німецького народу.

Стаття 21. Депутати є представниками всього народу. Вони коряться тільки своїй совісті і не зв'язані мандатами.

Стаття 22. Депутати обираються загальною, рівною, прямою і таємною подачею голосів на засадах пропорційного представництва, чоловіками і жінками, які досягли 20-річного віку. Вибори повинні провадитися в неділю або в дні громадського відпочинку.

Подробиці встановлює імперський виборчий закон.

Стаття 23. Рейхстаг обирається на 4 роки. Нові вибори повинні бути проведені не пізніше як на 60-й день з часу спливу цього строку.

Рейхстаг збирається перший раз не пізніше ніж на 30-й день після виборів.

Стаття 24. Рейхстаг збирається щороку в першу середу листопада в місці перебування імперського уряду. Голова рейхстагу повинен скликати його раніш, якщо того вимагатиме президент імперії або принаймні 1/3 членів рейхстагу.

Рейхстаг встановлює час закінчення сесії в день нового зібрання.

Стаття 25. Президент імперії може розпускати рейхстаг, але не більше одного разу з даного приводу.

Нові вибори мають бути проведені не пізніше ніж на 60-й день після розпуску.

Стаття 26. Рейхстаг обирає свого голову, його заступника і секретарів. Він встановлює для себе наказ.

Стаття 27. В проміжку між двома сесіями, або легіслатурами, голова попередньої сесії та його заступник продовжують провадити справи.

Стаття 28. Голова відає внутрішнім розпорядком і поліційною владою в будинку рейхстагу. Йому підлягає адміністрація будинку. Він розпоряджається прибутками і видатками будинку, згідно з бюджетом, і є представником

імперії в усіх юридичних правочинах і в усіх юридичних спорах, які виникають в зв'язку з управлінням будинком.

Стаття 29. Засідання рейхстагу прилюдні. На пропозицію 50 членів і більшістю в 2/3 голосів засідання може бути оголошене закритим.

Стаття 30. Згідні з істиною сумлінні звіти про дебати на прилюдних засіданнях рейхстагу, ландтагу або їх комісії вільні від будь-якої відповідальності.

Стаття 31. При рейхстагові утворюється суд для перевірки виборів. Він розв'язує також питання про утрату депутатом звання члена рейхстагу.

Суд для перевірки виборів складається з членів рейхстагу, що обираються останнім на дану легіслатуру, і з членів імперського адміністративного суду, яких призначає президент імперії на подання президії цього суду.

Суд для перевірки виборів у складі трьох членів рейхстагу і двох членів-суддів постановляє ухвали після прилюдного і усного розгляду.

Дії, що виходять за межі розгляду перед судом для перевірки виборів, виконуються уповноваженим, президентом імперії. В решті переведення справи регулюється самим судом для перевірки виборів.

Стаття 32. Для постанови рейхстагу потрібна проста більшість голосів, оскільки конституція не приписує іншого співвідношення їх. Для виборів, які провадить рейхстаг, наказ може допускати винятки.

Дійсність рішень визначається наказом.

Стаття 33. Рейхстаг і його комісії можуть вимагати присутності рейхсканцлера і кожного з імперських міністрів.

Рейхсканцлер, імперські міністри і їх уповноважені мають доступ на засідання рейхстагу і його комісій. Області мають право посилати на ці засідання уповноважених, які викладають точку зору свого уряду на обмірковуваний предмет.

На їх вимогу повинні вислухуватися представники уряду під час дебатів, а представники імперського уряду – навіть поза порядком денним.

Вони коряться розпорядчій владі головуючого.

Стаття 37. Ніхто з членів рейхстагу або якого-небудь з ландтагів не може бути притягнений до слідства за карні дії або заарештований під час сесії без згоди палати, членом якої він перебуває. Виключаються випадки затримання депутата на місці злочину або на другий день.

Така ж згода потрібна при всякому іншому обмеженні особистої волі, яка утискує депутата в здійсненні його депутатської діяльності.

Всяке кримінальне переслідування, порушене проти члена рейхстагу або якого-небудь з ландтагів, і всякий арешт або інше обмеження особистої волі на вимогу палати, до якої належить депутат, касується на строк сесії.

Відділ третій

ПРЕЗИДЕНТ ІМПЕРІЇ І ІМПЕРСЬКИЙ УРЯД

Стаття 41. Президент імперії обирається всім німецьким народом. Обраним може бути кожний німець, якому виповнилось 35 років. Подробиці встановлюються імперським законом.

Стаття 42. Президент імперії, вступаючи на посаду, складає перед рейхстагом таку присягу:

«Я клянусь присвятити свої сили благу німецького народу, сприяти його користі, оберігати його від шкоди, додержувати конституції та законів імперії, сумлінно виконувати мої обов'язки і додержувати справедливості щодо всіх».

Допускається додавання релігійної присяги.

Стаття 43. Президент імперії обирається на 7 років. Переобрання допускається. До спливу строку президент імперії може бути зміщений народним голосуванням на пропозицію рейхстагу. Для постанови рейхстагу про це потрібна більшість 2/3 голосів. Цією постановою президент імперії усувається від дальшого виконання обов'язків. Відхилення народним голосуванням пропозицій про зміщення вважається за переобрання і тягне за собою розпуск рейхстагу.

Президент імперії не може підлягати кримінальному переслідуванню без згоди рейхстагу.

Стаття 44. Президент імперії не може бути в той же час членом рейхстагу.

Стаття 45. Президент імперії представляє імперію в міжнародно-правових відносинах. Він укладає від імені імперії союзи та інші договори з іноземними державами. Він акредитує і приймає послів.

Оголошення війни і укладення миру відбувається через імперський закон.

Союзи і договори з іноземними державами, що належать до предметів імперського законодавства, потребують згоди рейхстагу.

Стаття 46. Президент імперії призначає і звільняє імперських чиновників та офіцерів, оскільки в законі не постановлено інакше. Він може надати здійснення права призначення і звільнення іншій владі.

Стаття 47. Президентові імперії належить верховне командування всіма збройними силами імперії.

Стаття 48. Якщо яка-небудь область не виконує обов'язків, покладених на неї конституцією або імперськими законами, то президент імперії може примусити її до цього з допомогою збройної сили.

Стаття 49. Президент імперії користується правом помилування в межах всієї імперії. Для амністії в усій імперії потрібне видання імперського закону.

Стаття 50. Всі накази і розпорядження президента імперії, в тому числі щодо збройних сил, дійсні лише після скріплення їх рейхсканцлером або відповідним імперським міністром. Скріплення означає прийняття відповідальності.

Стаття 51. В разі перешкоди до виконання президентом імперії своїх обов'язків рейхсканцлер заступає його на найближчий час. Коли є імовірність, що перешкоди будуть тривалі, то питання про заступництво розв'язується імперським законом.

Це саме правило застосовується у випадку дострокової президентської вакансії аж до проведення нових виборів.

Стаття 52. Імперський уряд складається з рейхсканцлера та імперських міністрів.

Стаття 53. Рейхсканцлер і на його пропозицію імперські міністри призначаються і звільняються президентом імперії.

Стаття 54. Рейхсканцлер та імперські міністри потребують для виконання своїх обов'язків довір'я рейхстагу. Кожен з них може подати у відставку, якщо рейхстаг певною постановою позбавляє його довір'я.

Стаття 55. Рейхсканцлер головує в імперському уряді і керує його справами по наказу, прийнятому урядом і схваленому президентом імперії.

Стаття 56. Рейхсканцлер встановлює провідні засади політики і несе за це відповідальність перед рейхстагом. В межах цих положень кожен імперський міністр самостійно відає довіреною йому галуззю під своєю відповідальністю перед рейхстагом.

Стаття 57. Імперські міністри повинні подавати на розгляд і дозвіл імперського уряду всі законопроекти, справи, відносно яких це приписується конституцією або законом, а також розходження в думках по питаннях, що стосуються предметів відомства кількох міністрів.

Стаття 58. Імперський уряд ухвалює свої рішення більшістю голосів. При рівності голосів вирішує голос головуючого.

Стаття 59. Рейхстаг має право порушувати перед державним судом Німецької імперії обвинувачення проти президента імперії, рейхсканцлера та імперських міністрів у тому, що вони злочинно порушили конституцію або імперський закон. Пропозиція про порушення обвинувачення має бути підписана не менше ніж 100 членами рейхстагу і потребує згоди більшості, потрібної для змін конституції. Подробиці визначаються імперським законом про державний суд.

Відділ четвертий *РЕЙХСРАТ*

Стаття 60. Для представництва німецьких областей у законодавстві та управлінні імперії утворюється рейхсрат.

Стаття 61. В рейхсраті кожна область має принаймні один голос. Більші області дістають по одному голосу на 700

тисяч жителів. Зайвина, рівна принаймні 350 тисячам жителів, вважається за 700 тисяч. Жодна область не може бути представлена більш, ніж 2/5 всіх голосів.

[Німецька Австрія по своєму приєднанню до Німецької імперії дістає право участі в рейхсраті з числом голосів, яке відповідає чисельності її населення. До того часу представники Німецької Австрії користуються дорадчим голосом].

Число голосів встановлюється рейхсратом наново кожного разу після переведення загального перепису.

Стаття 62. В комісіях, які рейхсрат утворює в своєму середовищі, жодна область не може мати більше одного голоса.

Стаття 63. Області будуть представлені в рейхсраті членами своїх урядів. Проте, половина пруських голосів надається представникам провінційних управлінь Пруссії, згідно з її законом.

Області мають право посилати до рейхсрату стільки представників, скільки мають голосів.

Стаття 64. Імперський уряд повинен скликати рейхсрат на вимогу 1/3 його членів.

Стаття 65. В рейхсраті і його комісіях головує член імперського уряду. Члени імперського уряду мають право – а в разі вимоги повинні – брати участь у засіданнях рейхсрату та його комісій. Під час дебатів їх треба вислухувати кожного разу, коли вони вимагатимуть цього.

Стаття 66. Імперський уряд так само, як і кожний член рейхсрату, має право вносити пропозиції до рейхсрату.

Рейхсрат встановлює порядок переведення своїх справ через наказ.

Пленарні засідання рейхсрату прилюдні. З додержанням вимог наказу двері засідань можуть закриватися при обговоренні окремих питань.

При голосуванні вирішує проста більшість голосуючих.

Стаття 67. Рейхсрат повинен постійно триматися імперськими міністерствами в курсі імперських справ. До

обговорення важливих питань імперські міністерства повинні притягати відповідні комісії рейхсрату.

Відділ сьомий

ЮСТИЦІЯ

Стаття 102. Судді незалежні і підлягають тільки законові. Стаття 103. Правосуддя в загальному порядку виконується імперським судом та обласними судами.

Стаття 104. Судді загальних судів призначаються на посаду довічно. Лише в силу судового рішення і лише на підставах і в формах, визначених законом, вони можуть проти своєї волі тимчасово або назавжди усуватися з своєї посади, переводитися на інше місце або звільнятися у відставку. Законодавство може встановити граничний вік, після якого судді виходять у відставку. Цим не зачіпається тимчасове усунення з посади, яке відбувається в силу закону.

При змінах в устрої суддів округ управління юстиції даної області може без згоди суддів переводити їх до іншого суду або усувати з посади, проте, тільки при умові збереження за ними повного утримання.

Ці постанови не поширюються на комерційних суддів, шефенів та присяжних.

Стаття 105. Виключні суди не допускаються. Ніхто не може бути вилучений з відання свого законного судді. Цим не зачіпається законодавство про військові суди та суди при стані облоги. Військові суди честі касуються.

Стаття 106. Військові суди підлягають скасуванню; вони залишаються лише у воєнний час і на борту військових кораблів. Подробиці визначаються імперським законом.

Стаття 107. В імперії і областях мають бути встановлені законодавчим порядком адміністративні суди для захисту окремих осіб від розпоряджень і вимог адміністративних установ.

Стаття 108. Законом встановлюється найвищий державний суд Німецької імперії.

Частина друга

ОСНОВНІ ПРАВА І ОBOB'ЯЗКИ НІМЦІВ

Відділ перший

ОКРЕМА ОСОБА

Стаття 109. Всі німці рівні перед законом.

Чоловіки і жінки мають у принципі однакові громадянські права і несуть однакові обов'язки.

Публічно-правові привілеї та обмеження, обумовлені народженням або станом, підлягають скасуванню. Дворянські позначення вважаються лише за частину прізвища і надалі не можуть даватися. Титули можуть даватися лише як позначення посади або професії. Ця постанова не зачіпає вчених ступенів.

Ордени і відзнаки не можуть надаватися державою.

Ні один німець не має права приймати титули або ордени від іноземного уряду.

Стаття 110. Громадянство в імперії та в областях набувається і втрачається згідно з постановами імперського закону. Всякий громадянин області є тим самим імперський громадянин.

Кожний німець в кожній області імперії має ті ж права, що й громадяни цієї області.

Стаття 111. Всі німці користуються свободою пересування по всій імперії. Кожний має право проживати і набувати осілість у будь-якому місці імперії, набувати нерухоме майно і займатися будь-якою професією. Обмеження допускаються тільки на підставі імперського закону.

Стаття 112. Кожний німець має право емігрувати за кордон. Еміграція може бути обмежена тільки імперським законом.

Всі громадяни, як ті, що перебувають у межах імперської території, так і поза нею, мають право на оборону з боку імперії щодо іноземних держав.

Ні один німець не може бути виданий іноземному урядові для суду або кари.

Стаття 113. Іншомовні частини населення імперії не повинні утискуватися законодавчими та адміністративними заходами в їх вільному національному розвитку, особливо у вживанні їх рідної мови, у викладанні, внутрішньому управлінні та суді.

Стаття 114. Свобода особи недоторкана. Обмеження або позбавлення особистої свободи публічною владою допускається тільки на підставі законів.

Особи, які позбавляються свободи, повинні бути не пізніше, як на другий день, повідомлені, якою владою і на якій підставі дано розпорядження про позбавлення свободи; негайно їм має бути надана можливість подати заперечення проти позбавлення їх свободи.

Стаття 115. Житло кожного німця є його вільний притулок. Воно недоторканне. Винятки допускаються тільки на підставі законів.

Стаття 116. За ту або іншу дію може бути накладена кара лише в тому випадку, якщо її караність встановлена законом до вчинення дії.

Стаття 117. Таємниця листування, так само як таємниця поштових, телеграфних і телефонних зносин, недоторканна. Винятки можуть бути допущені тільки на підставі імперських законів.

Стаття 118. Кожен німець має право в межах загальних законів вільно висловлювати свої думки усно, на письмі, в пресі, через зображення або інакше.

В цьому праві його не повинні утискувати ніякі відносини по роботі або службі, ніхто не має права заподіяти йому шкоду за те, що він користується цим правом.

Цензура не допускається; проте, для кінематографа закон може встановити винятки. Допускаються також законодавчі заходи у боротьбі з порнографією і для охорони молоді на прилюдних виставках та виставах.

**Указ проти зради німецькому народу і
зрадницьких підступів
(28 лютого 1933)**

На підставі статті 48 под. 2 імперської конституції наказується таке:

Відділ перший
**ПОСИЛЕННЯ ПРИПИСІВ ПРОТИ ДЕРЖАВНОЇ
ЗРАДИ І ВИДАЧІ ВІЙСЬКОВИХ ТАЄМНИЦЬ**

§ 1. Той, хто чинить державну зраду або видає, або розвідує військові таємниці, може бути покараний:

1) в особливо тяжкому випадку видачі військових таємниць (§ 1 под. 3 закону проти видачі військових таємниць) – смертю;

2) у випадку державної зради за § 92 под. 1 кримінального уложення і у випадку видачі військових таємниць за § 1 под. 1, 2 закону проти видачі військових таємниць – смертю або довічною каторгою;

3) у випадку розвідування військових таємниць (§ 3 закону проти видачі військових таємниць) – смертю або довічною каторгою або ж каторгою до 15 років.

§ 2. 1) Той, хто шляхом підробки або переробки – з наміром довести до відома іноземного уряду або офіційно повідомити йому – виготовляє такі матеріали, додержання яких у таємниці від іноземного уряду у випадку їх справжності потрібно було б для блага імперії, карається каторгою до 10 років.

2) Таким же чином карається той, хто доводить до відома іноземного уряду або офіційно повідомляє йому такі матеріали, або відомості, знаючи, що вони невірні, додержання яких у таємниці від іноземного уряду в разі їх справжності або вірності потрібно було б для блага імперії, і які він не зазначає, як невірні.

3) Той, хто добуває матеріали, зазначеного в под. 2 роду, з наміром довести їх до відома іноземного уряду або офіційно повідомити їх йому, не зазначаючи, що вони невірні, карається каторгою до 5 років.

4) Якщо є обставини, що пом'якшують вину, то дається тюремне ув'язнення не нижче одного року.

§3.1) Той, хто оголошує, або обговорює такі матеріали чи відомості, збереження яких у таємниці від іноземної держави потрібно було б для блага імперії, якби вони не були вже доведені до відома іноземного уряду або офіційно сповіщені йому, і тим шкодить благу імперії, карається тюремним ув'язненням не нижче 3 місяців, однаково чи є матеріали або відомості справжніми чи підробленими, вірними чи невірними.

2) Вчинок переслідується лише за заявою імперського уряду. Допускається брати заяву назад.

§ 4. До злочинів і провин проти §§ 2, 3 цього указу застосовуються приписи § 4 под. 2 № 2 – кримінального уложення.

Відділ другий

ПРИПИНЕННЯ ЗРАДНИЦЬКИХ ПІДСТУПІВ

§5.1) Якщо у випадку державної зради вчинки спрямовані на те, щоб зробити рейхсвер або поліцію непридатними для виконання ними свого обов'язку щодо захисту Німецької імперії та її областей проти замахів на її зовнішній і внутрішній лад, то ухвалюється кара каторгою, якою загрожують §§ 81-86 кримінального уложення.

2) При обставинах, що пом'якшують вину, карою є: у випадках, передбачених § 81 кримінального уложення, – примусові праці, у випадках, передбачених §§ 82-85 кримінального уложення, – тюрма не менше 1 року, у випадках, передбачених § 86 кримінального уложення, – тюрма від 1 до 3 років.

§ 6. 1) Той, хто друкований твір, зміст якого шляхом заклику або підбурювання до насильної боротьби або підготовки боротьби проти державної влади, або шляхом заклику, або підбурювання до такого страйку в якому-небудь життєво важливому виробництві, який служить цілям державної зради (шляхом) загального страйку або іншого роду масового страйку, або яким-небудь іншим чином містить у собі склад (факт) державної зради (§§ 80-86 кримінального уложення) виготовляє, поширює або тримає на поготові в цілях поширення, хоч він при ретельному розгляді твору міг би розпізнати його караний зміст, – карається оскільки в інших приписах нема загрози тяжкої кари, тюрмою від 1 місяця до 3 років.

2) До матеріалів, якими користується або які призначається для вчинення одного з правопорушень, що караються цим приписом, відповідним чином застосовується § 86 кримінального уложення.

Відділ четвертий
НАБУТТЯ УКАЗОМ СИЛИ

§ 11. § 6 цього указу набуває сили в день його оголошення. В іншому указ набуває сили на четвертий день по його оголошенні.

**Указ про захист уряду
національного відродження
від підступних замахів (21 березня 1933 р.)**

§ 1. 1) Хто матиме в себе форму об'єднання, що перебуває на стороні уряду національного відродження, не маючи як член об'єднання або на інших підставах права на це, карається тюрмою до 2 років.

2) Хто носитиме форму або який-небудь значок, що свідчить про перебування членом об'єднання, зазначеного в частині 1 цієї статті, не будучи членом такого об'єднання, карається тюрмою не менше одного місяця (тобто до 5 років).

§ 2. 1) Хто вчинить злочинну дію проти особи або майна, або загрожуватиме вчиненням такої дії і при цьому, не будучи членом об'єднання, буде одягнений у форму або матиме який-небудь значок, що свідчить про членську приналежність до об'єднання, зазначеного у § 1, частина 1, карається каторгою (від 1 до 15 років), а за пом'якшуючих обставин – тюрмою не менше 6 місяців.

2) Якщо дію вчинено з метою викликати опір владі зборищем або викликати страх чи паніку серед населення, або заподіяти Німецькій імперії зовнішні політичні утруднення, то як кара призначається каторга не менше 3 років – або довічна каторга. В особливо тяжких випадках може бути призначена смертна кара.

3) На підставі зазначених правил може бути притягнений до кримінальної відповідальності німецький громадянин, хоча б вчинок і був зроблений ним за кордоном.

§3.1) Хто умисно висловлюватиме або поширюватиме судження, які не відповідають або грубо перекручують дійсність і можуть заподіяти тяжку шкоду добробутові імперії або окремим німецьким областям, або авторитетові уряду імперії чи окремих областей, чи урядових партій, чи

об'єднань, карасться, якщо вчинок не підлягає суворішій карі за іншими законами, тюрмою до 2 років; якщо ж судження висловлювалися або поширювалися публічно, то тюрмою не менше 3 місяців.

2) Якщо вчинок заподіяв тяжку шкоду для імперії або окремої держави, може бути призначена каторга.

3) Якщо вчинок зроблено через грубу необережність, призначається тюрма до 3 місяців або грошовий штраф (від 3 марок до 10000 марок).

§ 4. Хто стане членом об'єднання, не маючи на те права, розглядається при застосуванні цього указу як такий, що не є членом об'єднання.

Закон про повноваження (24 березня 1933 р.)

Стаття 1. Державні закони можуть, крім порядку, встановленого конституцією, видаватися також імперським урядом. Це стосується також законів, зазначених у статті 85, поділ 2, і статті 87 імперської конституції.

Стаття 2. Закони, ухвалені імперським урядом, можуть ухилятися від імперської конституції, якщо вони не мають предметом устрій рейхстагу і рейхсрату. Права президента імперії залишаються недоторканими.

Стаття 3. Законом, ухваленим імперським урядом, рейхсканцлер надає належної форми і вони публікуються в збірнику імперських законів. Вони набувають чинності, якщо в них не зазначено іншого, на другий день по оголошенні. Статті 68-77 імперської конституції не застосовуються до законів, ухвалених імперським урядом.

Стаття 4. Договори імперії з іноземними державами, що стосуються предметів імперського законодавства, не потребують згоди зборів, що беруть участь у законодавстві. Імперський уряд видає постанови, необхідні для проведення в життя таких договорів.

Стаття 5. Цей закон набирає чинності в день його оголошення. Він втрачає силу 1 квітня 1937 р. Він втрапить також силу, якщо теперішній імперський уряд буде замінений іншим.

**Закон про запровадження і приведення
у виконання смертної кари
(29 березня 1933 р.)**

§ 1. § 5 указу президента імперії про захист народу і держави від 28 лютого 1933 р. («Вісник імперських законів», стор. 83) дійсний також і для вчинків, зроблених за час між 31 січня і 28 лютого 1933 р.

§ 2. Якщо хто-небудь засуджений до смертної кари за злочин, спрямований проти громадської безпеки, то імперський уряд або обласний уряд, що їх влада (органи) повинні приводити у виконання вирок, можуть розпорядитися про те, щоб виконання відбулося через страту на шибениці.

**Закон про припинення
насильницьких політичних дій
(4 квітня 1933)**

§ 1. Смертю або довічною каторгою або каторгою до 5 років, – оскільки до цього часу призначалися м'якші кари, може каратися:

1) той, хто робить злочин проти § 5 под. 1 і 2 закону проти злочинного і загальнонебезпечного користування вибуховими речовинами від 9 червня 1884 р. (Вісник імперських законів, стор. 61);

2) той, хто робить підпал або висадження в повітря будівлі, яка служить для громадських потреб (§§ 306-308, 311 кримінального уложення), або той, хто зійснює підпал з наміром викликати в населенні страх або жах;

3) той, хто робить злочин проти § 229 под. 2, §§ 312, 315 под. 2, § 324 кримінального уложення (вироблення отрут, повінь, пошкодження залізничних споруд, загальнонебезпечне отруєння).

§ 2. Злочини, зазначені в § 1, а також злочини проти § 5 под. 3, §§ 6-8 закону проти злочинного і загальнонебезпечного користування вибуховими речовинами, підсудні судам, встановленим за указом імперського уряду від 21 березня 1933 р. (Вісник імперських

законів 1, стор. 136), оскільки немає підстав для підсудності справи імперському судові або вищому обласному судові.

Закон проти утворення нових партій (14 липня 1933 р.)

§ 1. В Німеччині існує як єдина політична партія Націонал-соціалістська німецька робітничка партія.

§ 2. Якщо хто-небудь вживатиме заходів до підтримання організаційної структури якої-небудь іншої політичної партії або до створення нової політичної партії, той карається – оскільки для цієї справи не передбачено вищої кари за іншими приписами – домашнім арештом до 3 років або тюрмою від 6 місяців до 3 років.

Закон про народне голосування (14 липня 1933 р.)

§1.1. Імперський уряд може запитати народ, чи схвалює він чи ні передбачений імперським урядом захід.

2. Захід, зазначений у поділі 1, може стосуватися й до закону.

§ 2. При народному голосуванні рішення ухвалюється більшістю поданих дійсних голосів. Це правило діє і в тому випадку, якщо голосування стосується закону, який містить приписи, що вносять зміни в конституцію.

§ 3. Якщо народ схвалить захід, то набуває відповідного застосування стаття 3 закону в цілях усунення злиднів народу і держави від 24 березня 1933 р.

Закон про перебудову імперії (30 січня 1934 р.)

Народне голосування і вибори до рейхстагу 12 листопада 1933 р. довели, що німецький народ, всупереч всяким внутріполітичним кордонам і суперечностям, злився в єдине і внутрішньо нерозривне ціле.

Рейхстаг одногolosно ухвалив тому такий закон, який оголошується тут за одностайним схваленням рейхстагу, при чому встановлюється, що вимоги законодавства про зміну конституції виконані.

Стаття 1. Народні представництва областей скасовуються.

Стаття 2. 1) Права верховенства областей переходять до імперії.

2) Обласні уряди підпорядковані імперському урядові.

Стаття 3. Імперські намісники в областях підлягають урядовому наглядові імперського міністра внутрішніх справ.

Стаття 4. Імперський уряд може створювати нове конституційне право.

Указ про німецьке громадянство

(5 лютого 1934 р.)

§1.1) Громадянство німецьких областей скасовується.

2) Створюється тільки єдине німецьке імперське громадянство.

§ 2. Обласні уряди ухвалюють всі рішення в питаннях громадянства від імені і на пропозицію імперії.

§ 3. Німецьке громадянство може бути дане тільки тоді, коли на це є згода імперського міністра внутрішніх справ.

§ 4. 1) Оскільки за чинними законами має правове значення, громадянство якої німецької області має імперський громадянин, надалі береться за провідну засаду в цьому питанні, в якій області імперський громадянин має свою осілість.

2) Якщо цієї ознаки немає, то замість неї враховуються в такому порядку: 1. Громадянство області, якого він досі не мав. 2. Останнє місце проживання всередині країни. 3. Обласне громадянство, яке мали предки. 4. Останнє місце проживання предків всередині країни.

3) Сумніви розв'язуються імперським міністром внутрішніх справ.

Закон про ліквідацію рейхсрату

(14 лютого 1934 р.)

§1.1. Рейхсрат ліквідується.

2. Представництва областей при імперії відпадають. § 2. 1. Участь рейхсрату у встановленні законів та в управлінні припиняється.

2. Оскільки рейхсрат діяв самостійно, на його місце вступають відповідний імперський міністр або орган, вказаний останнім за згодою з імперським міністром внутрішніх справ.

3. Участь уповноважених рейхсрату в корпораціях, судах і органах всякого роду припиняється.

Закон про забезпечення єдності партії і держави (1 грудня 1933 р., зі змінами за законом 8 липня 1934 р.)

§ 1.1. Після перемоги націонал-соціалістської революції Націонал-соціалістська німецька робітничка партія є носителькою німецької державної думки і нерозривно зв'язана з державою.

2. Вона є корпорацією публічного права. Її статут затверджується вождем.

§ 2. (В редакції закону 8 липня 1934 р.). Для забезпечення найтіснішої спільної роботи службових органів партії з державними організаціями заступник вождя є членом імперського уряду.

§ 3. 1. На членів Націонал-соціалістської німецької робітничої партії і штурмових загонів (включаючи підпорядковані їм поділи), як ведучу і рушійну силу націонал-соціалістської держави покладаються підвищені обов'язки щодо вождя, народу і держави.

2. За порушення своїх обов'язків вони підлягають особливій партійній підсудності і підсудності по лінії штурмових загонів.

3. Вождь може поширити ці правила на членів інших організацій.

§ 4. Порушенням визнається кожна дія або прогріх, який зачіпає склад, організацію, діяльність або значення Націонал-соціалістської німецької робітничої партії або загрожує в цьому відношенні членам штурмових загонів

(включаючи підпорядковані їм поділи), а особливо всяке порушення дисципліни і порядку.

§ 5. Крім інших звичайних службових кар, можуть бути встановлені арешт і ув'язнення.

§ 6. Державні органи, в межах своєї компетенції, повинні подавати службову і правову допомогу службовим органам партії та штурмових загонів, яким доручено здійснення партійної підсудності та підсудності по лінії штурмових загонів.

§ 7. Закон, що стосується дисциплінарної влади над членами штурмових загонів і охоронних загонів, від 28 квітня 1933 р. втрачає свою силу.

§ 8. Рейхсканцлер, як вождь Націонал-соціалістської німецької робітничої партії і як верховний вождь штурмових загонів, видає розпорядження, необхідні для проведення і розвитку цього закону, особливо розпорядження про організацію і порядок здійснення партійної підсудності та підсудності по лінії штурмових загонів. Він визначає час набуття чинності приписами про цю підсудність.

Закон про верховного главу Німецької імперії (1 серпня 1934 р.)

§ 1. Посада президента імперії об'єднується з посадою рейхсканцлера. В силу цього встановлені досі повноваження президента імперії переходять до вождя і рейхсканцлера — Адольфа Гітлера. Він призначає свого заступника.

§ 2. Цей закон набирає чинності з моменту смерті президента імперії фон Гінденбурга.

Закон про імперських намісників (30 січня 1935 р.)

Імперський уряд ухвалив такий закон, яким оголошується:

§1.1. Імперський намісник є на підвідомчій йому території постійним представником імперського уряду.

2. В його завдання входить нагляд за виконанням політичних директив вождя і рейхсканцлера.

§ 2. 1. Імперський намісник має право вимагати подання відомостей від усіх урядових місць імперії і областей, які перебувають у межах підвідомчої йому території, а також правлінь підконтрольних імперії або області публічно-правових корпорацій, звертати увагу їх на провідні принципи і заходи, яких останні вимагають, а також видавати необхідні тимчасові розпорядження в разі необхідності.

2. Зазначені права не можуть бути передовірені ним своїм підлеглим по посаді.

§ 3. Імперські міністри мають право при виконанні покладених на них завдань давати вказівки безпосередньо імперському намісникові, оскільки цим не зачіпається службовий нагляд з боку імперського міністра внутрішніх справ.

§ 4. Вождь і рейхсканцлер може покласти на імперського намісника керівництво обласним урядом. В зв'язку з цим імперський намісник може доручити одному з членів обласного уряду бути його заступником.

§ 5. Призначення і звільнення членів обласного уряду провадяться вождем і рейхсканцлером на подання імперського намісника.

§ 6. Імперський намісник підготовляє, за згодою імперського уряду, обласні закони і оголошує їх.

§ 7. Право призначення і звільнення чиновників області належить вождю і рейхсканцлеру. Він здійснює це право особисто або передовіряє виконання його іншим місцям з правом дальшого передовір'я.

§ 8. Право помилування належить вождю і рейхсканцлеру. Він здійснює це право особисто або передовіряє виконання його іншим місцям з правом дальшого передовір'я.

§ 9. 1. Вождь і рейхсканцлер призначає імперського намісника і може відкликати його в усякий момент.

2. Вождь і рейхсканцлер визначає підвідомчу імперському намісникові територію.

3. До посади імперського намісника відповідно застосовуються постанови закону про імперських міністрів від 27 березня 1930 р.

§ 10. 1. Повноваження імперського намісника в Пруссії надаються вождю і рейхсканцлеру. Він може передовірити здійснення цих прав міністрові-президентові.

2. Міністр-президент є головою обласного уряду. Іменем вождя і рейхсканцлера і за згодою імперського уряду він готує обласні закони і оголошує їх.

§11. Другий закон про злиття областей з імперією від 7 квітня 1933 р. в редакції закону від 25 квітня 1933 р., від 26 травня 1933 р. скасовується.

Основний закон Федеративної Республіки Німеччини (23 травня 1949 р.)

(Витяги)

Відділ I

Основні права

Стаття 1. 1. Людська гідність непорушна. Поважати і захищати її – обов'язок будь-якої державної влади.

2. Німецький народ у силу цього визнає недоторканими і невідчуженими права людини як основу будь-якого людського суспільства, світу і справедливості в світі.

3. Нижчезазначені основні права зобов'язують законодавство, виконавчу владу і правосуддя як безпосередньо чинне право.

Стаття 2. 1. Кожний має право на вільний розвиток своєї особистості, оскільки він не порушує прав інших і не діє проти конституційного порядку або морального закону.

2. Кожен має право на життя і на особисту недоторканність. Свобода особистості непорушна. Втручання в ці права допускається тільки на підставі закону.

Стаття 3. 1. Всі люди рівні перед законом.

2. Чоловіки і жінки рівноправні.

3. Нікому не може бути завдано шкоду або виявлено перевагу за ознаками його статі, його походження, його раси,

його мови, його вітчизни і місця народження, його віросповідання, його релігійних або політичних переконань.

Стаття 4. 1. Свобода віросповідання, совісті і свобода проголошення релігійних та суспільних поглядів непорушні.

2. Гарантується безперешкодне відправлення релігійних обрядів.

3. Ніхто не може бути примушеним проти своєї совісті до військової служби на стройових посадах. Подробиці встановлює федеральний закон.

Стаття 5. 1. Кожен має право вільно виражати і поширювати свої думки усно, письмово, за допомогою зображень і безперешкодно черпати знання із загальнодоступних джерел. Свобода преси і свобода інформації за допомогою радіо і кіно гарантується. Цензури не існує.

2. Межі цих прав указуються приписами загальних законів, законодавчих постанов про охорону молоді і правом на честь особистості.

3. Мистецтво і науки, дослідження і викладання вільні. Свобода викладання не звільняє від вірності Конституції.

Стаття 6. 1. Шлюб і сім'я перебувають під особливим захистом державного порядку.

2. Піклування про дітей і виховання їх є природним правом батьків і їх привілейованим обов'язком. На варті їх діяльності стоїть громадськість Держави.

3. Діти можуть бути відокремлені від своєї сім'ї проти волі осіб, правочинних на їх виховання, тільки в силу закону, якщо згадані особи не виконують своїх обов'язків або якщо діти через інші причини перебувають під загрозою залишитися без нагляду.

4. Кожна мати має право на захист і опіку суспільства.

5. Позашлюбні діти забезпечуються в законодавчому порядку такими ж умовами їх фізичного й розумового розвитку і їх становища в суспільстві, як і діти, які народилися в шлюбі.

Стаття 7. 1. Вся шкільна справа знаходиться під наглядом Держави.

2. Особи, правочинні на виховання дітей, мають право вирішувати відносно участі цих дітей у релігійному навчанні.

3. Релігійне навчання є в державних школах, за винятком неконфесійних, обов'язковим предметом. Без шкоди для права нагляду Держави релігійне навчання проводиться відповідно до основних принципів релігійних общин. Жоден викладач не може бути зобов'язаний всупереч своїй волі вести релігійне навчання.

4. Право відкриття приватних шкіл гарантується. Приватні школи як такі, що замінюють державні, потребують дозволу Держави і підкоряються законам земель. Дозвіл надається, якщо приватні школи за своїми навчальними цілями й організацією, як і за науковою кваліфікацією свого навчального персоналу, не стоять нижче державних, і якщо в них не заохочується поділ учнів залежно від майнового становища батьків. У дозволі відмовляється, якщо матеріальне і правове становище педагогічного персоналу не забезпечене належним чином.

5. Приватні народні школи допускаються, якщо Управління народної освіти визнає наявність особливого педагогічного інтересу або якщо вони за пропозицією осіб, правочинних на виховання дітей, заснуються як загальні школи, як конфесійні або неконфесійні, і якщо в общині немає державної народної школи такого типу.

6. Заборона підготовчих шкіл залишається в дії.

Стаття 8. 1. Всі німці мають право збиратися мирно і без зброї без попередньої заяви або дозволу.

2. Для зборів під відкритим небом це право може бути обмежено законом або на підставі закону.

Стаття 9. 1. Всі німці мають право створювати союзи і товариства.

2. Об'єднання, цілі або діяльність яких суперечать кримінальним законам або спрямовані проти конституційного устрою або проти ідеї згоди народів, забороняються.

3. Право створювати об'єднання для охорони і покращення умов праці й економічних умов надається кожному і всім професіям. Погодження, які намагаються обмежити це право або утруднити його здійснення, недійсні, а спрямовані на це дії – протизаконні.

Стаття 10. Таємниця переписки, а також поштового, телеграфного й телефонного зв'язку недоторканна. Обмеження можуть бути встановлені тільки на підставі закону.

Стаття 11. 1. Всі німці користуються свободою пересування в межах всієї федеральної території.

2. Це право може обмежуватися лише законом і лише в тих випадках, коли відсутні достатні матеріальні умови існування, внаслідок чого для суспільства виникли б особливі труднощі, і коли довелося б охороняти молодь від бездоглядності, боротися з епідеміями або попереджати кримінально карані діяння.

Стаття 12. 1. Всі німці мають право вільно обирати для себе професію, місце роботи і місце отримання освіти. Заняття професією може регулюватися законом.

2. Ніхто не може бути примушений виконувати яку-небудь визначену роботу, яка виходить за рамки звичайної, загальної і рівної для всіх публічних службових обов'язків. Особи, яка відмовляються нести військову службу на стройових посадах, зобов'язані нести службу, яка її заміняє.

Тривалість її не може перевищувати терміну військової служби. Подробиці встановлюються законом, яким не може бути порушена свобода переконань і повинна бути передбачена можливість виконання служби, яка її заміняє і не зв'язана з якими-небудь військовими частинами.

3. Жінки не можуть бути зобов'язані законом до виконання якої-небудь служби, зв'язаної з військовими частинами. Вони ні в якому випадку не можуть бути використані на службі на стройових посадах.

4. Примусова праця дозволяється тільки при позбавленні волі за вироком суду.

Стаття 13. 1. Житло недоторканне.

2. Обшуки можуть приписуватися тільки суддею, а при безпосередній небезпеці також іншими вказаними в законах органами і можуть проводитися тільки в порядку, приписаному цими законами.

3. Втручання й обмеження можуть мати місце не інакше як для захисту від загальної небезпеки або смертельної небезпеки для окремих осіб, а також на підставі закону про запобігання безпосередньої загрози суспільної безпеки і порядку, зокрема про усунення житлової кризи, про боротьбу з епідеміями і про охорону молоді від загрозової небезпеки.

Стаття 14. 1. Власність і право успадкування гарантуються. Зміст і межі їх встановлюються законами.

2. Власність зобов'язує. Користування нею повинного одночасно служити спільному добробуту.

3. Примусове відчуження допускається тільки для спільного добробуту.

Відчуження може проводитися тільки відповідно до закону або на підставі закону, який регулює порядок і розміри відшкодування. Відшкодування визначається зі справедливим обліком спільного добробуту й інтересів сторін.

У випадку спорів про розміри відшкодування він може встановлюватися у загальному судовому порядку.

Стаття 15. Земля, природні ресурси і засоби виробництва можуть бути в цілях узагальнення передані в суспільну власність або іншим видам громадського господарства відповідно до закону, який регулює порядок і розміри відшкодування. Відносно відшкодування діють відповідно пропозиції 3 і 4 пункту 3 статті 14.

Стаття 16. 1. Німецьке громадянство не може бути відібраним. Втрата громадянства може бути тільки на підставі закону, а всупереч волі зацікавленої особи – лише в тому випадку, якщо вона тим самим не стає такою, що не має громадянства.

2. Жоден німець не може бути виданий іноземній державі. Особи, які переслідуються за політичні переконання, користуються правом притулку.

Стаття 17. Кожен має право (як окремо, так і разом з іншими особами) звертатися письмово з проханнями або скаргами в компетентні установи або до народного представництва.

Відділ II Федерація і землі

Стаття 20. 1. Федеративна Республіка Німеччини є демократичною і соціальною федеративною державою.

2. Вся державна влада виходить від народу. Вона здійснюється народом шляхом виборів і голосування і за допомогою спеціальних органів законодавства, виконавчої влади і правосуддя.

3. Законодавство зв'язане конституційним устроєм, виконавча влада і правосуддя – законом і правом.

Стаття 21. 1. Партії сприяють формуванню політичної волі народу. Вони можуть вільно утворюватися. Внутрішня їх організація повинна відповідати демократичним принципам. Вони повинні представляти привселюдний звіт про джерела своїх засобів.

2. Партії, які за своїми цілями або поведінкою своїх прихильників прагнуть завдати шкоди основам вільного демократичного порядку, або ліквідувати його, або поставити під загрозу існування Федеративної Республіки, протиконституційні. Питання про протиконституційність вирішує Федеральний конституційний суд.

Стаття 22. Прапор Федерації чорно-червоно-золотий.

Стаття 31. Федеральне право має перевагу над правом земель.

Стаття 32. 1. Ведення стосунків з іноземними державами належить Федерації.

Стаття 33. 1. Кожен німець має на кожній землі однакові громадянські права й обов'язки.

2. Кожен німець має однаковий доступ до будь-якої державної посади відповідно до своїх схильностей, спроможностей і професійної кваліфікації.

3. Користування громадянськими і політичними правами, доступ до державних посад, як і набуття прав на державній службі, незалежні від релігії, яку сповідують.

Ніхто не може терпіти шкоду через свою приналежність або неприналежність до якого-небудь віросповідання або світогляду.

Відділ III **Бундестаг**

Стаття 38. 1. Депутати німецького Бундестагу обираються загальним, прямим, вільним, рівним і таємним голосуванням. Вони є представниками всього народу, не зв'язані наказами або дорученнями і підкоряються лише своїй совісті.

2. Право обирати має той, хто досяг двадцяти одного року, право бути обраним – хто досяг двадцяти п'яти років.

Стаття 39. 1. Бундестаг обирається на чотири роки. Його легіслатура закінчується через чотири роки після його перших зборів або з його розпуском. Нові вибори проводяться під час останньої чверті року легіслатури, а в разі розпуску – не пізніше ніж через 6 днів.

2. Бундестаг збирається не пізніше 30 днів після виборів, але, в крайньому разі, не раніше закінчення легіслатури попереднього Бундестагу.

3. Бундестаг постановляє про закриття і відновлення своїх сесій.

Голова Бундестагу може скликати його і раніше. Він зобов'язаний це зробити на вимогу одної третьої частини членів, Президента Республіки або Федерального канцлера.

Стаття 40. 1. Бундестаг обирає свого голову, його заступників і секретарів. Він приймає свій регламент.

2. Голова є господарем у будівлі Бундестагу і володіє тут поліцейською владою. Без його дозволу в приміщенні Бундестагу не може бути проведений ніякий обшук або арешт.

Стаття 42. 1. Засідання Бундестагу привселюдні. За пропозицією однієї десятої частини членів або за пропозицією Федерального уряду більшістю двох третів голосів засідання можуть бути оголошені закритими. Рішення з таких пропозицій приймаються на закритому засіданні.

2. Для прийняття Бундестагом рішень вимагається більшість підданих голосів, якщо справжнім Основним законом не встановлено інше. Регламентом можуть бути передбачені винятки для виборів, які проводяться Бундестагом.

3. Повідомлення з правдивими звітами про відкриті засідання Бундестагу і його комісій вільні від будь-якої відповідальності.

Стаття 43. 1. Бундестаг і його комісії можуть вимагати присутності будь-якого члена Федерального уряду.

Відділ IV

Бундесрат

Стаття 50. Через посередництво Бундесрату землі беруть участь у законодавстві та управлінні Федерації.

Стаття 51. 1. Бундесрат складається із членів уряду земель, які їх призначають і відкликають. Землі можуть бути представлені також іншими членами їх уряду.

2. Кожна земля має не менше ніж три голоси; землі з населенням більше двох мільйонів жителів мають чотири голоси, а землі з населенням більше шести мільйонів жителів – п'ять голосів.

3. Кожна земля може послати стільки членів, скільки вона має голосів. Голоси землі подаються як єдиний голос і тільки присутніми членами або їх заступниками.

Стаття 52. 1. Бундесрат обирає свого голову на один рік.

2. Голова скликає Бундесрат. Він зобов'язаний його скликати на вимогу представників не менше двох земель або Федерального уряду.

3. Бундесрат приймає свої рішення по меншій мірі більшістю своїх голосів. Він приймає свій регламент. Засідання його відкриті.

Вони можуть бути оголошені закритими.

4. У комісіях Бундесрату можуть брати участь інші члени або представники уряду земель.

Стаття 53. Члени Федерального уряду мають право, а за вимогою зобов'язані брати участь у засіданнях Бундесрату і його комісій. Вони повинні бути вислухані в будь-який час.

Федеральний уряд зобов'язаний держати Бундесрат у курсі поточних справ.

Відділ V

Президент Республіки

Стаття 54. 1. Президент Республіки обирається Федеральними зборами без дебатів. Кожен німець, який володіє виборчим правом у Бундестазі і який досяг сорока років, може бути обраний Президентом.

2. Повноваження Президента Республіки тривають п'ять років. Він може бути обраний знову на наступних виборах тільки один раз.

3. Федеральні збори формуються із членів Бундестагу і такого ж числа членів, яких обирають народні представники земель на основі пропорційності.

4. Федеральні збори збираються не пізніше 30 днів до закінчення встановленого законом терміну повноважень Президента, а при дотерміновому закінченні його повноважень – не пізніше 30 днів після цього моменту. Вони скликаються головою Бундестагу.

5. Після закінчення легіслатури термін, установлений в пропозиції першої пункту 4, вираховується з дня першого засідання Бундестагу.

6. Обраною вважається особа, яка отримала більшість голосів членів Федеральних зборів. Якщо в двох голосуваннях така більшість не зібрана, обраним вважається той, хто в наступному голосуванні збере найбільшу кількість голосів.

Стаття 55. 1. Президент Республіки не може належати до складу ні Уряду, ні законодавчих органів Федерації або якої-небудь землі.

2. Президент Республіки не може перебувати ні на якій іншій оплачуваній посаді, займатися комерційною або іншою професією або входити до складу керівного органу або спостережливої ради підприємства, яке має за мету вилучення прибутків.

Стаття 56. 1. Президент Республіки при своєму вступі на посаду дає перед членами Бундестагу і Бундесрату, які зібралися, подану нижче присягу:

„Клянусь присвятити свої сили добробуту німецького народу, сприяти його користі, оберігати його від шкоди, дотримуватись і охороняти Основний закон і закони Федерації, добросовісно виконувати свої обов'язки і дотримуватися справедливості в ставленні до всіх. Та допоможе мені в цьому Бог”.

Допускається принесення присяги без релігійних запевнень.

Стаття 57. Повноваження Президента в разі яких-небудь перешкод для виконання його посади або дотермінового її звільнення виконуються Головою Бундесрату.

Стаття 58. Для дійсності наказів і розпоряджень Президента Республіки необхідно їх контрасигнування Федеральним канцлером або відповідним федеральним міністром.

Стаття 59. 1. Президент Республіки представляє Федерацію в міжнародно-правових зносинах. Він укладає від імені Федерації договори з іноземними державами. Він акредитує і приймає послів.

Стаття 60. 1. Президент Республіки призначає і звільняє федеральних суддів, федеральних службовців, офіцерів та унтер-офіцерів, оскільки законом не встановлено інше.

2. Він здійснює від імені Федерації в окремих випадках право помилування.

Стаття 61. 1. Бундестаг або Бундесрат можуть порушити перед Федеральним Конституційним судом звинувачення проти Президента Республіки в навмисному порушенні ним Основного закону або іншого федерального закону. Пропозиція про порушення звинувачення повинно бути представлено від імені не менше ніж однієї четвертої частини членів Бундестагу або не менше ніж однієї четвертої частини голосів Бундесрату. Для рішення про порушення звинувачення вимагається більшість двох третіх членів Бундестагу або двох третіх голосів Бундесрату. Звинувачення підтримується представником органу, який порушив звинувачення.

2. Якщо Федеральний Конституційний суд установить, що Президент Республіки винен у навмисному порушенні Основного закону або іншого федерального закону, він може оголосити його позбавленим посади. Після порушення звинувачення Федеральний Конституційний суд має право тимчасовим наказом постановити, що Президент Республіки не може виконувати свої посадові функції.

Відділ VI

Федеральний Уряд

Стаття 62. Федеральний уряд складається із Федерального канцлера і федеральних міністрів.

Стаття 63. 1. Федеральний канцлер обирається без дебатів Бундестагом за пропозицією Президента Республіки.

2. Обраною є особа, яка отримала більшість голосів членів Бундестагу. Обрану особу призначає Президент Республіки.

3. Якщо запропоновану особу не обрано, Бундестаг може протягом чотирнадцяти днів після виборів вибрати Федерального канцлера абсолютною більшістю голосів своїх членів.

4. Якщо протягом цього терміну обрання не відбулося, негайно проводяться нові вибори, на яких обраною вважається особа, яка отримала найбільше число голосів. Якщо обрана особа збрала більшість голосів членів Бундестагу, Президент Республіки протягом семи днів після виборів повинен його призначити. Якщо обрана особа не збрала такої більшості, Президент Республіки повинен протягом семи днів або призначити її, або розпустити Бундестаг.

Стаття 64. 1. Федеральні міністри призначаються і звільняються Президентом Республіки за поданням Федерального канцлера.

2. При вступі на посаду Федеральний канцлер і федеральні міністри приносять перед Бундестагом установлену статтею 56 присягу.

Стаття 65. Федеральний канцлер установлює основні положення політики і несе за них відповідальність. У межах

цих основних положень кожний федеральний міністр самостійно веде справи своєї галузі.

Стаття 66. Федеральний канцлер і федеральні міністри не можуть перебувати ні на якій іншій оплачуваній посаді, займатися комерційною або іншою професією або входити до складу керівного органу, а без згоди Бундестагу – до складу спостережливої ради підприємства, яке має за мету вилучення прибутків.

Стаття 67. 1. Бундестаг може виразити недовір'я Федеральному канцлеру лише за умови, що він більшістю голосів вибере йому наступника і звернеться до Президента Республіки з проханням про звільнення Федерального канцлера. Президент Республіки повинен задовільнити таке прохання і призначити обрану особу.

2. Між вираженням недовіри і виборами повинно пройти не менше сорока восьми годин.

Стаття 68. 1. Якщо пропозиція Федерального канцлера про вираження йому довір'я не має схвалення більшості членів Бундестагу, Президент Республіки може після подання Федерального канцлера протягом двадцяти одного дня розпустити Бундестаг. Право розпуску гаситься, як тільки Бундестаг обере більшістю голосів іншого Федерального канцлера.

2. Між пропозицією про вираження довіри та голосуванням повинно пройти не менше сорока восьми годин.

Стаття 69. 1. Федеральний канцлер призначає одного із федеральних міністрів своїм заступником.

2. Функції Федерального канцлера або федерального міністра закінчуються, у крайньому разі, із зібранням нового Бундестагу, а функції федерального міністра – також при будь-якому призупиненні функцій Федерального канцлера.

3. Федеральний канцлер на прохання Президента Республіки, а федеральний міністр на прохання Федерального канцлера або Президента Республіки зобов'язані продовжувати ведення справ надалі до призначення їх наступників.

Відділ VII

Законодавство Федерації

Стаття 70. 1. Землі мають право законодавства в тій мірі, в якій теперішнім Основним законом права законодавчої влади не надані Федерації.

2. Розмежування компетенції Федерації і земель встановлюється відповідно до наказів теперішнього Основного закону про виняткову і конкуруючу законодавчу компетенцію.

Стаття 71. У сфері виняткової законодавчої компетенції Федерації землі володіють правом законодавства лише тоді і настільки, коли й наскільки вони спеціально управочинні на це федеральним законом.

Стаття 72. 1. У сфері конкуруючої законодавчої компетенції землі володіють правом законодавства лише тоді і настільки, коли й наскільки Федерація не використовує своїх прав законодавства.

2. У цій сфері Федерація має право законодавства, якщо існує необхідність у федеральному законодавчому регулюванні, оскільки:

1) яке-небудь питання не може бути ефективно урегульоване законодавством окремих земель;

2) урегулювання якого-небудь питання законодавством однієї землі може порушити інтереси іншої землі або всієї країни в цілому;

3) цього вимагає дотримання правової або економічної єдності, зокрема одноманітності життєвих умов на території не однієї лише землі.

Стаття 73. Федерація володіє винятковою законодавчою компетенцією з наступних питань:

1) зовнішні зносини, а також оборона, включаючи військову службу чоловіків, які досягли вісімнадцяти років, і захист громадянського населення;

2) громадянство Федерації;

3) свобода пересування, паспорта, еміграції та імміграції, видача;

4) валюта, грошовий обіг, карбування монети, режим мір і ваги, встановлення точного часу;

5) митна та торговельна єдність території, договори про торгівлю і судноплавство, свобода товарного обігу, товарних обігів і платіжних розрахунків із закордоном, включаючи митну і прикордонну охорону;

6) залізні дороги Федерації і повітряні сполучення;

7) пошта, телеграф, телефон, радіо;

8) правове становище осіб, які знаходяться на службі Федерації і безпосередньо залежних від неї корпорацій публічного права;

9) правова охорона промислової власності, авторське і патентне право і видавниче право;

10) співробітництво Федерації і земель в області кримінальної поліції і охорони Конституції, заснування федерального відомства кримінальної поліції та міжнародна боротьба із злочинами;

11) статистика для цілей Федерації.

Стаття 76. 1. Законопроекти вносяться в Бундестаг Федеральним урядом, членами Бундестагу або Бундесратом.

2. Законопроекти Федерального уряду перш за все подаються в Бундесрат. Бундесрату належить право висловитися про них протягом трьох тижнів.

3. Законопроекти Бундесрату подаються Бундестагу через Федеральний уряд, який зобов'язаний висловити щодо них свої погляди.

Стаття 77. 1. Федеральні закони приймаються Бундестагом. Після їх прийняття вони негайно передаються Бундесрату через Голову Бундестагу.

Відділ IX Правосуддя

Стаття 92. Судова влада ввіряється суддям; вона здійснюється Федеральним Конституційним судом, Верховним федеральним судом, федеральними судами, вказаними в теперішньому Основному законі, і судами земель.

Стаття 93. 1. Федеральний Конституційний суд розглядає справи:

1) про тлумачення теперішнього Основного закону щодо спорів про обсяг прав і обов'язків верховного

федерального органу або іншої зацікавленої сторони, наділеної теперішнім Основним законом або регламентом верховного федерального органу власними правами;

2) у разі розбіжності думок або в разі сумнівів про погодженість за формою і за змістом федерального права або права земель з теперішнім Основним законом або про погодженість права земель з іншим федеральним правом – за пропозицією Федерального уряду, уряду землі або однієї третьої членів Бундестагу;

3) у разі розбіжності думок про права й обов'язки Федерації і земель, зокрема при застосуванні землями федерального права і при здійсненні Федерацією функцій нагляду;

4) з інших спорів публічно-правового характеру між Федерацією і землями, між різними землями або в межах однієї землі, оскільки не передбачений інший судовий порядок;

5) в інших випадках, передбачених теперішнім Основним законом.

2. Федеральний Конституційний суд діє, крім того, у випадках, вказаних йому федеральним законодавством.

Стаття 94. 1. Федеральний Конституційний суд складається із федеральних суддів та інших членів Суду. Члени Федерального Конституційного суду обираються в однаковій кількості Бундестагом і Бундесратом. Вони не можуть входити до складу ні Бундестагу, ні Бундесрату, ні Федерального уряду, ні відповідних органів земель.

Стаття 95. 1. Для охорони єдності федерального права засновується Верховний федеральний суд.

2. Верховний федеральний суд розглядає справи, рішення з яких мають принципове значення для єдності правосуддя у вищих федеральних судах.

3. Призначення суддів Верховного федерального суду проводиться федеральним міністром юстиції спільно з комісією з виборів суддів, яка складається із міністрів юстиції земель і однакового числа членів, яких обирає Бундестаг.

Стаття 97. 1. Судді незалежні і підкоряються тільки закону.

Стаття 98. 1. Правове становище федеральних суддів підлягає визначенню особливим федеральним законом.

2. Якщо федеральний суддя при виконанні своїх обов'язків або незалежно від них порушить основні положення Основного закону або конституційного устрою землі, то Федеральний Конституційний суд може за пропозицією Бундестагу і більшістю двох третіх своїх членів розпорядитися про переведення такого судді в інше місце або про звільнення його у відставку. В разі навмисного порушення може бути прийнято рішення про видалення.

3. Правове становище суддів на землях підлягає визначенню особливими законами земель.

Стаття 101. 1. Надзвичайні суди не допускаються.

2. Суди зі спеціальною юрисдикцією можуть бути засновані тільки законом.

Стаття 102. Смертна кара скасовується.

Стаття 103. 1. У суді кожний має право бути вислуханим.

2. Діяння може підлягати покаранню тільки тоді, якщо його карність була встановлена законом до його здійснення.

3. Ніхто не може бути підданий багаторазовому покаранню за одне і те саме діяння на підставі спільного кримінального закону.

Стаття 104. 1. Свобода особистості може бути піддана обмеженням лише на підставі належного закону і з дотриманням належних їм форм. Затримані особи не можуть піддаватися ні морально, ні фізично дурному поводженню.

2. Тільки суддя вирішує про допустимість і тривалість утримання під арештом. У всіх випадках утримання під арештом, не заснованих на наказі судді, негайно повинна надійти постанова судді. Поліція в силу власних повноважень нікого не може утримувати у себе під арештом довше ніж до кінця дня, який наступає за днем затримання. Подробиці будуть встановлені законом.

3. Будь-яка особа, попередньо затримана за підозрою в карному діянні, повинна бути представлена не пізніше дня, який наступає за днем затримання, судді, який зобов'язаний повідомити затриманому причини його затримання, допитати його і дати йому можливість представити заперечення.

Суддя зобов'язаний без зволікання або дати мотивований письмовий наказ про арешт, або розпорядитися про звільнення затриманого.

4. Про кожну постанову судді з наказом про позбавлення свободи або продовження затримання повинні бути негайно ознайомлені родичі затриманого або особа, яка користується його довірою.

Відділ X Фінанси

Стаття 105. 1. Федерація має виняткову законодавчу компетенцію щодо митних справ і фінансових монополій.

Див. : Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія: навч. посібник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. В. Д. Гончаренка [кол. упорядників: В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький, М. М. Страхов, С. І. Пирогова]. К.: Видавничий дім Ін Юре, 2002. С. 592-659.

15.9. Опорний конспект

1. Веймарська республіка в Німеччині

Німеччина прогала I світову війну. Восени 1918р. Німецька імперія припинила своє існування. Конституція 1919р. перетворила Німеччину в президентсько-парламентську республіку (правда, історична назва “німецька імперія“ була збережена). Оскільки ця конституція була прийнята Установчими зборами у м. Веймарі, то отримала назву Веймарської. Період німецької історії від прийняття Конституції 1919р. до 1933р. називається Веймарською республікою.

Вищим законодавчим органом був оголошений рейхстаг, який обирався на 4 роки за пропорційною системою. Свосвідна верхня палата німецького парламенту була названа рейхсратом (імперською радою).

Рейхсрату належало право відкладаючого вето стосовно законів, прийнятих рейхстагом.

Особлива увага в Конституції 1919р. приділена президенту. Він обирався “всім німецьким народом“ на 7 років з правом переобрання. Йому належали обширні повноваження: представляти державу у міжнародних відносинах, оголошувати війну і підписувати мир, призначати федеральних чиновників (включаючи канцлера і членів уряду), вводити надзвичайний стан, проводити референдуми з питань бюджету, податків, опротестування законопроектів рейхстагу, розпускати рейхстаг і призначати нові вибори.

Конституція підкреслювала також особливе становище канцлера, якому доручалося “формування політики“ очолюваного ним уряду.

За формою державного устрою Німеччина стала федеративною республікою. Колишні союзні держави стали землями. Кожна земля була територією, яка самоуправлялась. Землі мали свої законодавчі органи (ландтаги), свої конституції, уряди. Всього було 18 земель: 15 республік і три вільні міста.

Конституція розділила владні повноваження між федеральними і земельними органами, встановила верховенство імперського права над правом земель. Зовнішні відносини, громадянство, митна, поштова і телеграфна справи регулювалися виключно законодавством імперії.

Цивільне, кримінальне право, судочинство, торгівля були віднесені переважно до законодавства імперії.

Землі зберігали владу з цих питань у тій мірі, в якій нею не користувалися імперські органи. Значно ширшою була компетенція земель з адміністративних питань.

2. Встановлення нацистської диктатури в Німеччині

Початок 20-х рр. був відзначений важкими кризовими явищами в економічному, соціальному і політичному житті Німеччини. Основною проблемою було те, що точкою відліку не тільки в політиці, але й у мисленні, світосприйнятті і оцінках для більшості німців залишалась поразка у війні і пов’язані з нею приниження.

Саме на цей час припадає зародження ідеології німецького фашизму. В 1919р. виникла Націонал-соціалістична робітничка партія (НСРПН; в нім. транскрипції NSDAP). Членський квиток № 7 в ній отримав Адольф Гітлер (справжнє ім'я Шікльгрубер). А вже з 1921р. і до 1945р. він залізною рукою правив у НСРПН. В 1920р. Гітлер виступив із програмою з 25 пунктів, яка пізніше стала основою його книги "Моя боротьба" ("Майн кампф"). Головна ідея-реванш. Робітникам Гітлер обіцяв участь у прибутках, дрібній буржуазії – ліквідацію монополій, молоді – зайнятість, селянам – аграрну працю.

А всім німцям разом Гітлер повідомляв про створення "нового німецького рейху", збудованого на кістках всіх ненімецьких народів, викорененні марксизму і комунізму, фізичному знищенні євреїв.

Назву "Третій рейх" (Третя імперія) Гітлер взяв у письменника-націоналіста Артура Меллера Ван де Брука, який так назвав написану ним у 1923р. книгу, в якій закликав співвітчизників "до нової німецької самосвідомості", заснованої на теорії зверхності раси.

В 1923р. Гітлер зробив першу спробу захопити владу шляхом путчу. Після повного провалу його тактика змінилася. Почалась боротьба нацистів за рейхстаг. У 1928р. були здобуті перші 12 депутатських місць, а 30 січня 1933р. президент Гінденбург призначив Гітлера канцлером. Нацизм прийшов до влади.

3. Державний лад Німеччини в період нацистської диктатури

"Тисячолітній рейх Гітлера" тривав 4482 дні. З 1939р. по 1945р. він був наймогутнішою людиною у світі. Це ілюстрація до абсолютизму виконавчої влади в період нацистської диктатури, хоча нової конституції прийнято не було. Основоположним актом диктатора став закон від 24 березня 1933р. про надзвичайні повноваження уряду. Уряд був виведений з-під контролю парламенту. Основу для цього заклали лютневі надзвичайні декрети "Проти державної зради і зрадницьких дій", "Про захист народу і держави".

Уряд отримав право видавати закони, в т.ч. й такі, що змінювали конституцію, без згоди рейхстагу.

Законодавчий орган усувається з політичного життя. Політична система Веймарської республіки законом від 24 березня 1933р. ліквідується (формально закон був прийнятий як тимчасовий до квітня 1937р., але став постійнодіючим основним законом).

В червні-липні 1933р. були розпущені (чи саморозпущені) всі політичні партії (крім НСРПН, зрозуміло), профспілки. Одночасно було заборонено створення нових. Законом “Про забезпечення єдності партії і держави“ (грудень 1933р.) оголошено нацистську партію носієм німецької державної думки. Органи партії стали виконувати державні функції і принцип фюрерства поширювався на весь державний апарат.

В серпні 1933р. помер Гінденбург. І в той же день був виданий закон про главу імперії. Посівши об'єднану посаду президента і канцлера, Гітлер отримав право призначити собі наступника.

Рейхстаг формально не був розпущений, але перетворився у маріонеткову установу. Щодо земельних ландтагів, то вони на початку 1934р. були ліквідовані.

В адміністративній діяльності була ліквідована колегіальність і введена особлива бюрократична дисципліна. Кабінет міністрів практично припинив своє існування (в 1933р. – 31 засідання, в 1937р. - 6). Він перетворився у допоміжну раду при фюрері, при цьому виникли і особливі галузеві ради, наприклад, Таємна рада із зовнішньої політики (1938р.), Рада міністрів з оборони (1939р.). Самі міністерства значно збільшили розмах своєї діяльності, особливо Міністерство пропаганди (створене у 1933р.), Міністерство озброєнь і боєприпасів (1940р.) та ін.

Землі були позбавлені статусу членів федерації. Найважливішим актом про нове місцеве управління став Німецький громадський статут 30 січня 1935р. За ним місцеве управління, по суті, ліквідувалось. Землями управляли намісники (штатгальтери), які призначалися із членів НСРПН.

Політична диктатура опиралась на могутній репресивний апарат: “штурмові загони“ (СА), “охоронні ескадрони“ (СС), таємна поліція (“гестапо“), 23 концтабори з 2 тис. філіалів, через які пройшли 18 млн. людей. На чолі всієї поліцейської системи, внутрішніх справ і СС був поставлений Г. Гімmlер (1936р.). В 1939р. було створене Імперське головне управління безпеки (RSHA), яке займалось управлінням погранслужбами, безпекою доріг і транспорту, гестапо, розвідкою, концтаборами і т. д.

Країна була милітаризована. В 1935р. в Німеччині була введена загальна військова повинність для чоловіків з 18 до 45 років (термін служби спочатку був 1 рік, потім – 2 роки). У 1938р. було ліквідоване військове міністерство і Гітлер створив особистий штаб верховного командування (ОКВ). Вся економіка була переведена на військові рейки.

До початку II світової війни Німеччина мала одні із наймогутніших і найчисленніших збройних сил, на які витрачалось до половини сукупного національного продукту.

Таким чином, під червоним прапором із свастикою в Німеччині склався тоталітаризм. Його претензії на світове панування привело до розв’язання II світової війни, в яку було втягнуто більше 60 держав.

4. Правова політика нацистської диктатури

Єдиній владі фюрера була підпорядкована і правова політика нацистської держави. Поняття закону і законності розглядались як підпорядковані більш високим цілям держави і нації, перш за все націонал-соціалістичній ідеології. Основним принципом німецького права, визначеним Гітлером, стала “відмова від моралі і законності“.

Йому належать слова: “Я проводжу політику насилля, використовуючи всі засоби, не турбуючись про мораль. В політиці я не визнаю жодних законів“. Суди та інші правоохоронні органи керувалися у своїй діяльності установкою міністра юстиції, що їх дії повинні диктуватися виключно одним міркуванням: “що важливе для нації, те рятує націю“. В березні 1933р. були створені спеціальні суди для розгляду справ “про віроломні нападки на уряд“. Кожен

із них складався із трьох членів НСРПН, засідав без присяжних і розглядав справи за скороченою процедурою.

До якого суду направляти справи (звичайного чи спеціального), вирішував прокурор. З 1934р. існувала система партійних судів, які розглядали справи членів НСРПН.

У 1936 р. був створений так званий народний суд, який складався із професійних суддів, засідателів і радників пожиттєво і вважався вищою інстанцією з найтяжчих справ, головним чином про державну зраду. Далеким від законності було і судочинство.

Постанова 1935 р. зобов'язувала всіх суддів на основі власної правосвідомості визначати, слід чи ні карати звинуваченого, якщо закони не містили точних приписів.

В період нацистської диктатури кардинальних змін зазнала правова система Німеччини. Із загальної маси законів гітлерівської Німеччини в першу чергу слід виділити ті, які свідчили про принципову зміну форми держави, її політичного режиму, способів і методів здійснення державної влади. Їх можна розділити на кілька груп. Перша група актів стосувалася змін в політичній системі Німеччини, в т. ч. утвердження монопольного становища НСРПН у суспільстві і державі і ліквідації всіх інших політичних партій та рухів. Друга – законодавчо закріплювала всевладдя “фюрера партії і народу” А. Гітлера, зосередження в його руках всіх вищих державних і партійних постів. До третьої групи належали закони про зміну форми правління (при формальному збереженні республіканського ладу) і розвал федерального державного устрою. Четверта – була присвячена діяльності репресивних органів. П'ята – була направлена на мілітаризацію держави з метою здійснення агресивних зовнішньополітичних цілей.

Що стосується правового регулювання економіки, то в ньому різко посилилась роль держави. Відправленим актом у цьому процесі став закон про органічну побудову німецької економіки від 27 лютого 1934 р. Фактично, ним було започатковане примусове картелювання.

В національній політиці основне значення мав закон “Про громадянство“ від 15 вересня 1935р. Відповідно до нього населення держави ділилось на дві категорії: громадян і підданих. Громадянами рейху визнавались лише особи німецької і німецько-спорідненої національності. Тільки вони володіли політичними, соціальними, повними громадянськими правами.

З 1937 р. основний звід німецького права – Цивільне уложення 1896 р. – був замінений сукупністю окремих перероблених законів. Започатковане у 1939 р. нове, т. зв. “Народне уложення“, не було завершене. Переміни обмежили право власності, значення приватних зобов’язань. Найбільшою своєрідністю відзначалось сімейно-шлюбне право. Законом від 14 липня 1933р. була обмежена свобода шлюбу.

Заборонялось, зокрема, брати шлюб особам із спадковими хворобами, шизофренікам, недоумним, сліпим, глухим, із слабкою тілобудовою і т. п., оскільки це могло “ослабити здоров’я нації“. Спеціальний закон також забороняв або засуджував шлюби військовослужбовців, членів НСРПН, культурної еліти рейху з особами “недостойної поведінки, ганебного способу життя“ і т. п.

Кримінальне право в період нацистської диктатури виконувало функцію політичної репресії. Особливо посилилась відповідальність за державні злочини. Відповідальність за них була встановлена (1933 р.) у вигляді смертної кари або позбавлення волі на строк більше 15 років. Були введені і нові форми смертної кари – з 1933 р. – повішання, а в роки війни – гільйотина. В кримінальному праві появились нові склади злочинів: порушення расового законодавства, злочини проти збройної сили (тобто проти вермахту), поширення шкідливих чуток і т. п.

5. Крах нацистської диктатури і повоєнний розвиток Німеччини

8-9 травня 1945 р. Німеччина капітулювала. Її повоєнний устрій визначили Потсдамські угоди. Потсдам – передмістя Берліна, де відбулась зустріч (17 липня – 2 серпня 1945 р.) глав держав-переможниць у II світовій війні –

Сталіна, Трумена, Черчілля (Еттли). Ці угоди передбачали перебудову Німеччини на демократичний лад, знищення фашизму, підготовку мирного договору з Німеччиною. В них не було жодної згадки про створення центрального уряду Німеччини. Верховне управління мали здійснювати командуючі союзних військ у своїх зонах окупації (відповідно до інтересів своїх урядів). Таких окупаційних зон було 4: СРСР, США, Великобританії, Франції.

1 січня 1947 р. вступила в дію угода про злиття американської та англійської зон окупації. Утворилась так звана Бізонія. У 1948 р. внаслідок приєднання до неї французької окупаційної зони утворилась Тризонія. А в липні 1948 р. на конференції 6 держав (США, Англія, Франція, Бельгія, Голландія, Люксембург) були вироблені рекомендації щодо створення західнонімецької держави. В травні 1949 р. Конституція ФРН була прийнята. Її державний апарат утворювали: президент, канцлер, уряд, парламент (бундестаг і бундесрат), конституційний суд.

7 жовтня 1949 р. в радянській зоні окупації була введена в дію конституція НДР.

3 жовтня 1990 р. відбулось об'єднання Німеччини. НДР увійшла до складу ФРН на основі ст. 23 конституції ФРН. На території колишньої НДР відтворено 5 історичних німецьких земель.

Об'єднання Німеччини відбулось зі згоди чотирьох великих держав. 12 вересня 1990 р. у Москві міністри закордонних справ СРСР, США, Великобританії, Франції, ФРН і НДР підписали договір про остаточне врегулювання стосовно Німеччини. Німеччина визнала непорушність існуючих європейських кордонів, відмовилась від всіх територіальних претензій, заявила, що з її території виходитиме лише мир.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Никифорак М. В., Максимюк О. Д.

Історія європейського права

Практикум

Видавець: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №891 від 08.04.2002 р.

Підписано до друку 10.09.2021. Папір офсетний. Формат 60x84/16.

Ум. друк. арк. 20,22 Зам. № 65. Тираж 100 прим.

Виготівник: Яворський С. Н.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ЧЦ №18 від 17.03.2009 р.